

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Din Eğitimi)

177641

BİR EĞİTİM BAKANI OLARAK EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM
FELSEFESİ, POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI 1908-1914

DOKTORA TEZİ

Muammer İPEK

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemal TOSUN

177641

ANKARA – 2002

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Din Eğitimi)

BİR EĞİTİM BAKANİ OLARAK EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM
FELSEFESİ, POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI 1908-1914

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cemal TOSUN

Tez Jürisi Üyeleri :

Adı ve Soyadı :

İmzası :

Prof. Dr. Cemal TOSUN (Danışman)

.....

Prof. Dr. Beyza BİLGİN

.....

Prof. Dr. Muallâ SELÇUK

.....

Prof. Dr. Yahya AKYÜZ

.....

Doç. Dr. Recai DOĞAN

.....

Tez Sınav Tarihi : 11-04-2002

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	VIII
B. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	IX
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	IX
D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	X
E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	X
F. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

EMRULLAH EFENDİ VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

A. EMRULLAH EFENDİ: HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	1
1-Hayati.....	1
2-İlmî Kişiliği	7
3-Siyasî Kişiliği ve Siyasî Görüşleri	9
4-Eserleri ve Katkıda Bulunduğu Çalışmalar	13
B. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ (1908-1914).....	29
1- Siyasî ve İdarî Durum	29
2- Ekonomik Durum	31
3- II.Meşrutiyet Devri'nde Eğitimin Durumu	32
a. Çağdaş “Reformcu Eğitim Akımları”	35
a. a. Çocuktan Hareket Akımı	36
a. b. Sanat Eğitimi Akımı.....	38
a. c. İş Okulu Akımı	38
a. d. Girişkenlik Eğitimi Akımı.....	39
a. e. Kitle Eğitimi Akımı	40
a. f. Kültür Eğitimi Akımı.....	40

a. g. Üretim Okulu Akımı	41
a. h. Kadın Eğitimi Akımı.....	42
a. ı. Beden Eğitimi Akımı.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

A. EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM TANIMI.....	48
B. EMRULLAH EFENDİ'YE GÖRE EĞİTİMİN AMACI.....	49
C. EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM-ÖĞRETİM METODLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI	51
D. EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM POLİTİKASI	52
E. EMRULLAH EFENDİ'NİN TÛBÂ AĞACI NAZARİYESİ.....	54
F. TEVSÎ-İ MEZUNİYET İDÂRE ŞEKLİ-EĞİTİM İLİŞKİSİ	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

A. ANAOKULU İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI.....	63
B. İLKÖĞRETİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI.....	64
1- İlköğretimin Önemi, Zorunlu ve Parasız İlköğretim	65
2- Tüzel ve Özel İlköğretim Müesseseleri	76
3- Mekâtib-i İptidâiye Ders Programları	77
4- Vilâyet İlköğretimlerinde Yönetim	78
5- Mekâtib-i İptidâiyelerin Ders Vakitleri	81
6- Mekâtib-i İptidâiyelerin Teşkilat Yapısı	82
7- Talebinin Disiplin İşleri, Mükâfat ve Mücazâtı	83
8- Okul Sınav Kurulu ve Ölçme-Değerlendirme Sistemi.....	85
9- Numûne İptidâilerinin Konumu, İdarî Yapısı ve Disiplin İşleri.....	86
10- Rüşdiyelerle İlgili Görüş ve Uygulamaları.....	88

C. MESLEKÎ İLKÖĞRETİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI	91
D. ORTA ÖĞRETİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI	92
1- İdâdîlerle İlgili Görüş ve Uygulamaları.....	92
a. İdâdîlerin Teşkilat Yapısı.....	93
b. İdâdîlerde Reform Faaliyetleri.....	93
c. Taşra İdâdîleri.....	96
d. Taşra İdâdîlerinin Sultânî'ye Çevrilmesindeki Amaç.....	97
e. Emrullah Efendi'nin İdâdîlerle İlgili Meclis-i Mebusan'a Sunduğu Teklif ve Çözüm Önerileri.....	98
2- Sultanîlerle İlgili Görüş ve Uygulamaları.....	100
a. Sultanî Mekteplerinin Teşkilat Yapısı.....	102
b. Sultanî Mekteplerinin Kuruluş Amacı ve Vazifeleri.....	103
c. Sultanî Mekteplerine Öğrenci Kayıt Kabul İşleri	106
d. Sultanî Mekteplerinde Sınav ve ölçme Değerlendirme Sistemi	107
E. MEDRESELERİN ISLAHI İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI	109
F. YÜKSEK ÖĞRETİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI	113
1- Emrullah Efendi'nin Yüksek Öğretim İle İlgili Görüşlerine	
Genel Bir Bakış.....	113
2. Emrullah Efendi'ye Göre Dârü'l-Fünûn'un Amacı ve Vazifeleri	116
3. Dârü'l-Fünûn'da Ölçme - Değerlendirme ve Not Sistemi	117
4. Dârü'l-Fünûn'un Konumu ve Eğitim Programları	118
5. Dârü'l-Fünûn'da Eğitim Ücretleri	126
6. Dârü'l-Fünûn'da Disiplin Cezaları.....	128
7. Dârü'l-Fünûn İhtiyat Sınıfı	130
8. Paris (Sorbon) Dârü'l-Fünûnu'nda Eğitim-Öğretim ve Ders Programları.....	131
G.ÖĞRETMEN YETİŞTİRME MESELESİ VE ÖĞRETMEN MEKTEPLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI	133
H. DÂRÜ'L-MUALLİMAT MESELESİ	140
I. YAYGIN EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI	141
İ. HUSÛSÎ OKULLAR İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI	144
1- Müslümanların Açtıkları Özel Okullar	151

2- Gayr-i Müslimlerin Açtıkları Özel Okullar	152
J. AHLÂK VE DİN EĞİTİM - ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE	
UYGULAMALARI.....	160
SONUÇ	167
BİBLİYOGRAFYA.....	171
EKLER: TEZ İLE İLGİLİ MUHTELİF YAZIŞMALAR VE EMRULLAH	
EFENDİ'NİN ŞAHSİ İLE İLGİLİ BELGELER	182
TEZ ÖZETİ	202
İNGİLİZCE ÖZET	204

ÖNSÖZ

Yakın geçmiş Türk eğitim tarihinin önemli bir halkasını oluşturan II.Meşrutiyet Devri eğitimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat eğitimi zihniyetinden kurtulup, ülke ihtiyaçlarına uygun millî bir eğitim biçimini arayış dönemidir.

Çok kısa süren ve sıkıntılı geçen bu dönemde maarif alanında yeniliklerin yapılması için yoğun tartışmalar başlatılmış, eğitim sistemi ve işleyişi hakkında bir çok fikirler ileri sürülmüştür.

Maarif Nazırlarının sık sık değiştiği, denemelerin yapıldığı, memleketin son derece karmaşık bir atmosfer içerisinde bulunduğu bu dönemde Maarif Nazırlığı'na getirilen Emrullah Efendi de, kendisiyle özdeşleşen "*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*" adlı kuramı doğrultusunda yukarıdan ve imkânlar ölçüsünde aşağıdan eğitim reformlarına imzasını atmıştır.

Bu çalışmamızda, II. Meşrutiyet Devri'nin, özellikle de mensubu bulunduğu İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin en aktif Maarif Nazırlarından olan Emrullah Efendi'yi eğitim alanındaki fikir ve uygulamaları açısından incelemeye çalıştık.

Araştırmamız, çalışmayı tanıtan Giriş bölümünden sonra üç bölüm, Sonuç, Ekler ve Bibliyografya'dan oluşmuştur.

Birinci bölümde, Emrullah Efendi'nin İttihatçı kimliği ile, hem politikacı hem de eğitimci olarak hayatı ele alınmış, siyasî kişiliği ve siyasî görüşleri ortaya konmuş, eserleri ve katkıda bulunduğu diğer çalışmalar anlatılmıştır. Yine bu bölümde, II. Meşrutiyet Dönemi'nin genel görünümü (Siyasî ve İdarî, Ekonomik ve Eğitim Durumu) gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Emrullah Efendi'nin eğitim ile ilgili görüş ve uygulamaları, eğitim-öğretim metodları hakkındaki görüş ve uygulamaları, eğitim politikası, Tûbâ Ağacı Nazariyesi, Tevsî-i Mezuniyet idare şekli-eğitim ilişkisi ele alınıp incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Emrullah Efendi'nin eğitimle ilgili görüş ve uygulamaları kapsamında; Anaokulu, İlköğretim, Meslekî İlköğretim, Orta Öğretim, Medreseler, Yüksek Öğretim, Öğretmen Yetiştirme meselesi ve Öğretmen Mektepleri, Yaygın Eğitim, Ahlâk ve Din Eğitim-Öğretimi ile ilgili görüş ve uygulamaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Arařtırmanın her ařamasında yardımlarını esirgemeyen Danıřmanım Prof. Dr. Cemal TOSUN'a, saygıdeęer hocalarım Prof. Dr. Beyza BİLGİN, Prof. Dr. Muallâ SELÇUK, Prof. Dr. Yahya AKYŪZ, Prof. Dr. Nevzat Yařar AŐIKOęLU, Prof. Dr. Mehmet ŐZDEMİR'e ve Őzellikle, çalıřmam boyunca fikirleriyle yardımcı olduęu gibi, Őzel kŪtphanesinden de sŪrekli istifade ettięim Doç. Dr. Recai DOęAN'a, Doç. Dr. Seyfettin ERŐAHİN ve Ar. GŐr. EyŪp BAŐ'a içtenlikle teŐekkŪrlerimi bir borç bilir, minnet duygularımı bildirmek isterim. Ayrıca, bu çalıřmamın bařlangıç safhasından beri yanımda yer alan ve hiç bir zaman desteęini esirgemeyen deęerli eŐim Saadet'e Őzellikle teŐekkŪr ve minnet duygularımı bildirmek isterim.

Muammer İPEK
Şubat 2002 - Ankara

KISALTMALAR

- A. g. e.** = Adı geçen eser
A. g. m. = Adı geçen mecmua
A. Ş. = Anonim şirketi
A. Ü. D.T. C. F. = Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi.
A. Ü. İ. F. = Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
Ank. = Ankara
B. E. O. = Bâbiâli Evrak Odası
B. O. A. = Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz. = Bakınız
c. = Cilt
İpt. = İptidâiye
İst. = İstanbul
Küt . = Kütüphane/kütüphanesi
M. A. Z. C. = Meclis-i A'yân Zabıt Ceridesi
Md. = Madde
M. E. B. = Millî Eğitim Bakanlığı
M. M. Z. C. = Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
M. U. Ne. = Maarif-i Umûmiye Nezareti
M. U. Ni. = Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi
Mak. = Makalesi/Makale
Nr. = Numara
Neşr. = Neşriyat
S. = Sayı
s. = Sayfa
Sos. Bil. Enst. = Sosyal Bilimler Enstitüsü
Süt. = Sütun
B. M. M. = Türkiye Büyük Millet Meclisi
T. C. = Türkiye Cumhuriyeti
T. D. V. = Türkiye Diyanet Vakfı
T. T. K. Küt. = Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi
v.b. = Ve benzeri
v.d. = Vediğerleri
v.s. = Vesâire
Yay. = Yayıncılık / Yayınları
y.y. = Yüzyıl.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Türk toplumunun son birkaç yüzyıldır derinden yaşadığı Batılılaşma tarihinin en önemli boyutlarından biri, eğitim alanında meydana gelen değişimler, yenilikler veya reformlardır.

Türk eğitim tarihinin her bir döneminin, bütün kurum, kişi ve anlayışlarıyla bilinmesinde fayda vardır. Ancak böyle geniş bir alanı bir veya bir kaç araştırmayla kuşatmak oldukça zordur. Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminde, tarihî süreçte birlikte en etkin rolü yakın geçmişimizin oynadığı bilinmektedir. Bu yakın geçmiş tarihî süreç, Batılılaşmanın başladığı 1700'lü yılların sonlarına kadar uzatılmaktadır. Sözkonusu yıllarda, askerî mekteplerin açılması, ve daha sonraki yüzyılda II. Mahmud'un ilköğretim Fermanı, Tanzimat ve Islahat hareketleri v.b. düzenlemeler, bu bağlamda önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşmaya başlaması, biraz geç de olsa 19. yüzyıl başlarında olmuştur. Öncelikli olarak çözümlenmesi gereken eğitim sorunlarıyla birlikte çeşitli alanlarda (ekonomik, teknolojik v.s.) Batı ile temaslara başlanılmış, ancak Batılılar, 19. ve 20. yüzyıllardaki sıçrama için bilimsel zemin oluşturmuşlar, uygun ekonomik ve sosyal şartlar hazırlamışlardı. Biz ise, ekonomik ve sosyal şartları hazırlamadan Batıya yönelip, modernleşeceğimizi zannettik ve dolayısıyla da modernleşmemiz yüzeysel kalmıştır.

Eğitim tarihimizde bugünkü eğitim anlayış ve sistemine doğru hızlı adımların atıldığı dönemler olarak, I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerini söyleyebiliriz. Bu dönemlerde eğitim hareketlerine öncülük etmiş önemli şahsiyetler vardır. Bu şahsiyetlerden biri de Emrullah Efendi'dir.

Türkiye'de, maarif reformunda Batı tarzında ilk hamle Münif Paşa, ikinci hamle de Emrullah Efendi tarafından yapılmıştır.

Emrullah Efendi, büyük Fransız ihtilâlinde sonra oluşturulan yeni Fransız eğitim sistemini örnek alarak, o sistemi maarifimize uygulamaya çalışmış, bunun yanında kendisiyle özdeşleşen "*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*" adlı kuramı doğrultusunda

ıslahat ve reform faaliyetlerini yukarıdan (Dârü'l-Fünûn'dan) başlanmak suretiyle sağlam zemine oturtabileceğini düşünmüştü.

Araştırmanın problemi, Fransız rasyonalist eğitim sistemini maarifimize uygulamak isteyen II. Meşrutiyet Devri bilim ve siyaset adamlarımızdan biri olan, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı, eğitim politikaları, eğitim görüş ve uygulamalarını tespit etmektir.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın amacı, Osmanlı Devleti'nin bocalama ve sorunlara çözüm arayış devri olan II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim ve siyaset sahnesinde önemli görevler üstlenen Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin hayatı, ilmî kişiliği, siyasî kişiliği ve siyasî görüşleri, eserleri ve katkıda bulunduğu çalışmaları tespit ederek ortaya koymaktır. Bu çerçevede ayrıca, ağırlıklı olarak, Emrullah Efendi'ye göre eğitimin amacı, eğitimin tanımı, eğitim politikası ve onun İlk, Orta ve Yüksek Öğretim ile ilgili görüş ve uygulamalarını tespit edip, Türk eğitim-öğretim alanına katkıda bulunmaktır.

C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

“Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendi'nin Eğitim Felsefesi, Politikaları ve Uygulamaları” adlı çalışma, iki açıdan önemlidir;

1. Türk eğitim tarihinin en önemli fikir ve siyaset adamlarından biri olan Emrullah Efendi hakkında bir çok çalışmalar vardır. Ancak bu çalışmalar incelendiğinde, Emrullah Efendi gibi Türk eğitim tarihinde önemli yeri olan bir eğitimciyi bütün yönleriyle ele alıp, incelenmediği görülür. Halbuki, Türk eğitim tarihinde Bakanlık yapmış, *“Tûbâ Ağacı Nazariyesi”* gibi çok önemli olan bir nazariyeyi fikir hayatımıza kazandırmış ve eğitim politikaları ve uygulamaları ile eğitim tarihimizde önemli yer tutmuş olan Emrullah Efendi'nin bütün yönleriyle araştırılması bir gerekliliktir. Bu çalışma, böyle bir boşluğu doldurması bakımından önemlidir.

2. Cumhuriyet Dönemi eğitim felsefesi ve politikalarının yeniden oluşturulmasının arka planını anlayabilmek için, ekonomik, siyasî, eğitim v.b.

Efendi'nin eğitimciliğinin anlaşılmasına yardım edebilecek dönemin diğer süreli yayınlarına, eğitim tarihçilerinin eserlerine, Başbakanlık arşiv belgelerine, ayrıca II. Meşrutiyet Dönemi'ni kapsayan Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerine de başvurulmuştur.

E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada tarihsel yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem kullanılırken descriptif (betimleyici) yaklaşım esas alınmıştır.

Araştırmada veriler, belgesel (Literatür) tarama yoluyla toplanmıştır. Konu ile ilgili doküman, materyal ve belgelere ulaşmak için Millî Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü İstanbul Osmanlı Arşivleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, Ankara-Yenimahalle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bilkent Üniversitesi Dokümantasyon Merkezi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi taranmıştır.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığına yazılı başvuruda bulunularak araştırma izni alınmıştır.¹

T.B.M.M. Arşiv ve Kütüphanesine yazılı başvuruda bulunularak araştırma izni alınmış, arşiv bölümünden Emrullah Efendi ile ilgili önemli belge ve dokümanlara ulaşılmış, tezimizle yakın ilgisi olması hasebiyle II. Meşrutiyet Dönemi'ne âit 72 adet Meclis-i Mebusan ve Meclis-i A'yân Zabıt Cerideleri temin edilmiş, yine aynı kütüphanenin mikrofilm bölümünden de yararlanılmıştır.²

A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'ndan alınan bir araştırma izni yazısıyla M. E. B. Merkez Bina'daki Arşiv bölümünde çalışmak üzere Arşiv Şube Müdürlüğüne başvuru yapılmış,³ ancak belge ve dokümanların tasnifi yapılmadığından, dağınık bir şekilde olduğundan, hattâ kütük defterlerinin kullanılamayacak derecede bakımsız, âtil ve çürümüş olduğundan yararlanılamamıştır.

F. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Yakın geçmiş eğitim tarihimiz üzerine çalışan bazı bilim adamları ve eğitimciler, eserlerinde, II. Meşrutiyet Dönemi'ni incelerken, Emrullah Efendi'nin

¹Bkz: ilgili belge, ek-1'dedir.

² Bkz: ilgili belgeler, ek-2a, 2b, 2c, 2d, 2e, 2f'dedir.

³ Bkz: ilgili belge, ek-3'tedir.

açılardan bir laboratuvar özelliğine sahip olan II. Meşrutiyet Dönemi'nin bilinmesi gerekmektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi eğitim politikaları üzerinde en etkin eğitimcilerimizden biri olan Emrullah Efendi'nin eğitim politika ve uygulamalarının bir doktora çalışması çerçevesinde ortaya konulması da, daha sonraki gelişmeleri anlamak açısından önemlidir. Bu çalışma, bu açıdan da önemli bir boşluğu dolduracaktır.

D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu tez, II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi'nin hayatı, eğitim politikaları ve uygulamaları ile sınırlandırılmıştır. Ancak Emrullah Efendi'nin eğitimciliğinin anlaşılmasına yardım edebilecek dönemin diğer süreli yayınlarına, eğitim tarihçilerinin eserlerine, Başbakanlık arşiv belgelerine, ayrıca II.Meşrutiyet Dönemi'ni kapsayan Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdelerine de başvurulmuştur.

E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada tarihsel yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem kullanılırken descriptif betimleyici yaklaşım esas alınmıştır.

Araştırmada veriler, belgesel (Literatür) tarama yoluyla toplanmıştır. Konu ile ilgili doküman, materyal ve belgelere ulaşmak için Millî Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü İstanbul Osmanlı Arşivleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, A .Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, Ankara-Yenimahalle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bilkent Üniversitesi Dokümantasyon Merkezi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi taranmıştır.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığına yazılı başvuruda bulunularak araştırma izni alınmıştır. ¹

¹Bkz: ilgili belge, ek-1'dedir.

T.B.M.M. Arşiv ve Kütüphanesine yazılı başvuruda bulunularak araştırma izni alınmış, arşiv bölümünden Emrullah Efendi ile ilgili önemli belge ve dokümanlara ulaşılmış, tezimizle yakın ilgisi olması hasebiyle II.Meşrutiyet Dönemi'ne âit 72 adet Meclis-i Mebusan ve Meclis-i A'yân Zabıt Cerîdeleri temin edilmiş, yine aynı kütüphanenin mikrofilm bölümünden de yararlanılmıştır.²

A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'ndan alınan bir araştırma izni yazısıyla M. E. B. Merkez Bina'daki Arşiv bölümünde çalışmak üzere Arşiv Şube Müdürlüğüne başvuru yapılmış,³ ancak belge ve dokümanların tasnifi yapılmadığından, dağınık bir şekilde olduğundan, hattâ kütük defterlerinin kullanılmayacak derecede bakımsız, âtil ve çürümüş olduğundan yararlanılamamıştır.

F. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Yakın geçmiş eğitim tarihimiz üzerine çalışan bazı bilim adamları ve eğitimciler, eserlerinde, II.Meşrutiyet Dönemi'ni incelerken, Emrullah Efendi'nin eğitimciliğine de değinmişlerdir. Ancak bunlar özet bilgilerden ibarettir. Emrullah Efendi'nin hayatını, siyasî ve eğitsel faaliyetlerini konu alan en kapsamlı çalışma; Mustafa Ergün'ün "*Emrullah Efendi, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları*" konulu makalesidir.⁴

Mustafa Ergün'ün, Emrullah Efendi ile ilgili olarak yapmış olduğu çalışmanın konu başlıkları şöyledir :

EMRULLAH EFENDİ, HAYATI-GÖRÜŞLERİ-ÇALIŞMALARI

Hayatı

Eserleri

Siyasî görüşleri

Eğitim alanındaki Görüşleri ve Uygulamaları

a - Genel Eğitim

b - Eğitim Politikasının başlangıç ilkeleri

c - Okulöncesi Eğitim (anaokulları)

d - İlköğretim (Tedrisat-ı İptidaiye)

e - Rüşdiyeler

f - Meslekî ilköğretim

g - Orta öğretim

² Bkz: ilgili belgeler, ek-2a, 2b, 2c, 2d, 2e, 2f'dedir.

³ Bkz: ilgili belge, ek-3'tedir.

⁴ Mustafa Ergün'ün sözkonusu bu makalesi, A. Ü. D. T. C. F. Dergisi, c. xxx, S. 1-2, Ocak 1979-Haziran 1982'de yer almaktadır.

- idadiler
- Sultaniler ve “Mekteb-i Sultani” olayı
- h - Yüksek Öğretim
 - Mahreç Sınıfı (ihtiyat sınıfı)
- ı - Öğretmen Yetiştirme
 - Öğretmen okulları
- j - Özel Öğretim ve Dinî Toplumların Okulları
- k - Denetim sorunu
- Değerlendirme

Mustafa Ergün, sözkonusu makalede bazı değişiklikler yaparak “II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri” isimli kitabında da yer verilmiştir. ⁵

Emrullah Efendi ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan bir diğeri ise; Mahmut Coşkun Değirmencioğlu tarafından hazırlanan, “Maarifimizde Emrullah Efendi” konulu Lisans tez çalışmasıdır. ⁶

⁵ Söz konusu makale, “II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, 190-1914”, Ocak yay. Ank.-1996, s. 41-156’da dir.

⁶ Bu tez, A. Ü. İ. F. kütüphanesinde, Y. 9603, Ankara-1962, 38 y. 20 “Lisans Tezi“ A. 12402 referans numarasıyla kaydı olmasına rağmen yerinde bulunamamıştır. Eserle ilgili olarak “11.1.1984 Tarih, 678 sayılı Yönetim Kurulu kararıyla ayniyattan düşüldü“ notu bulunmaktadır. Bu tez, coşkun Değirmencioğlu’nun kendisinde de bulunamamıştır. Emrullah Efendi’den bahseden diğer çalışmalar şunlardır: Nafi Atuf Kansu, **Türkiye Maarif Tarihi**, (içinde) “Emrullah Efendi’nin Islahatı“, İstanbul-1932, s. 8; Ferit Ragıp Tuncor, “Emrullah Efendi ve Muhîtu’l-Maarif“, **Öğretmen Dergisi**, c. 2, s. 19, İstanbul-1949, s. 4-6; Tuncor, “Emrullah Efendi ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi“, **Öğretmen Dergisi**, c. 2, yıl: 2, S. 19, s. 6-7; **Türk Ansiklopedisi**, “Emrullah Efendi“, c. VI, 1968; İbrahim Alâeddin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi** (içinde) “Emrullah Efendi“; Rıza kardaş, “Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi“, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 189, Yıl : XVI, Ankara-1978, s. 538-546; Yahya Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri** (içinde), “Devrin Önder Öğretmen ve Eğitimciler“, Ankara-1978, s. 144-147; Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Atık Mekteb-i Mülkiye Mezunları** (içinde), “Emrullah Efendi“, Basım yeri ve tarihi yok, s. 52-53; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi** (içinde), “Emrullah Efendi ve Maarif Reformu“, İkinci Baskı, İstanbul - 1979, s. 188-195; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi** (içinde), “Emrullah Efendi’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Nedir ?“, Ankara-1982, s. 189-190; Hasan Ali Koçer, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi** (içinde) “Emrullah Efendi ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi“, İstanbul-1992, s. 170-173; Cavit Binbaşoğlu, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi** (içinde), “Emrullah Efendi: Tûbâ Ağacı Kuramı ve İlköğretim Zorunluluğu“, M. E. B. İstanbul-1995, s. 111-117; Ziya Kazıcı, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, “Emrullah Efendi“ maddesi, İstanbul-1995, s. 165-166; Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (içinde), “Emrullah Efendi“, Ankara-1966, s. 42-70; Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma** (içinde), “Emrullah Efendi ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi“, Ankara-1997, s. 203-208.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMRULLAH EFENDİ VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

A-EMRULLAH EFENDİ : HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışını ve eğitim alanındaki hizmetlerini anlayabilmek için, yaşadığı sosyal çevredeki hayatını ve faaliyetlerini bilmek gerekmektedir. Bir insanın kimliğini bilmeden yaptıklarını doğru olarak anlamak ve gerçek yüzüyle ortaya koymak kolay bir iş olmasa gerektir. Dolayısıyla, çalışmamızın bu bölümünde; Emrullah Efendi'nin hayatı, ilmî ve siyasî kişiliği ve siyâî görüşleri, eserleri ve katkıda bulunduğu çalışmalar konusunda bilgiler vermeye çalışacağız.

1- Hayatı

Emrullah Efendi, 1858 yılında Edirne'nin Lüleburgaz kasabasında doğmuştur. Babası Ali Efendi, ticaretle uğraşan bir kişi olup, hayatı hakkında bilgiye rastlanmamaktadır. Aynı şekilde, annesi ve diğer aile efradı hakkında da bilgi yoktur. Sadece, ileride söz konusu yapacağımız Avrupa'ya kaçıışı ile ilgili bilgiler arasında bir kardeşinden söz edilmektedir. Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye'de okuyan bu kardeşinin adı Muhammed'dir.

Emrullah Efendi, ilk ve orta öğrenimini, o zamanın İptidâî ve Rüşdiye mekteplerinde, Lüleburgaz'da tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'ye girmişti. 1881de Mekteb-i Mülkiye'yi pekiyi (Aliyyü'l-A'lâ) derece ile ve Mülâzemet Rûûsu (yani; Bakalorya, Lisans) ve Ulûm-u Siyasiye Şehadetnamesi olarak bitirmiştir. Buradan, Emrullah Efendi'nin Siyasal Bilimler alanında iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır ki, ileride, bütün tez boyunca, üzerinde durulacak olan siyasî kişiliğini ve idâreciliğini, aldığı bu eğitimle ilişkilendirmek mümkündür.

Emrullah Efendi, özellikle Mülkiye'deki öğrenimi esnasında iyi derecede Fransızca öğrenmiştir.

Emrullah Efendi, çok genç yaşta, henüz 24 yaşında iken, 1882 yılı Şubat ayında 2500 kuruş maaşla Yanya Maarif Müdürlüğü'ne atanarak eğitim alanına girmiştir. Bundan sonra sırasıyla, 12 Mayıs 1884'te Selânik Maarif Müdürlüğü'ne, 18 Teşrînisânî 1887 tarihinde Halep Maarif Müdürlüğü'ne atanmış, bilâhare de aynı vilâyette İdâdî mektebinde Tarih-i Tabîî (Tabiat İlmi-Kozmoğrafya) ve Hendese öğretmenliklerinde bulunmuş, 13 Şubat 1891 yılında Aydın vilâyeti (İzmir) Maarif Müdürlüğü'ne tayîn olunmuştur. 16 Kânûnuevvel 1893 tarihinde siyasî nedenlerle bu görevinden ayrılmış ve Avrupa'ya kaçmıştır.¹

Yaklaşık 7 sene Avrupa'da kalan Emrullah Efendi, dönemin Padişahı II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a getirilmiş ve affedilmiştir.² Ülke'ye döndükten sonra bir müddet işsiz kalan Emrullah Efendi, 1900 yılında 1500 kuruş maaşla Maarif Meclisi Üyeliği'ne tayîn edilmiştir.³ Aynı yıl Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'ne atanmıştır.⁴ 6 Ağustos 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip Galatasaray Sultanîsi müdürü olmuş, bu vazifede bir ay kalıp, Meclis-i Maarif İlmî Daire Reisliği'ne getirilmiştir.⁵ Kırklareli mebusu olarak Meclis-i Mebusan Azalığı'na, 3 Kânûnuevvel 1909 tarihinde seçilmesinden dolayı, Meclis-i Maarif İlmî Daire Başkanlığı'ndan ayrılmıştır. 30 Kânûnuevvel (Kasım) 1909 tarihinde İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nde Maarif Nazırı olarak tayîn olunmuş fakat iki ay sonra, 7 şubat 1910 tarihinde istîfâ ederek bu görevinden ayrılmıştır. 2 Kânûnuevvel 1911'de Sait

¹ Emrullah Efendi'nin hayatı ve Avrupa'ya kaçışı ile ilgili geniş bilgi için bkz : *Sabah*, 13 Ağustos 1914, S. 8945, 21 Ramazan 1332, 13 Ağustos Efrencî 1914, s. 3; *Türk Ansiklopedisi*, c. XV, M. E. B. Yay., Ankara-1968; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul-1983, s. 251-257; Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi : Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", *A. Ü. D. T. C. F. Dergisi*, XXX/1-2 (1982), s. 7-36; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul-1979, s. 181-191, 200; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul-1992, s. 169-173; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi-I*, s.121; II. 675-676; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara-1964, s. 28, 48, 55; Mehmet Ali Aynî, *Dârü'l-Fünûn Tarihi*, İstanbul-1927, s. 35-44; Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti Ne idi ?* İstanbul-1327/1911; Ziya Somar, *Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi*, Tefvik Nevzad-İzmir'in İlk Fikir-Hürriyet Kurbanı, Âhenk Matbaası, İzmir-1948; Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük*, c. 1, İletişim Yay., İstanbul, s. 87; Ahmet Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul-1959, s. 169-295.

² Bkz: Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya kaçışından dolayı olan cezasının affedildiğine dair İradî belge, ek-4'tedir.

³ Emrullah Efendi'nin 1500 krş maaşla Maarif Meclis Üyeliği'ne tayini ile ilgili belge bkz: Ek-5'tedir.

⁴ Emrullah Efendi'nin rütbesinin Ülä Sınıf-ı Sâni'ye yükseltilecek Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'ne tayini ile ilgili belgeler, ek-6a ve 6b'de sunulmuştur.

⁵ Emrullah Efendi'nin İlmî Daire Reisliği'ne tayini ile ilgili "Maarif-i Umûmiye Nezareti'nin Tensikatı ve Meclis-i Mahsus Vükelâ Mazbatası" ek-7a ve 7b'de sunulmuştur.

Halim Paşa Kabinesi'nde ikinci defa Maarif Nazırı olmuş, kabinenin istifası üzerine 8 Temmuz 1912 tarihinde Nazırlık'tan ayrılmıştır.

Emrullah Efendi'ye, Dârü'l-Fünûn Edebiyat şubesi Hikmet-i Nazariye muallimliği, İkinci Sınıf Hikmet-i Nazariye (Teorik Felsefe) muallimliği, Usûl-ü Terbiye ve Tedrîs muallimliği gibi önemli görevler verilmiştir. Bu başarılarından dolayı o, dönemin taltif nişanlarından Sâniye, Ülä Sânişi, Birinci Rütbe ve Dördüncü Rütbe'den Mecîdî Nişân-ı Zîşanlarını, Sırp hükümetinden "*Sen Sava*", Bulgar hükümetinden de "*Sen Alexander*" nişanlarının *Birinci Rütbe*'lerini almıştır. 13 Ağustos 1914'te Ayastefanos(Yeşilköy)'taki evinde ölmüştür.⁶

Emrullah Efendi'nin hayatında Avrupa'ya kaçıışı önemli yer tutmaktadır. Bunun için burada ayrıca üzerinde durulmuştur.

Emrullah Efendi, istibdat⁷ olarak değerlendirdiği Padişah II. Abdülhamid rejimine karşı mücadele bayrağı açmıştı. Bu mücadelenin bir parçası olarak daha özgür bir ortamda çalışarak sözkonusu rejime son vermek amacıyla Avrupa'daki Jön Türklerle işbirliği yapmayı düşünmüştü. Bu bağlamda İzmir'li arkadaşlarından avukat ve gazeteci Tevfik Nevzad ve yine avukat olan Güzel Hasan ile birlikte Avrupa'ya kaçııştı.

Emrullah Efendi'nin yurtdışına kaçıışı sırasında maarif müdürlüğü veznesinden 1000 Osmanlı Lirası aldığı iddia edilmektedir. Böylece onun firar fiili, siyasî niteliği aşip adli bir boyut kazanmıştır.⁸

Mevcut bilgiler ve haberler doğrultusunda Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya kaçıışını irdelerken gözardı edilemeyecek nokta şudur ; o'nun hangi gerekçe ile Avrupa'ya kaçıış veya kaçıış şekli bir tarafa, deruhte etmekte olduğu Maarif Müdürlüğü veznesinden, miktarı ne olursa olsun, senetsiz, ispatsız, her hangi bir kayıt ve benzeri bir belgeyle olmaksızın şâibeye sebebiyet verecek bir tarzda para almış olması, iyi bir ahlâkî davranış olmasa gerektir. Fakat Emrullah Efendi, 1324 yılı 25 Ağustos pazartesi günü Şark Gazetesi'nde Bekir Fahri imzasıyla, bu hususla ilgili olarak, aleyhinde yayınlanmış olan makaleye ertesi günü Servet-i Fünûn

⁶ "Emrullah Efendi'nin Vefatı", *Sabah*, 13 Ağustos 1914, S. 8945, s. 3.

⁷ Bkz: Konu ile ilgili karikatür, ek-8'dedir.

⁸ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, c. 2, s. 99; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz : Ziya Somar, *Tevfik Nevzad-Bir Adamın ve Bir Şehrin...* s. 27-32; *Sabah*, 13 Ağustos 1914, S. 8945, 21 Ramazan 1332, 31 Temmuz 1330, 13 Ağustos Efrencî 1914, s. 3; Ülken, a. g. e., s. 181-191, 200; M. Ali Aynî, *Dârü'l-Fünûn Tarihi*, İstanbul-1927, s. 35-44. * Bkz : Konu ile ilgili karikatür, ek-9'da.

Gazetesi'nin 67. sayısında yayınlanan "Vatan Hâdimlerini Lekelemek Gayretine Düşen Husamâya" başlıklı makalesiyle şu cümlelerle cevap vermeye çalışıyordu: "...Gûya İzmir'de Maarif Müdürü iken Maarif sandukundan 1000 Lira zimmetime geçirmişim. Evvela söyleyeyim ki, bu iftiradan dolayı Şark Gazetesi ve sahib-i imza aleyhinde derhal ikame-i davâ ediyorum. Sâniyen ben böyle bir tecavüze müntezir idim. Onun için taaccüp etmedim..."⁹ Emrullah Efendi, makalenin devamında, kendisine reva görülen muamelenin sözkonusu para sebebiyle olmayıp, *Hizmet Gazetesi*'ni çıkardığından dolayı olduğunu da şu sözleriyle ifade ediyordu: "...Hayır hayır, benim cinayetim bu değildi. Avrupa'da gazete çıkarmak, maarif-i vatani muhafaza etmek cinayeti idi ki, hükümet-i sabıka-i müstebiddenin nazarında bundan büyük cürüm yok idi."¹⁰

Ferit Ragıp Tuncor'un şu sözleri de Emrullah Efendi'nin bu savunmasına destek mahiyetindedir : "...Abdülhamid bu münevver ve tehlikeli adamın bu hür memlekette (İsviçre) etrafa kendisi hakkında fesad tohumları saçarak dolaşmasını istemiyordu. Onu bir hile ile tıpkı bir suçlu gibi İsviçre hükümetine yakalatıp İstanbul'a getirtti. Kültür adamı kültür yönünden tatmin edildiği takdirde belki zararsız olabilirdi. Zeki ve kurnaz pâdişah, onu cebren olmadığı takdirde hile ile getirmeğe çalıştı. Emrullah Efendi'yi 1900 yılında Maarif Meclisi'ne üye yaptı..."¹¹

Tuncor'un bu ifadelerinden, Emrullah Efendi'nin önemli bir kişiliğe ve siyasî dehâya sahip olduğunu, genç arkadaşları şair avukat gazeteci Tevfik Nevzad ve avukat Güzel Hasan'la birlikteliğinin II. Abdülhamid'i ve saray çevresini telâşlandırdığını¹² anlıyoruz.

Emrullah Efendi, aldığı iddia edilen para için basında eleştirildiği gibi, adlî açıdan da sorguya alınmıştır. Maarif veznesinden 1000 Osmanlı Lirası'nı almadığını iddia eden Emrullah Efendi ve arkadaşı Tevfik Nevzad'ın ifadelerini alan Müstantık (sorgu hakimi) Hoca Muhyiddin'in bu olayı yorumlayış ve değerlendirişini kendi ifadeleriyle aynen alıyoruz : "... Edîb-i muhterem Kemal ve Hoca Suâvî ve Ziya Paşa merhumların seksen beşte (1285) Avrupa'ya firarla orada neşrettikleri muhteşem

⁹ Emrullah, "Vatan Hâdimlerini Lekelemek Gayretine Düşen Husamâya", *Servet-i Fünûn Gazetesi*, 1908 (1324), 26 Ağustos, S. 67. s. 1.

¹⁰ Hapishane hayatı ve yurda getiriliş süreci hakkında geniş bilgi için aynı makale (Emrullah, "Vatan Hâdimlerini Lekelemek Gayretine Düşen Husamâya", *Servet-i Fünûn Gazetesi*, 1908/1324, 26 Ağustos, S. 67. s. 1.)'ye bakılabilir.

¹¹ Tuncor, "Emrullah Efendi ve Muhîtu'l-Maarif" *Öğretmen -II*, S. 19, Mayıs-1949, s. 5.

¹² Hoca Muhyiddin, *Hürriyet Mücadeleleri*, İstanbul-1326, s. 2.

eserler, fikrime başka bir feyz-i hürriyet vermişti. 1310'da ahıbbâm (ahbaplar) dan İzmir'li Tefvik Nevzad ve Emrullah Beylerin Avrupa'ya firar ve Cenevre'de Hizmet Cerîdesi'ni neşre başlamaları mâbeyn müstebidlerini şiddetle sarsmış ve hamiyet yolunda sarf için bir hüsn-ü niyetle alınan maarif parasını cürm-ü âdî şekline ifrag ile mücrimîn sırasında Emrullah'ın Avrupa'dan mevkûfen iade ve İzmir'de hapsi, erbâbı hamiyete Avrupa'ya firar etmek ders-i siyasîsini vermişti. İzmir'e giderek suret-i firar ve iâdelerini, bundaki maksadı uzun uzadıya detaylı görüşüp anladım.”¹³ Hoca Muhyiddin'in bu açıklamaları ile Emrullah Efendi'nin yukarıda geçen itirazları ve reddi birbiri ile çelişir durumdadır. Bu meyanda Hoca Muhyiddin, resmî görevli olduğu halde Emrullah ve arkadaşlarının angaje olduğu İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile işbirliği halinde olduğunu, bilâhere onlara katıldığını anlatıyor.¹⁴

Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya firarından dolayı, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de okuyan kardeşi Muhammed ve İzmir'deki ailesi parasız kalmıştır.¹⁵ Hattâ Emrullah Efendi'nin firar ettiği şâyiası üzerine arkadaşları, Muhammed ile alâkalarını kesmişlerdir.¹⁶ Bir müddet sonra Emrullah Efendi'den gelen; “...Sâik-i kader beni buralara sevketti, maaşların meçhûlün olan (tanımadığım) bir mahalden tesviye olunacaktır. Merak etme...!”¹⁷ şeklindeki kısa mektupla Muhammed müjdelenmiş ve sevindirilmişti. Fakat bu müjde gerçekleşmemiş ve sevinç uzun sürmemişti. Bu hususu Muhammed'in arkadaşı Mehmet Rauf şöyle anlatmaktadır: “Fakat bu sevinç Muhammed'in son sevinci oldu. Çünkü bir daha ne Emrullah Efendi'den mektup ne de başka taraftan para görebildi. Daha sonraki tahkikatımızda maaşlarını taahhüt eden zat, Emrullah Efendi ile birlikte firar eden İzmir'li Tefvik Nevzad Bey'in kayınpederi imiş. Binâenaleyh âtîde görüleceği üzere firar ettikten bir müddet sonra Nevzad Bey, nâdimen avdet ederek Emrullah Efendi'yi Avrupa'da parasız bıraktığı gibi mûmâileyhin (Emrullah Efendi) İzmir'deki ailesi ile biraderi Muhammed'i tahammül olunmaz bir sıkıntıya mahkûm etmişti...”¹⁸ Mehmet Rauf, Emrullah Efendi'nin kaçıışı ile ilgili şâyialar ve kardeşi Muhammed'in parasız kalması

¹³ A. g. e., s. 2.

¹⁴ A. g. e., s. 2-7.

¹⁵ Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti Ne idi ?* s. 27, 29, 32. Not: Mehmet Rauf, Emrullah Efendi'nin kardeşi olan Muhammed'in arkadaşıdır.

¹⁶ Hoca Muhyiddin, a. g. e., s. 31.

¹⁷ A. g. e., s. 32.

¹⁸ A. g. e., s. 32.

sebebiyle, o'nun âniden kayboluşunu anlatırken; "...Fihakîka merhumu bir daha görmek nasip olmadı..." "...Diyebilirim ki, ailece uğradığı şu mesâibden dolayı hürriyetperverlik şerefi cümlemizden ziyade Emrullah Efendi'ye pahalı çıkmıştır..."¹⁹ cümleleriyle Emrullah Efendi'nin maddî şeylerle birlikte manevî bir çok kaybı olduğunu ifade etmiştir.

Emrullah Efendi ile birlikte Avrupa'ya firar ederek, kader arkadaşlığı yapan Tevfik Nevzad, Avrupa'da taş basması olarak çıkardığı Hizmet Gazetesi'nde vatanperverâne şiirler yazıyor ve bu gazeteleri gizli vasıtalarla Türkiye'ye de sokmağa muvaffak oluyordu.²⁰

Mehmet Rauf, Tevfik Nevzad'ın Emrullah Efendi'yi Avrupa'da parasız bıraktığını ifade etmekte ve o'nunla ilgili olarak şu cümleye yer vermektedir; "...Emrullah Efendi'nin tevkîf edilerek, muhakeme altına alınmak istenmesi, onu kendi derdinden daha büyük bir acı ile sarıyordu"²¹

Padişah II. Abdülhamid'e ve onun yönetimine bayrak açarak yurt dışına kaçmaları ve orada beraberce gerçekleştirmiş oldukları hükümet ve Devlet aleyhindeki faaliyetlerde Emrullah Efendi'nin suçu ve kabahatinin olmadığını Tevfik Nevzad, şiirinin ilk mısralarında şöyle ifade ediyor ve affını diliyordu:

"Emrullah'ı şu pür günâhı
Affeyle cihanların penâhı".

Bu meyanda, yapmış oldukları ortaklaşa hareketin cinayet derecesinde büyük kabahat olduğunu, ancak Zât-ı Şâhaneleri'nce bağışlanabileceğini şöyle ifade ediyordu:

"Bizler ki büyük kabâhat ettik,
Farzeyleyim cinâyet ettik
Affinla fakat olunsa nispet;
Bir zerredir en büyük cinâyet..."²²

¹⁹ A. g. e., s. 34-35.

²⁰ Somar, a. g. e., s. 31.

²¹ A. g. e., s. 31.

²² A. g. e., s. 31-32. (Şiirin tamamı adı geçen bu eserdir. Ayrıca, Emrullah Efendi ve diğer kader arkadaşlarıyla ilgili geniş bilgi mevcuttur.)

2- İlmî Kişiliği

Emrullah Efendi, ilmî kişiliği bakımından yakın geçmiş Türk eğitim tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Onun ilmî kişiliği hakkında fikir sahibi olabilmek için, öğrenimine, eserlerine ve yaptığı görevlere bakmak yeterlidir.

İlk ve orta öğrenimi, hocaları, okuduğu dersler ve başarısı hakkındaki bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte, Mekteb-i Mülkiye'den pekiyi derece ile mezun olması ve önemli görevlere getirilişi, onun çalışkan, azimli, dirayetli, idârecilik özellikleri olan bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Emrullah Efendi'nin ilmî kişiliğini ifade eden en güzel yazılardan birisi, onun öldüğü gün yayınlanan sabah gazetesinde çıkan bir makaledir. Burada o, şöyle tanıtılmaktadır: "...Bu âlî insan, hayat-ı ilim ve fenden, maksad-ı hayat, mütalaa ve iktisab-ı marifetten ibaret idi. Mekteb-i Mülkiye'nin en güzîde bir talibi, tahsîl zamanında ilim ve fen sahasında, bütün rûfekasının hallâl-ı müşkilâtı idi. Yemek, içmek, yatmak, iyi giyinmek ve âlimin kabul ettiği kaanate göre müreffeh bir hayat-ı maddiye yaşamak ve bunun için de dünyalık, yani para sahibi olmak gibi emelleri saha-i ilim ve marifetin haricinde gördüğü için bunlara lâkayd idi. Mektepten sonra Emrullah Efendi, bütün zamanı yine mekteplerde, dersanelerde, kitaplar arasında geçirmiş, maarif müdüriyetlerinde bulunduğu zaman, gaye-i hayatı yine taallüm ve talîm olmuştur. Zevk-ü tetebbü' ile evlâd-ı vatanın talîm ve terbiyesinden aldığı hazz-ı manevîyi kendine bu dünya-yı fânînin maddî ve manevî yegâne mükâfatı görmüş ve bundan başka mükâfat, ne istemiş, ne de beklemiştir..."²³

Emrullah Efendi deyince, kendisine şöhret kazandıran ve onunla aynîleşen "*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*" akla gelir. Emrullah Efendi'ye göre, bir ülkenin kalkınması için, eğitimde ıslahata yüksek öğretimden başlamak gerekir. Yüksek öğretimdeki Terakkî ve gelişmeler, giderek orta öğretime, oradan da ilköğretime yansır ve nihayet bütün yurt sathına yayılır. Tıpkı Cennet'te bulunduğu inanan Tûbâ Ağacı gibi, eğitimin de kökleri yukarıda, dalları aşağıdadır. Bu görüşe Tûbâ Ağacı Nazariyesi²⁴ adı verilir. Bununla beraber, onun "Muhîtu'l-Maarif" adlı meşhur

²³ "Emrullah Efendi'nin Vefatı", *Sabah*, 13 Ağustos 1914 (öldüğü gün).

²⁴ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 2, 20 Kânûnuevvel 1326, 31 Kânûnusânî 1326 (1910), T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1986, s. 95-96; Ayrıca bkz : Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, M. E. B., İstanbul-1995, s. 111-117.

Ansiklopedi’de ve *Yeni Muhîtu’l-Maarif Gazetesi*’nde yazdığı felsefe ve sosyolojiye ait makaleler, kültür ve düşünce dünyamızı zenginleştirecek niteliktedir.

Emrullah Efendi, aldığı eğitime tecrübelerini de katarak içinde bulunduğu dönemin başta eğitim olmak üzere, siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel konulardaki görüşlerini kaleme almıştır. Onun eserleri, ilgili bölümde genişçe tanıtılmıştır. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, Emrullah Efendi’nin yazılarında ve konuşmalarında kuvvetli bir mantık, zaman zaman cedelci tavırlar olmakla birlikte, ilmî bir üslûp hakimdir.

Emrullah Efendi, akademik seviyede tamamen uzmanlarına seslenen ilmî eserler kaleme aldığı gibi düşünceleri ve projeleri hakkında kamuoyunu bilgilendirmek ve yönlendirmek için popülist yazılar da yazmıştır.

Emrullah Efendi, Türkçe’nin doğru ve iyi kullanılmasını istemiş, kendisi de yazılarında bunlara dikkat etmiştir.

Emrullah Efendi’nin ilmî kişiliği ve eğitimciliği hakkında lehinde ve aleyhinde çeşitli şeyler söylenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bunların bazılarını önemine binâen aşağıya almayı uygun buluyoruz:

O dönemin önde gelen aydınlarından Ahmet Hilmi, Emrullah Efendi’nin iyi bir tahsil gördüğünü, eserleriyle faziletini ispat ettiğini, eğitim sahasında tecrübeli olduğunu, maarifimizi iyice ıslah edeceğinden ümitvâr olduğunu ifade etmektedir.²⁵

Şinâsî, Emrullah Efendi’nin “*umûr-u maarifte çekirdekten yetişme*” maarifçiliği yanında bu mühim görevi lâyıkiyla yerine *getirebilecek “kemâlât-ı ilmiyesiyle beraber kudret-i idariyeye bihakkın mâlik*” bir üstâd-ı muhterem olduğunu, onun bu görevi kabul etmesiyle birlikte vatanımızın ilmî geleceği için büyük ümitler bağlayabileceğimizi söylüyordu.²⁶ Yine aynı gazetenin 41131. sayısında da Şinâsî, Emrullah Efendi’nin, “*irfan ve hamiyetiyle mümtaz*” ilim ve irfana ve hürriyet için elinden gelen her şeyi yapabileceğine inandığını, “*...vatanın maarif hususundaki ihtiyâcâtını bihakkın müdrîk*” bir eğitimci, münevver ve aydın olduğunu, aynı zamanda kendisinin “*idâre-i umûr-u iktidar ve faaliyeti müsellemler bir zât*” olup, böyle bir mühim makama getirilişinin büyük bahtiyarlık addedilebileceğini, Efkâr-ı Umûmiye-i Osmaniye’de maarifin terakkîsi için gerçekten parlak ümitler hasıl olduğunu ifade etmektedir.

²⁵ Ahmet Hilmi, “Maarif Nazırı Emrullah Efendi Hazretlerine Birinci Mektup”, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 20 Ocak 1910, s. 1.

²⁶ *Âhenk*, S. 41104, 15. sene, 2 Muharrem 1328, Kânûnusânî 1325, İzmir-1910, s. 1.

Rıza Kardaş, Emrullah Efendi'yi "*bilfiil maarifçi*" olarak nitelemekte ve onun eğitimciliğine güvenebileceğini söylemektedir.²⁷

Yukarda değindiğimiz gibi, Emrullah Efendi'nin şahsiyeti, ilmî kişiliği ve eğitimciliği ile ilgili övgü dolu sözler söylenmiştir. Bunun yanında onu tenkit edenler de olmuştur. Mesela, Mahmud Sadık: "...*eğitim makinesinin çarklarını birbirine bağlamak istemiş ama işletememiş, bazı çarkları devreye sokamamıştır.*" ifadesiyle Emrullah Efendi'nin başarısızlığını vurgulamıştır.²⁸

Yine bu bağlamda Emrullah Efendi'nin "*teori ile pratiğin ayrı şeyler olduğunu anlayamayan, bilgisinin sırf teorik bilgilerden ibaret olup, bir çok proje yaptığı halde uygulayamadığı, projeleri gereği gibi derinleştiremediği*"²⁹ iddia edilmektedir.

3- Siyasî Kişiliği ve Siyasî Görüşleri

Emrullah Efendi, ilmî ve eğitimci kişiliği yanında, siyasî yönü de olan bir şahsiyettir.

Emrullah Efendi, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden ve ideologlarından biridir. Kendisinin bu Cemiyet'in görüşlerinin belirlenmesinde önemli rolleri olmuştur. O, Prens Sabahatin Bey'in öngörmüş olduğu Adem-i Merkeziyet İdâre şeklinin, Ülke yapısına uygun olmayacağını, hattâ felâket olacağını iddia etmiştir. İdâre-i Vilâyât konusunda Emrullah Efendi, Prens Sabahattin'le tartışmaya girmiş, Fırkalarının ne Adem-i Merkeziyet, ne de Merkezî İdâreyi tercih ettiğini, tercihlerinin Tevsî-i Mezuniyet olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Bu tercihini ise şu gerekçelerle açıklamıştır: "...Hülâsa Tevsî-i Mezuniyet, umûr ve mesâlih-i mahalliyenin idâre ve temeşşisinde (yürütülmesinde) Merkeziyet kaidesi mucibince, merkeze müteallik olan salâhiyyet-i idâreyi vilâyetlere vermektir. Adem-i

²⁷ Rıza Kardaş, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 191, Yıl : XVI, Ankara-Eylül 1978, s. 675.

²⁸ Mahmud Sadık, "Maarif Makinası Sağlam mı, Çürük mü?" *Sabah*, 14 Ocak 1911.

²⁹ *Sabah*, 20 Şubat 1911, s. 2.

³⁰ Ülken, *Siyasî Partiler ve Sosyalizm*, İstanbul-1962, s. 29, 30, 31; Emrullah Efendi'nin Siyasî kişiliği hakkında bkz: Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt olarak Osmanlı İttihat ve ...*, c. 1, İletişim Yay. İstanbul, s. 135-136; Toncor, "Emrullah Efendi ve Muhîtu'l-Maarif-I" *Öğretmen Dergisi*, S. 19, İstanbul-1949, s. 4-6; Tuncor, "Emrullah Efendi ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi-II", *Öğretmen Dergisi*, S. 21, İstanbul-1949, s. 6-7; "Maarif-i Umûmiye Nazırı Emrullah", *Sabah*, 11 Mart 1912, S. 8072, s. 3.

Merkeziyet'in mahall-i tatbiki, taksîmât-ı tabîiye ve tarihiyedir. Mahalline münhasır olan işler, ahalinin müntehabı (seçilmiş) olan heyetler ve vekiller marifetiyle tezekkür ve icrâ edilir. Hükümet-i merkeziyenin, bu babda müdahale ve vesâyeti yoktur. Merkeziyette mesâlih-i umûmiye gibi mesâlih-i husûsiye dahî merkezden idâre ve ru'yet edilir. Tevsî-i Mezuniyet'te mesâlih-i ve menâfi-i mahalliye korunması ve idâresinde merkeze ait olan salâhiyet, hükümet-i merkeziyenin nasp ve tayîn eylediği valilere verilir.”³¹

Kendi adına neşrettiği *Yeni Muhîtu'l-Maarif*³² adlı gazetesinde her üç idâre şekli (*Merkeziyet, Adem-i Merkeziyet ve Tevsî-i Mezuniyet*)'ne genişçe yer veren Emrullah Efendi, vilâyetlerin tanzîmât-ı idâriyelerine müteallik olan Lâyiha-ı Kanûniye, Meclis-i Mebusan'da müzakere edilmek üzere olduğunu ve kurulan Meşrutî hükümetin idâre-i vilâyât konusunda dayandığı temellerin nasıl olması ve neler yapılması gerektiğine işaret ederken şunları söylüyordu : “Bir devletin en birinci şart-ı beka ve terakkîsi, onun vahdetidir. İtikadımca Osmanlı Devleti'nin vahdeti yani cümlemizin arzu ettiği vahdet-i Osmaniye, memleketimizin vahdet-i siyasiye ve vahdeti teşriiye (yasama), vahdet-i idâriyesini temîn ile mevcut olabilir...”³³

Adem-i Merkeziyet'çiliğin ateşli savunucusu olan, hattâ Avrupa'da “*Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*” adı altında cemiyet kuran ve çeşitli vesilelerle bu fikrini kabul ettirmeye çalışan Sabahattin Bey'in ısrarlı tutumuna Emrullah Efendi şöyle karşılık veriyordu : “...*Hülâsa sizin arzu ettiğiniz Adem-i Merkeziyet, bu memleket için hâlen ve âtiyen bir felâkettir.*”³⁴

Emrullah Efendi, gazetesi vasıtasıyla Sabahattin Bey'in fikrini çürütmek ve aynı zamanda -belki de- kamuoyu oluşturmak için, idâre şekillerini ayrıntılı olarak şu ifadelerle açıklamaya çalışıyordu: “...İşte manâ-yi kemâline masruf olan Adem-i Merkeziyet (Decentralisation) o surette ki, bu üsûl ile idâre olunan mahallerde müntehab-ı ahâlî olan meclisler oralara mahsus kanûn ve nizam hükmünde mukarrerât (kararlar) ittihaz eder. Mesâlih-i mahalliye için vergi tarh ve tahsîl eder, mukarrerât-ı mezkûreyi icrâ edecek bir nevi hakimiyet-i milliye icrâ eyler, bilakis

³¹ Emrullah, *İzahname*, s. 60.

³² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ek-8.

³³ Emrullah, *Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi*, c. 1, S. 1-7, yıl : 1908-1911, s. 6.

³⁴ A. g. e., c. 1, S. 7, s. 12.

mesâlih-i umûmiye gibi mesâlih-i husûsiye ve mahalliye dahî doğrudan doğruya veya nasp ve tayîn eylediği memurları vasıtasıyla hükümet-i merkeziye tarafından idâre olunmak, Merkeziyet-i İdâre demek olur. Biri emr-i idârede ifrât, diğeri tefrît'tir. Birinde hükümet-i merkeziye hiç karışmıyor, ikincisinde bütün bütün karışıyor. Bunun ikisinin ortası, yani hadd-i evsâtı ki, vahdet-i idâriyeyi ihlâl etmeyen bir adalet-i idarî'dir. Kanûn-u Esâsî'nin tasvîp ve takrîr eylediği Tevsî-i Mezuniyet Üsûlü'dür ki, Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet beyninde (arasında) bulunur. Mesâlihin nev'ine göre derece derece kâh bir tarafa kâh diğere tarafa meyl ve teveccüh eder..."³⁵

Emrullah Efendi, her fırsatta Osmanlı birliğinin muhafaza ve müdafaasının gerekliliğini vurgularken, Sabahatin Bey'in (Adem-i Merkeziyet) fikrini tenkit ediyordu. Adem-i Merkeziyet idâre şeklinin köy ve nâhiyelerin istiklâl ve saltanatı demek olduğunu, değilse onun sözüne göre, kaybolan vahdet-i Osmaniye'yi nasıl bir Adem-i Merkeziyet ile temîn edebileceğini soruyordu ve şu açıklamaları yapıyordu : "...Kanûn-u Esâsî'de vilâyetlerin idâresine taalluk eden Tevsî-i Mezuniyet ile ilgili olarak Encümen-i Mahsus'un ifadesi olan; "Tevsî-i Mezuniyet, ancak me2murîn hakkında kabil-i tatbîktir. Tefrîk-i Vezâif, bilakis ahâlîye taalluk eder. Tefrîk-i Vezâif, bir devletin deruhte ettiği vezâifi ehemmiyetlerine göre aksâm-ı müteaddideye taksîm etmek, bunlar da bir kısmını hükümet-i merkeziyeye tahsîs ile aksâm-ı sâiresini lüzum ve ihtiyaç derecesinde vilâyetlere ve belediyelere tevdi ve tahmîl (yüklemek) eylemektir."³⁶

Bu cümleleri, Sabahattin Bey'in anlamaya çalışmadığını, gereği gibi tetkik etmediğini ileri süren Emrullah Efendi, "...gerek Merkeziyet veya Adem-i Merkeziyet, gerekse Tevsî-i Mezuniyet usûllerinin bir mahallin veya taksîmât-ı mülkiyeden bir yerin kendine has ve münhasır olan umûruna taalluk etmek..."³⁷ anlamına geldiğini söylüyordu.

Yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız, Tevsî-i Mezuniyet idâre şeklinin eğitimle sıkı sıkıya alâkası vardır. Tanzimatçılar, o günkü Devlet'in şeklini değiştirmeyi, Meşrutiyetçiler (Medeniyetçiler-İttihat ve Terakkî) ise, diğere dönemlerdeki ıslahatçıların takibettiği yolu takip ederek eğitim yoluyla toplumu

³⁵ A. g. e., S. 7, s. 6-7.

³⁶ A. g. e., S. 4, s. 1-2.

³⁷ A. g. e., S. 4, s. 2.

değiştirmeyi hedeflemişlerdi. Dolayısıyla İttihat ve Terakkiciler, olanca güçlerini kullanarak eğitime ağırlık vermişlerdir. Hattâ bunlar, iktidara gelmeden evvel bunun denemesini yapmışlar, İstanbul, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ilkokullar ve Sultaniyeler açmışlardır. Bu okulların giderlerini karşılamak üzere Cemiyet mensuplarından “*Maarif Onluğu*” adı altında vergi alınmasını da kararlaştırmışlardır.³⁸

Bununla ilgili olarak, İttihat ve Terakkî Cemiyeti adına Emrullah Efendi'nin 1327 (1911) yılında hazırlamış olduğu beyannamenin 5. maddesinde şöyle deniliyordu : “Cemiyet, mev'izeleriyle, ilmî müesseseleriyle, faydalı neşriyat ve teşebbüsleriyle milletin siyasî ve içtimâî terbiyesine hizmette ve intihâbâtta Efkâr-ı Umûmiye'ye rehberlikte devam eder .”³⁹

Emrullah Efendi'nin en büyük siyasî hedefi, Osmanlı birliğinin korunmasıydı. Bu korumanın da ancak eğitim yoluyla yapılabileceğini savunuyordu. Maarif Nazırlığı'na getirildiğinde yaptığı bir konuşmasında, bu işe temelden başlanması gerektiğini, (yani Tadrîsât-ı İptidâiye'den) ancak taşralarda 70.000 muallime ihtiyaç olduğunu, köylerde mektep binalarının olmadığını anlatmış ve bu eksikliklerin en yakın zamanda telafi edilmesi gereğine işaret etmiştir. Bu arada Tahsîl-i İptidâî mekânlarının ve masraflarının o yöre ahalisine ait olduğunu, yani her köyün, her nâhiyenin, her kasabanın iptidâî mektebini kendisi yapması ve o mektebi masrafları oranında vereceği bir vergi ile yine kendisinin idâre eylemesi gerektiğine işaret etmiştir.⁴⁰

Emrullah Efendi'nin ikinci defa Maarif Nazırlığı'na getirilmesinde 1328 (1912) bizzat kendisi tarafından hazırlanan “*Maarif-i Umûmiye Teşkilatı Hakkında Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası ve Nizamnâme*” başlığıyla Tadrîsât Mecmuası'nda Tevsîî Mezuniyet idâre şeklini ve bunun eğitimle olan ilgisini en iyi ifade eden kanun maddesi aynen şöyledir : Madde 2; “Maarif-i Umûmiye Nezareti birinci maddede beyan olunan idâre ve teftîş hizmetlerini nezaret tarafından tayîn olunan memurlar yani müsteşar ve merkezdeki Tadrîsât idâreleri ve müfettişler ve vilâyâtteki maarif müdürleri ve müfettişleri ve Tadrîsât-ı İptidâiye müfettişleri marifetiyle doğrudan

³⁸ Koçer, a. g. e., s. 180 - 182.

³⁹ Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Nizamnamesi, Selânik-1326, s. 11-17; M. M. Z. C., T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1986, c. 6, s. 62.

⁴⁰ Emrullah (Maarif Nazırı), Sabah, 15 Şubat 1325/28 Şubat 1910, s. 1.

doğruya ve valiler ve vilâyât Tedrîsât-ı İptidâiye Meclisleri ve kaza ve nâhiye Maarif Encümenleri marifetiyle bilvasıta icrâ eder."⁴¹

4- Eserleri ve Katkıda Bulunduğu Çalışmalar

a- Eserleri

a. a- "Muhîtu'l-Maarif" Ansiklopedisi

Bu eser, Emrullah Efendi'nin en önemli eserlerinden biridir. Birinci cildini tek başına yazmağa başlamış, ancak (Âsûr) maddesine kadar gelebilmiştir. İlk defa ortaya çıkardığı nüsha 639 sayfadır. Sayfaları normal kitap ebadında olup, her sayfada iki sütun halinde düzenleme yapılmıştır. 1318 yılında İstanbul İkdâm matbaasında, İkdâm Gazetesi sahibi Ahmet Cevdet tarafından neşredilmiştir.

a. b- Yeni Muhîtu'l-Maarif Ansiklopedisi

Birinci cildin neşrinden on yıl kadar uzun bir aradan sonra 1328 (1912)-1330 (1913)'da Meşrutî hükümetin Maarif Nazırlığı'na getirildiğinde, tekrar aynı ansiklopediye 132 kişilik bir kurul oluşturmak suretiyle çalışmaya başlamış, bu defa da Âsûriye maddesine gelinebilmiş ve sayfa adedi, sadece 752 olarak basılmıştır. Eserde, alfabe harflerinin fonetik özellikleriyle birlikte Yunanca, Süryanice, Lâtince, Fransızca, Farsça karşılıkları belirtmek suretiyle, bir sözcük hakkında derinlemesine uzun uzadıya bilgi verilmektedir. Ansiklopedi'de, yer isimleri, deyimler, teknik terimler, tarihî eserler, kabileler, ırklar, coğrafya, kimya, fizik, bitkiler, hayvanlar, tıbbî terimler ve etnoğrafya'ya yer verilmiştir. İkinci baskısı "*Yeni Muhîtu'l-Maarif*" adıyla neşredilmiştir.

a. c- Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi

Emrullah Efendi, Kırklareli mebusu iken 21 Kânûnusânî 1326/3 Şubat 1911'de Beyazıt Kütüphanesi'nde⁴² bazı arkadaşlarıyla bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Yeni Muhîtu'l-Maarif adlı gazetenin çıkarılması kararlaştırılmış ve Emrullah Efendi bunun başyazarlığını üstlenmiştir. Gazete, 15 günde bir çıkacaktı.

⁴¹ Daha geniş bilgi için bkz : *Tedrîsât Mecmuası*, Yıl : 3, 15 Mayıs 1328, S. 20, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1328, s. 1-14; *Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Nizamnâmesi*, Selânik-1326, s. 11 - 17, 23; Kansu, a. g. e., s. 1-24; Emrullah (Kırkkilise Mebusu), "İdâre-i Vilâyât", *Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi*, c. 1, S. 4, İstanbul-1327.

⁴² Emrullah Efendi'nin kuruluşunu gerçekleştirdiği "Yeni Muhîtu'l-Maarif" adlı gazetenin Beyazıt Kütüphanesi okuma salonundaki toplantı fotoğrafı, Ek-8'de sunulmuştur.

Sorumlu müdürü, Hürriyet Matbaası Sahibi Kâni idi. 14 Nisan 1327'de yayınlanmaya başlamıştır. 23 Rebûlâhir 1329/14 Nisan 1327 tarihinden itibaren normal A4 kâğıdı ebadında 24 yapraklı olarak 9 Ramazan 1329/20 Ağustos 1327 tarihine kadar 7 sayı çıkmıştır.

Emrullah Efendi, bu gazetede yazılarında bazen Emrullah, bazen de Emrah imzası kullanmıştır. Emrullah Efendi, diğer eserlerinde olduğu gibi burada da fikrî, ilmî ve siyasî şahsiyetini yazılarında sergilemiştir.

Gazetede Emrullah Efendi'ye âit makalelerin konu başlıkları ve yerleri aşağıya çıkarılmıştır.

Birinci Sayıda :

- Arz-ı Maksat, s. 2, 6.
- İdâre-i Vilâyât S. 1-7, s. 6-13
- Mebhas-ı Luğât, s. 13-16
- Mebâhis-i Sarfiye (Eczâ-yi Kelâm), s. 16-19.

İkinci Sayıda : Yoktur.

Üçüncü Sayıda :

- Mebâhis-i Sarfiye (Eczâ-yi Kelâm), 1.ciltteki makalenin devamı, s. 1-4

Dördüncü Sayıda :

- İdâre-i Vilâyât (II), "Tevsî-i Mezuniyet ve Adem-i Merkeziyet" Sabahattin Bey'in Mütalaâtı Hakkında Vârid olan Mektuba Cevap, s. 1-5
- Mebâhis-i Sarfiye (imlâ), s. 5-8

Beşinci Sayıda :

- Mebâhis-i Sarfiye, 4. sayıdan devam, s. 3-8
- Mebâhis-i Luğât (I), s. 8-11
- Topographie, Topologie, Topometre Kelimelerinin Lisanımızda Bulunabilecek Muâdilleri Hakkındaki Mülâhazâtımız, s. 15.

Altıncı Sayıda :

- Mebâhis-i Sarfiye (imlâ), s. 2-6,
- Mebhas-i Luğat, s. 6-9
- Bazı Luğat-ı Fenniye'nin Mukabillerine Dair. (5.sayıdaki makalenin devamı), s. 11-13.

Yedinci Sayıda :

Patrikhanelerin Müstediyyâtı, Tedrîsât Meselesi ve Tanîn Gazetesi, s. 1-13.

a. d- Mecelle-i Muallimîn

Emrullah Efendi'nin, Selanik'te Maarif Müdürü iken, 1302 yılında çıkarmış olduğu normal A4 kâğıdı ebadında, 38 sayfalık 15 günde bir yayımlanan, Mekâtib-i İptidâiye ve Rüşdiye muallimlerine mahsus ve fennî-edebî risâledir.

Elimizde bulunan risâle, 1 Kânûnusânî H. 1302 yılında çıkan, 2. sayıdır. İlk sayı ve sonraki diğer sayıları bulunamamıştır. Bu sayıdaki konu başlıkları şunlardır:

a- Muallimin Ehemmiyet ve Şeref ve Meziyeti s. 25-40, 1.nüşadan devam

b- Terbiye ve Talîm, s. 41-44, 1. nüşadan devam

c- Coğrafya, s. 45-48 (devamı var)

d- Resim, s. 49-52.

e- Hıfz-ı Sıhhat (Mekâtib-i Talîm-i Hıfz-ı Sıhhat) s. 53-55

f- Fransa Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyan Hıfzıssıhha Resmî Programı ve Hıfzıssıhhat-i Umûmiye, s. 55-56.

Emrullah Efendi, bu dergideki "Muallimin Ehemmiyet ve Şeref ve Meziyeti, s. 25-40" makalesinde, Mekâtib-i İptidâiye ve Rüşdiye muallimlerine son derece güzel üslûp ve sadelikte ifadelerle tavsiyelerde bulunmakta, ideal öğretmen vasıf ve niteliklerini, inceden inceye ortaya koymaktadır.

a. e- Bilgi Mecmuası⁴³

Bu mecmua, "Türk Bilgi Derneği" kurucuları tarafından, Celal Sâhir Bey idâresinde, Nisan 1330/1914'te çıkarılan, hakemli akademik bir mecmuadır. Mecmuada, ihtisas gruplarının yazıları vardır. Derneğin kurucu üyesi ve aynı zamanda ilmî reisi Emrullah Efendi, mecmuadaki "Felsefe ve İctimaiyat Şubesi" başkanlığını üstlenmiş ve bu alanda yazılar yazmıştır.

Mecmuayı teşkil eden ihtisas grup ve şube adları şunlardır :

- Türkiyât Şubesi
- İslâmiyât Şubesi
- Hayatiyât Şubesi
- Felsefe ve İctimaiyât Şubesi

⁴³ Türk Bilgi Derneği, **Bilgi Mecmuası**, Nr.: 5, Matbaa-i Âmire, Nisan 1330/1914-İstanbul.

- Riyaziyât ve Madiyât Şubesi
- Türkçülük Şubesi

a. f- Medresetü'l-Vaizîn'deki Ders Notları ⁴⁴

Emrullah Efendi'nin 1912 yılında, ikinci defa Maarif Nazırı olduğunda, Medresetü'l-Vaizîn'de İlm-i Ruh (Psikoloji) muallimliği yaparken sunduğu derslerin, Mekteb-i Mülkiye ve Dârü'l-Fünûn-u Osmanî Yabancı Dil Şubesi müdavimlerinden, Ali Hayri ismindeki bir öğrenci tarafından tutulmuş notlarından oluşmaktadır. Orijinal el yazması şeklinde kitap haline getirilerek bastırılmış olup, bu ders notunun baş tarafından bir sayfa eksiktir. Takrîrin tamamı, A4 ebadında, 125 sayfadır. Giriş kısmındaki sayfa numaraları, karışık verilmiştir. Rik'a yazı türüyle yazılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, giriş bölümündeki bir sayfa eksigi nedeniyle, konu başlığını veremiyoruz. Diğer konu başlıkları şunlardır :

a- Hâdîsât-ı Nefsâniyenin Envâ'ı s. 6-8

b- Hâdîsât-ı Nefsâniyenin Hakikatı s. 8-10.

Birinci Bab : Hâdise-i Zihniye

Birinci Fası - İhsâsât

- Ruh, Nefs, ilm-i Nefsin Tarifi
- Hâdîsât-ı Nefsâniye
- İhsâsâtın çeşitleri
- Hâlet-i Ūlâ

- Hâlet-i Sâneviye

- İspat (Vicdanın Şehadeti)

İkinci Fası

- Zikrin Şerâit-ı Sâiresi
- Ezkârın Maziye İ'lâli.

a. g- Dârü'l-Fünûn Ders Notları ve Konferansları

Emrullah Efendi'nin eğitimle ilgili konferansları o dönemin bazı dergilerinde özet olarak yayınlanmıştır. "Sırât-ı Müstakîm" dergisinde "*Hakîm-ü Şehîr Emrullah Efendi'nin Dârü'l-Fünûn-u Osmanî'de Terbiyeye Dâir Verdikleri Konferanstan Zaptolunan Beyanat*" başlığı altında yayınlanan dersler şunlardır :

⁴⁴Ali Hayri (Mekteb-i Mülkiye ve Dârü'l-Fünûn-u Osmanî Elsine Şubesi Müdavimlerinden), "Medresetü'l -Vaizîn İlm-ü Ruh Muallimi Maarif Nazırı Emrullah Efendi Hazretlerinin Esnâ-yi Tedrîste Zaptolunan Takrîrleri", İstanbul-1328 (1912).

a- Terbiye ve Esasları, 1324/1326, S.1, c. 16, s. 248-250

b- Terbiyeye Dâir S.1, c. 17, s. 264-266

c- İlm-i Terbiyeye Dâir, S. 25, c. 1, s. 390-391, 20 Muharrem 1327

Sırât-ı Müstakîm dergisinde ayrıca “İlm-i Hikmet” başlığı altında felsefe dersleri bulunmaktadır. (c. 1, S. 14, s. 214-217; 363-364; S. 24, s. 376-377).

Bunlardan başka, muhtelif dergi ve gazetelerdeki konferans ve ders notları şunlardır:

- “**Terbiye Hakkında**” Servet-i Fünûn Gazetesi, 25 Temmuz 1324, S. 13, s. 3. Bu, Emrullah Efendi’nin Dârü’l-Fünûn’da Muallim iken, Mekteb-i Mülkiye’de vermiş olduğu konferansın özetidir.

- “**Usûl-ü Terbiye ve Tedrîs**” Mür’ât-ı Maarif gazetesi, S. 3, s. 37-38, yıl:1, 18 Muharrem 327 cuma, 28 Kânûnusânî 1324, Ruşen Matbaası, İstanbul-1324.

- “**İlm-i Hikmet**”, Mehmet Ali Aynî, “Dârü’l-Fünûn Dersleri” cüz sahifesi 183, ders sahifesi 1-2.

-“**İlm-i Terbiye**”, Mehmet Ali Aynî, “Dârü’l-Fünûn Dersleri” cüz sahifesi 393-394, ders sahifesi 9-10. 17791/1-6, ders sahifesi 3-8, cüz sahifesi: 209-214; 17791/1-6 ders sahifesi 3-14, cüz sahifesi: 305-316; 17791/1-6, ders sahifesi: 15-18, cüz sahifesi: 389-392.

a. h- İzahnâme

Eserin kapağında, “Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin 1327 senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasî Programa Dâirdir” ibaresi bulunmaktadır. İzahnâme, dört bölümden ibarettir. Orta boy A4 kağıdı ebadında 88 sayfadır. Belli başlı konu başlıkları şunlardır:

Birinci bölüm : Siyâset-i Esâsiye (Temel Politika) s. 11-44

İkinci bölüm : Siyâset-i İdariye (İdârî Politika) s. 44-76

Üçüncü bölüm : Bu bölüm, Cemiyet’in eğitim-öğretim politikası ile ilgilidir.

Emrullah Efendi, eğitimciliğini, teorik bilgilerini Cemiyet adına buraya aktarmıştır. Söz konusu fikirler, eğitim anlayışı kısmında anlatılmıştır.

Dördüncü Bölüm: Bu bölümde de iktisat ve bayındırlıkla ilgili firka politikası üzerinde durulduğu ifade edilmekle beraber, İzahnâme’ye alınmamıştır.⁴⁵

⁴⁵Maarif Nazırı Emrullah, “Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin 1327/1911 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasî Programa Dâir İzahname”, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Konstantiniye, İstanbul-1330.

a.1- İttihat ve Terakkî Cemiyeti Dördüncü Kongresi Nizamnâmesi

Cemiyet'in teorisyeni olan Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırı iken Cemiyet adına hazırlamış olduğu Nizamnâme A4 kâğıdı ebadında 37 sayfadan ibarettir. Nizamnâme'de 129 madde vardır.⁴⁶ Nizamnâme'yi teşkil eden konu başlıkları şunlardır:

- a- Cemiyet'in Maksat ve Mesleği, s. 1-4
- b- Merkez-i Umûmî, s. 4-5
- c- Merkez-i Umûmî'nin Vezâifi, s. 5-6
- d- Merkez-i Umûmî ile Fırka-i Siyasiyenin Sûret-i Münasebâtı, s.7-8
- e- Merkez-i Umûmî'nin Heyet-i Maliye ve Tahrîriyesi, s. 8.
- f- Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi, s. 9-10
- g- Vilâyet Heyet-i Merkeziyesinin Vezâifi, s.10-11
- h- Klüpler, s. 11-14
- ı- Klüp Heyet-i İdâresi'nin Vezâifi, s. 14
- i- İctima'-ı Umûmî, s.14-15
- j- Mevâdd-i Muhtelif, s.15-16
- k- Klüplerin Vezâif-i Umûmiyesi, s. 16-22
- l- Efrâd-ı Cemiyetin Hukuk ve Vezâifi, s. 22-23
- m- Mevâd-i Umûmiye, s. 23-24
- n- Umumî Kongrenin Teşkili, s. 25-29.
- o- Vilâyât ve Elviye-i Müstakille Kongreleri, s. 29-32
- ö- Heyet-i Teftîşiye, s. 32-33
- p- Mevâd-i Şettâ (muhtelif konular), s. 33-37.

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı sırasında, Maarif-i Umûmiye Nezareti adına, Dârü'l-Muallimîn Heyet-i Talîmiyesi tarafından "Tedrîsât Mecmuası", Yıl: 3, 15 Mayıs 1328, 20. Sayıda yayımlanan çalışmaları şunlardır:

- a- Maarif-i Umûmiye Teşkilatı Hakkında Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası ve Nizamnâme, s. 1-2
- b- Ahkâm-ı Umûmiye, s. 2-3
- c- Teşkilât-ı İdariye, s. 3-6

⁴⁶ Emrullah, Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Nizamnâmesi, Selanik-1326.

d- Teftiş, s. 6-7

e- Meclis-i Kebîr-i Maarif, s.7-8

f- Meclis-i Maarife Mülhak Kütüb-ü Dersiyeye Heyeti, s. 8.

g- Dârü'l-Fünûn ve Şuabâtının İnzibatına Dâir Nizamnâme (Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası), s. 8-13.

h- Madde-i Munzamme (Ek madde) ve Tayîn, s.13-16.

ı- Livâ Maarif Encümenleri, s. 16. ⁴⁷

**a. i- Tadrîsât-ı İptidâiye Lâyiha-i Kanûniye Esbâb-ı Mûcibe
Mazbatası**

Emrullah Efendi'nin ilk Maarif Nazırlığı sırasında, Meclis Maarif Komisyonu'na sunarak, görüşülmesini ve kanunlaşmasını talep ettiği bu Lâyiha, kendisinden sonra Maarif Nazırlığı'na getirilen Abdurrahman Şeref Bey tarafından tebdil ve tâdilata uğradıktan sonra tekrar Maarif Encümeni'ne iade edilmiş olmasıyla müzakere edilememiş ve bunun üzerine Emrullah Efendi, bu lâyihayı geri çekmişti. Uzun müddet uğraş verdiği Tadrîsât-ı İptidâiye Lâyiha-i Kanûniyesi'ni aşağıdaki şekilde yeniden gözden geçirerek tekrar Meclis'e sunmuştu:

a- Meccâniyet-i Tahsîl ve Mecbûriyet-i Tahsîl

b- Müessesât-ı İptidâiye,

c- Mekâtib-i İptidâiye Teşkilâtı,

d- Tadrîsât,

e- Heyet-i Talîmiye,

f- Teftiş

g- Tadrîsât-ı İptidâiye Mesârifî

h- Tadrîsât-ı İptidâiye-i Husûsiye

ı- Vilâyât Tadrîsât-ı İptidâiye ve Kaza Maarif Encümenleri.⁴⁸

a. j- Maarif-i Umumiye Nezareti Merkez Teşkilatı

II.Meşrutiyet Devri'nde eğitim örgütündeki en esaslı değişimi Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 1912 başlarında yaptı. Maarif teşkilatındaki değişim, tamamen

⁴⁷ Tadrîsat Mecmuası, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1328.

⁴⁸ Emrullah Efendi'nin bu Lâyiha-i Kanûniye'yi sunuş konuşmasının yeni Türkçe'ye çevrilmiş aslı, "Meclis-i Mebusan Levâih ve Tekâlif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları", Devre: 1, ictima senesi: 1, sene: 1324-1325, s. 3-38'dedir. Tadrîsat-ı İptidâiye Kanun Lâyihası hakkındaki takriri için bkz: Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 1, ictima senesi : 4, 2 Teşrinievvel 1327 (1911), 7 Teşrinisânî 1327 (1912), c. 1, s. 127-173.

Fransa Eğitim Bakanlığı örgütüne dayanılarak yapılmıştır. Emrullah Efendi'nin 1912 başlarında hazırladığı yeni örgütü Şûrâ-yı Devlet de onayladı.⁴⁹

İddia edildiğine göre, Maarif Nezareti'nin merkez teşkilatı bir çok makam, cemaat ve şahıslar arasında dağılmış olan yetkilerin merkezleştirilmesi amacıyla kurulmuştur.⁵⁰ Bu amacı, Maarif-i Umumiye Nazırı Emrullah Efendi, gerekçeleriyle birlikte şöyle ifade etmiştir: "...Arz ve tafsîle hacet olmadığı üzere idare-i hükümet nokta-i nazarından her nezaret daim işleri bir makinaya şebîh olup, bu hükümet dolabı her vakit muntazam ve muttarid işleyebilmek ve bir nezaretin tesisinde gaye ne ise ona göre iyi ve çabuk iş vücuda getirebilmek için âlet ve âzâsı yani çarkları o gaye ve maksada muvafık ve münasib olarak tertip ve tanzîm olunmak iktiza eder..."⁵¹

Emrullah Efendi, yukarıdaki esaslara göre kurmuş olduğu Maarif Merkez teşkilatının genel hizmet hatlarını, bu konuşmasında, bakanlığın yapacağı eğitim-öğretim işlerinin tür itibariyle, Tadrîsât-ı Âliye, Tadrîsât-ı Tâliye ve Tadrîsât-ı İptidâiye olarak üç kısma ayrıldığını ifade etmiştir. Bakanlıkta her kademedeki eğitimden sorumlu olacak birer müdürlük kurulmasının gerekli olduğu, ancak tadrîsatın her derecesinin de kendi mahiyetinde olarak, ortak faaliyet özelliklerini belirtip, görev ve sorumluluklarının çerçevesini çizmiştir. Aynı şekilde Maarif Merkez teşkilatını yeniden yapılandırma ve özellikle de ihtisas alanlarına göre teşekkül gerekçelerini şu beş noktada toplamıştır:

1. Tadrîs Planlarını yapmak: Bir işin başarısını plana bağlayan Emrullah Efendi Eğitimin başarısını da tadrîs planlarında görmüştür. O'na göre tadrîs planı; Mücmel ve mufassal ders cetvellerini tertip eylemek, kütüb-ü dersiyeyi intihap eylemektir. Bu işte ihtisas sahiplerince yapılmalıdır. Dolayısıyla söz konusu hizmetin yürütülmesi için ayrı bir şube teşkil olunmalıdır.

2. Tadrîsât : Emrullah Efendi, eğitim-öğretimin başarısında öğretmenleri de önemli görmektedir. Tadrîsâtı yapanlar olarak gördüğü öğretmenlerin, tayîni, terfii ve taltifi, sicillerinin tanzîmi gibi hizmetler de ayrı bir şube tarafından yapılmalıdır.

⁴⁹ Emrullah Efendi'nin kurmuş olduğu Maarif Merkez Teşkilatı ile ilgili geniş bilgi için bkz: "Maarif-i Umûmiye Teşkilatı Hakkında Nizamname ve Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası", İstanbul-1327; "Maarif Nezareti Teşkilatı", *Sabah*, 17 Mart 1912; *Düstûr*, Tertip: 2, c. IV., s. 167-173; *Sâtı*, "Maarif Nezaretinin Yeni Teşkilatı", *Sabah*, 24 Nisan 1912.

⁵⁰ Aytekin, a. g. e., s. 12.

⁵¹ A. g. e., s. 14.

3. Eğitim mahalli olan okulların hazırlanarak eğitim-öğretime uygun olarak tutulmasını sağlamak. Emrullah Efendi'ye göre, bu önemli hizmet de ayrı bir şube tarafından yürütülmelidir.

4. Teftiş: Emrullah Efendi, her hizmet gibi, eğitim hizmetinin de daha iyi yürütülebilmesi için teftişi gerekli görmektedir. Özellikle de Tadrîsât-ı İptidâiye ve Tâliye dairelerinde teftiş şube veya kalemlerinin kurulmasının gereğine inanmaktadır.

5. Muhasebât: Hizmetin yürütülmesi esnasındaki her türlü harcamanın düzenli bir şekilde yazılması ve hesabının tutulması için, birer hesap şubesinin kurulmasını öngörmektedir.

Emrullah Efendi'nin kurmuş olduğu maarif merkez teşkilatı aşağıdaki şekildedir:

A- Maarif Nazırı

B- Nezaret Müsteşarı

C- Meclis-i Kebîr-i Maarif

1- Meclis-i Kebîr-i Maarif Kalemî

2- Kısım-1 Senevî

3- Kısım-1 Daimî

D- Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (Özel Kalem Müdürlüğü)

E- Evrak Odası

1- Kütüb-ü Dersiyeye

2- Levâzım-1 Dersiyeye Düyûnu

3- Muhasebe Dairesi

a- Nezaretin Genel Hesap Teftiş ve Mürakabe İşleri

b. Müteferrik Hesâbât

F- Tadrîsât-ı İptidaiye Dairesi:

1- Me'murîn ve Muallimîn Şubesi

2- Tedrisât Şubesi

3- Hesabât Şubesi

4- Teşkilât Şubesi

G- Tadrîsât-ı Tâliye Dairesi:

1- Tadrîsât ve Teşkilât Şubesi

2- Memurîn ve Muallimîn Şubesi

3- Hesâbât Şubesi

H- Tedrîsât-ı Âliye Dairesi (üç şubedir):

1- Dârü'l-Fünûn'lara ve Fakülte'lere ve Mekâtib-i Âliye-i Umûmiye ve Mekâtib-i Âliye-i Husûsiye ve Maarif Müdürleriyle Vilâyât Maarif Müfettişlerinin azl ve tebdîl ve tayînlerine ve Memâlik-i Ecnebiye'de tahsilde bulunan talebe-i Osmaniye'ye müteallik olan muamelatı idâre eden şube.

2- Müessesât-ı ilmiye ve edebiyenin idâre ve nezareti ve Tedrîsât-ı Âliye'ye müteallik müddeâyât (davalar) ve İhsâiyât (istatistik) ve hey'ât-ı ilmiye (ilmî komisyonlar) ve ziyârât-ı ilmiye (ilmî, bilimsel ziyaretler) ve müellefât-ı ilmiye (bilimsel eserler) ve edebiye muamelâtı ve kütüphanelerin idâre ve tefîşi ve teberruan (bağış olarak) veya kanunen Nezarete verilen müellefâtın tesellümü (teslim almak) ve beynelminel (uluslararası) mübadele-i âsâr (eser alış veriş, değişimi) muamelâtının yapıldığı şube,

3- Mekâtib-i Âliye mesârifi, esâs (mobilya) ve levâzım-ı tedrîsiye ve teberruât, Tedrîsât-ı Âliye dâiresine mensup olan me'murînin sicil ve ma'zûliyet ve tekaüd muamelâtının yapıldığı şube.

a. k- Dârü'l-Fünûn ve Şubâtının İnzibâtına Dâir Nizamnâme ⁵²

Emrullah Efendi'nin ikinci Maarif Nazırlığı'ı esnasında Sultan Muhammed Reşad ve Sadrazam Said Paşa imzalarıyla Düstûr, S. 180, Tertip: 2, c. 4, 4 Cumâda'l-Ûlâ 1330, 18 Nisan 1328 tarih ve 1114 sayı ile neşredilen Nizamnâme (yönetmelik), 18 maddeden oluşmaktadır.

İsminden de anlaşıldığı gibi bu nizamnâme, genel hatlarıyla bir iç düzen intizam ve kurallar manzumesidir. Dârü'l-Fünûn'daki öğretim elemanlarının görev ve yetkileri, idâre heyetinin görevlerinin sınırları, öğrencilerin uymak zorunda buldukları kurallar ve aksi takdirde onlara uygulanacak ceza çeşitleri vs. den ibarettir.

a. l- M. U. Ne. İstanbul Dârü'l-Fünûn'u (Talîmat)

Emrullah Efendi'nin ikinci Maarif Nazırlığı'ı sırasında hazırlamış olduğu bu talîmat, kendisinin teorik eğitim bilgisini ve ayrıca muhtevasında yer verdiği maddeler de onun eğitim anlayışını ortaya koymaktadır.

⁵² Düstûr, Tertip: 2, c. 4, s. 460, 463.

Emrullah Efendi, sözkonusu bu talimâtta Avrupa Üniversitelerinin en iyilerinden olan Paris (Sorbon) Üniversitesi'nin programına büyük oranda sadık kalarak kapsamlı bir Üniversite teşkilat yapısını İstanbul Dârü'l-Fünûnu'na kazandırmayı planlamıştır. Bazı maddî imkânsızlıklara rağmen planını nisbeten gerçekleştirmiştir. Bugünkü İstanbul Üniversitesi adının gururla anılmasını Emrullah Efendi'ye borçludur. Eser, orta boy A4 kâğıdı ebadında 31 sayfadan ibarettir.⁵³

a. m- Maarif Nişanı Nizamnâmesi⁵⁴

Dönemin Sadrazamı İbrahim Hakkı ve Maarif-i Umûmiye Nazırı Emrullah Efendi imzasıyla ilân edilen ve yayınlanan sözkonusu Nizamnâme'ye göre;

- Eğitim meslek mensuplarına ve maarifperverâneleri müşahede olunan kişilere verilmek üzere "*Maarif Nişanı*" adıyla bir nişan ihdas olunduğu,

- Maarif Nişanı'nın üç rütbe üzerine mürettep olduğu,

- Bu nişanın kayd-ı hayat ile verileceği,

- Maarif Nişanı'nın, I. II. ve III. rütbelerinin zemini kırmızı mineli muhaddeb (bombeli) bir daire üzerinde Osmanlı Devleti alâmeti (arma) olan Hilâl ve yıldızı ve hilâlin ortasında Tuğra-yı Hümâyûn'u hâvî olacağı ve hilâlin beyaz mineli zemini üzerine "*Ulûm ve Fünûn ve Sanayî-i Nefise*" ibaresi yazılacağı, I. rütbesi yeşil mineden mamul defne dalı taklîdi bir dâire ile çevrili olacağı ve II. rütbesinin de yıldız cihetinden iki kavis dâire ve III. rütbesinin yine yukarı cihetinden mütekati (köşeli) iki kavis ile çevrili bulunacağı, kurdela ile gerdana ve III. rütbelerin de aynı renkte kurdela ile göğsün sol tarafına asılacağı, I. sinin 37 mm, ikincisinin 30 mm, üçüncüsünün 26 mm kutruna (çapında) olacağı, Maarif Nişanı ile Berat-ı Âlî'sinin yazılıp sahibine verileceği, Berat'ı olmadıkça hiç kimsenin bu nişanı ta'lîk (asmak-takmak) edemeyeceği,

- Muallimlerden, Maarif Nişanı'nın III. rütbesini almaya hak kazanabilmek için beş sene eğitim mesleğinde güzel hizmet etmekle meşrut (şartlı) bulunduğu, III. rütbesini alan muallimler, eğitim-öğretim hizmetlerine devam şartıyla beş sene geçtiğinde II. rütbesini ve on sene sonra I. rütbesini almaya hak kazanacakları, fakat muallimlikle on veya onbeş sene hüsn-ü hizmetleri görülmüş olanlara veya

⁵³ Maarif Nazırı Emrullah , M. U. Ne. İstanbul Dârü'l-Fünûnu (Talimât), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1329 (1913).

⁵⁴ 7 Cümâde'l-Ülâ, 1328/3 Mayıs 1326, (Takvim-i Vakayi'de neşir ve ilânı : 10 Cümâde'l-Âhire 1328, 5 Haziran 1326, nr: 559). *Düstür*, Tertip: 2, c. 2, s. 76-77.

maarifperverlikleri görülenlere II. veya I. rütbelerin dahi tevcih olunabileceği, Maarif Nişanı'nın bir rütbesinden diğer rütbesine yükselenlerin, aldıkları rütbenin altında (aşağı) olarak, kendilerinde bulunan nişanı red ve iade eyleyecekleri,

- Eğitim mesleğinden çıkarılması gerekli kişinin Maarif Nişanı'nı takmasını, ceza kanunlarının engellediği ve istirdadını mücbib olacağı,

- Maarif Nişanı'nın bir şekilde maarifperverlikleri görülen yabancılara da verilebileceği,

- Maarif Nişanı'nın, Maarif-i Umûmiye Nezareti'nin takdir ve ihlası üzerine İrade-i Seniye-i Hazret-i Pâdîşahî ile ihsan buyurulduğu... tespit edilmiştir.

a. n - Hakk-ı Te'lif Kanunu

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'nda Meclis-i Mebusan'a 22 Cemâziye'l-Âhire 1327, 27 Haziran 1325 Sadrazam Hüseyin Hilmi imzasıyla 389 sayı ile teklif edilen "*Hakk-ı Telif Kanûnu Lâyihasıyla Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası*", görüşüldükten ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra 43 madde halinde⁵⁵ kabul edilmiştir.

a. o- Maarif-i Umûmiye Lâyiha-i Kanûniyesi

Emrullah Efendi'nin ikinci kez Maarif Nazırlığı'nda Meclis-i Mebusan'a sunulup kabul edilen kanun lâyihası olup, 154 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu maddeler şu şekilde bölümlendirilmiştir :

Bab-1 Evvel : Mevâd-i Umûmiye (7 madde)

Bab-1 Sâni : Tahsîl-i İptidaî (2 madde)

Fasl-1 Evvel : Köy Mektepleri (9 madde)

Fasl-1 Sâni : Mekâtib-i İptidâiye (9 madde)

Fasl-1 Sâlis : Mecbûriyet-i Tahsîl (10 madde)

Fasl-1 Râbi' : Mekâtib-i Rüşdiye (9 madde)

Fasl-1 Hâmis : İptidaî Dârü'l-Muallimînleri (12 madde)

Fasl-1 Sâdis : Dârü'l-Muallimât (2 madde)

⁵⁵ Söz konusu kanun, Ali Nakî (reis), Hüseyin Cahit (Mazbata Muharriri), Ömer Fevzi (Bursa mebusu), İsmail Mahir (Kastomonu), Ahmet Müfit (İzmit), Mehmet Aclanî (Suriye), Muharrem Hasbî (Karesi), Fehmi (Gümüllcine) Bey'lerden oluşan heyet tarafından kayıt altına alınmıştır. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz: **Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi**, Devre : 1, İctima senesi: 2, c. 1, (1Teşrinisânî 1325 Tarihli 1. İnikaddan 13 Kânûnusânî 1325 Tarihli 30. İnikada Kadar), T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1985, s. 586, 602, 611, 614, 616). Meclis-i Mebusan'da bu husustaki tartışmalar için bkz. : **Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi**, c. 2, Devre : 1, İctima senesi : 2, (16 Kânûnusânî 1325 Tarihinden 25 Şubat 1325 Tarihine kadar), T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1985, s. 283, 393, 394, 405.

Bab-1 Sâlis : Tahsîl-i Tâlî (15 madde)

Bab-1 Râbi' : Tahsîl-i Âlî (2 madde)

Fasl-1 Evvel : Dârü'l-Fünûn (12 madde)

Fasl-1 Sâni' : Mekâtib-i Mülkiye, Sanayî-i Nefise Mektebi, Dârü'l-Muallimîn-i İptidaî ve Ticaret Mektebi, Mekâtib-i Âliye'den maduttur. (1madde)

Bab-1 Hâmis: Muallimin Suret-i Tayîn ve Terakkîsi, Mücazâtı (22 madde)

Bab-1 Sâdis : Cemaat Mektepleri ve Mekâtib-i Husûsiye

Fasl-1 Evvel : Cemaat Mektepleri (12 madde)

Fasl-1 Sâni' : Mekâtib-i Husûsiye (16 madde)

Bab-1 Sâbi' : Teftîş-i Mekâtib (8 madde)

Bab-1 Sâmin : Mevâd-i Mütferrika (7 madde) ⁵⁶

a.ö- Maarif-i Umûmiye Nezareti (Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati) İlköğretim Geçici Kanûnu

Emrullah Efendi'nin ikinci kez Maarif Nazırlığı'nda hazırlayıp Meclis-i Mebusan'a sunduğu, ancak bir türlü kanunlaşmayan bir tasarı olup, ancak kendisinden sonra Maarif Nazırlığı'na getirilen Ahmet Şükrü zamanında kanunlaşan ve çok önemli maddeleri içeren kanundur. 101 maddeden ibarettir.

Söz konusu kanûn 10 bölümden meydana gelmiştir :

Birinci bölüm :

Konusu : Mektepler ve Teşkilâtı (1-22. madde)

İkinci bölüm :

Konusu : Mevâd-i Dersiye (23-26 maddeler)

Üçüncü bölüm :

Konusu : Tedrîsât-ı İptidâiye'ye Memur Heyetler

Vilâyet Tedrîsât-ı İptidâiye Meclisleri (27-32. maddeler arası).

Kaza Maarif Encümenleri, (33-40. maddeler arası)

Dördüncü bölüm :

⁵⁶ (Meclis-i Mebusan 1. Devre, dördüncü sene-i ictimaiye, Numara: 52, 1327-1328 ictima: 1, s. 382); Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti , Devre: 1 ictima senesi: 4-5. c. 1, 1327-1328 ictima. Maliye Nezaretince Tertip ve Meclis-i Mebusan'a tevdi kılınan 1328 senesi Muvazene-i Umûmiyesi Kanûnu Lâyihası ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası ve Diğer Kanûn Lâyihaları, T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1993, s. 382-393.

Konusu: Heyet-i Talîmiye, Ehliyetnâme, Tayîn, Azl, Mükâfat ve Mücazât
(41-64. maddeler arası)

Beşinci bölüm:

Konusu: Tedrîsât-ı İptidâiye Varidât ve Mesârif ve Maaşât, (65-76.
maddeler arası).

Altıncı bölüm:

Konusu: Devam , İnzibât ve Mücazât, (77-88. maddeler arası).

Yedinci bölüm:

Konusu: İkmal Sınıfları, (89-90. maddeler arası).

Sekizinci bölüm:

Konusu: Teftîş-i Mekâtib (91-92. maddeler arası).

Dokuzuncu bölüm:

Konusu : Ahkâm-ı Müştereke (93-95. maddeler arası).

Onuncu bölüm:

Konusu: Ahkâm-ı Muvakkate (96-101. maddeler arası).

Yayımlandığı tarih: 5 Zilkade 1332, 23 Eylül 1329

Padişah: Muhammed Reşad, Sadrazam : Muhammed Said

Maarif Nazırı: Ahmet Şükrü.⁵⁷

b- Emrullah Efendi'nin Katkıda Bulunduğu Çalışmalar

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'ı sırasında katkıda bulunduğu diğer kanun ve nizamnameler hakkında aşağıda kısa bilgiler veriyoruz:

b. a- "Piyade Endaht Mektebi Nizamnâmesi, S. 24, 2 Safer 1328, 30 Kânûnusânî 1325. (Takvim-i Vakayi ile neşir ve ilânı: 22 Muharrrem 1329, 10 Kânûnusânî 1326, S.729)"⁵⁸

b. b- "Mekâtib-i İdâdiye Nehârî Talebesiyle Mekâtib-i Âliye Talebesinden Fakr-ü Zaruretleri Mütihak Olanların Ücretten İstisnasına Dâir Kanûn. 5 Rebûlevvel 1328, 4 Mart 1326. (Takvim-i Vakayi' ile neşir ve ilânı : 19 Rebûlevvel 1328, 18 Mart 1326, S : 493). Sadrazam : İbrahim Hakkı, Maarif-i Umûmiye Nazırı: Emrullah."⁵⁹

⁵⁷ M. U. Ni. Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati. Matbaa-i Âmire, İstanbul-1326.

⁵⁸ Düstûr, Tertip: 2, c. 2, s. 77; 9 Kânûnusânî 1325, M. M. Z. C., içtima senesi: 1325-1326, 28. içtima, s. 25.

⁵⁹ M. M. Z. C., 9 Kânûnusânî 1325, içtima senesi : 1325-1326, 28 . içtima, s. 25, 159.

b. c- “Hizmet-i Nizamiye’ye Dahil Olan veya Sınıf-ı İhtiyat veya Redifte İken Silah Altına Alınan Memurîn ve Ketebe’nin Mezuniyet Maaşlarına Dâir Nizamnâme. 7 Rebûlevvel 1328, 6 Mart 1326. (Takvim-i Vakayi ile neşir ve ilânı : 19 Rebûlevvel 1328, 18 Mart 1326, S.493). İmza: Maarif Nazırı Emrullah ve diğer Bakanlar.”⁶⁰

b. d- “1327 Maarif Bütçesine Zamîmeten (ek bütçe olarak) 30.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanûn-u Muvakkat. 19 Rebûlevvel 1330, 25 Şubat 1327. (Takvimi Vakayi ile neşir ve ilânı: 24 Rebûlevvel 1330, 1 Mart 1328, S. 1074). Maarif Nazırı: Emrullah, Maliye Nazırı: Nâil, Sadrazam: Said, Padişah: Muhammed Reşat.”⁶¹

b. e- “Maarif-i Umûmiye Nezareti Teşkilâtına Mütedâir 19 Rebûlevvel 1330 Tarihli Nizamnâme’den 24 üncü Maddenin Tayyî (çıkarılması) Hakkında İrâde-i Seniye. 7 Rebûlâhîr 1330, 13 Mart 1328. (Takvim-i Vakayi ile neşir ve ilânı: 12 Rebûlâhîr 1330, 19 Mart 1328, S. 1089). Padişah: Muhammed Reşad, Sadrazam: Said, Maarif Nazırı: Emrullah.”⁶²

b. f- “Vilâyât Maarif Umûruyla Mekâtibi’ni Teftîş Zımında (kapsamında) İstihdam Olunacak Sekiz Müfettiş Maaşatı İçin 1328 Maarif Bütçesine Zamîmeten (ek bütçe olarak) 264.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanûn-u Muvakkat. 21 Rebûlâhîr 1330, 27 Mart 1328. (Takvim-i Vakayi ile neşir ve ilânı: 26 Rebûlâhîr 1330, 2 Nisan 1328, S. 1101). Padişah: Muhammed Reşad, Maliye Nazırı: Nâil, Maarif Nazırı: Emrullah.”⁶³

b. g- Emrullah Efendi’nin Kırklareli Mebusu olarak 3 Teşrînsânî 1325 tarihindeki Meclis-i Mebusan’ın 3. oturumunda teklif edip, aynı celsede hemen oylanarak kabul edilen teklifi aynen şöyledir :

“Bütçe Komisyonu, Meclis-i Mebusan’ın en mühim bir Encümen’i olup bunun bir reisi ve iki reis vekili bulunması ve umûmî bir mazbata muharriri ile her nezaret için hususî mazbata muharrirleri tayîn olunmak iktiza eylediğinden ve nizamnâme-i dahilînin bir maddesi, suret-i husûsiyede Meclis kararıyle ta’dîl olunmak câiz bulunduğu nazaran Bütçe Komisyonu’nun Encümenlerce

⁶⁰ A. g. e., s. 25, 159-160.

⁶¹ Düstûr, Tertip: 2, c. 4, s. 165.

⁶² Düstûr, Tertip: 2, c. 4, s. 401.

⁶³ Düstûr, Tertip: 2, c. 4, s. 447-448.

intihabından evvel azâsının adedini yirmi beşe iblâğ ve her şubeden bu komisyona beşer azâ intihap olunmasını teklif ederim.” Kırkkilise Mebusu Emrullah .⁶⁴

c- Emrullah Efendi'nin Eğitimi İyileştirme ile İlgili Diğer

Faaliyetleri

- 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiye Kanûn Lâyihası “Maarif Nezareti Bütçesi” tartışmaları (110. oturum).

- 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiye Kanun Lâyihası (Emrullah Efendi'nin Teklifi).

- Mekâtib-i İptidâiye'ye Mahsus Musakkafât Vergisi'ne Yüzde Beş Zam Yapılmasına, Maarife Ait Arsaların Fûrûht'u (satılması) ve Elde Olunacak Mebâliğ İle Mektep İnşasına ve Mekâtib-i İdâdiye'de Mevcut Meccânî Talebe Nisbetinin Yükseltilmesine Dâir Maliye Nezaretince Vâki Kanûn Hakkında Maliye Encümeni Mazbatası.⁶⁵

- Müddet-i Hizmetleri 20 Seneye Bâliğ Olan ve Hizmetlerinden İstifade Edilemeyen Maarif ve Mekâtib Müdür ve Muallimlerinin Tekaüdleri Hakkındaki Madde-i Kanûniye'ye Dair Maarif Encümeni Mazbatası ve (Emrullah Efendi'nin) Lâyiha-i Kanûniyesi.⁶⁶

- Mekteb-i Hukuk Doktora İmtihanı Hakkında Maarif Nezaretince İttihaz Olunan Karara İtirazı Hâvî Mekteb-i Mezkur Talebesi Namına Verilen Arzuhal Üzerine Ledelhavale Arzuhal-ı Encümen'de Tanzîm Olunan Mazbata.⁶⁷

- (Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırı iken); “Mekâtib-i İdâdiye ve Âliye Talebelerinden Fakr-ü Zaruretleri Mütihakak Olanların, Terfi-i Sınıf Etmeleri Kaydıyla, Ücretten İstisnalarına Dâir Madde-i Münferide-i Kanûniye Hakkında Maarif Encümeni Mazbatası”nın hükümet adına Meclis-i Mebusan'a sunduğu kanun teklifinin aslı “Mekâtib-i İdâdiye Nehâriye Talebesiyle Mekâtib-i Âliye Talebesinden Fakr-ü Zarureti Meclis-i İdâre ve Maarif Memurlarınca Musaddak Olanlar Ucûrat-ı Mukarre-reden Müstesnadır;” şeklinde olup, “*Neharî Mekâtib-i İdâdiye ile Mekâtib-i Âliye Talebesinden Fakr-ü Zarureti Meclis-i İdârelerce Musaddak Olanlar Talebe-i*

⁶⁴ Emrullah Efendi, *Meclis-i Mebusan, Zabıt Cerîdesi (M. M. Z. C.),* c. 1, Devre: 1, ictima senesi: 2, (1Teşrînisânî 1325 Tarihli 1. İnikaddan 13 Kânûnusânî 1325 Tarihli 30. İnikada kadar), T. B. M. M. Basımevi , Ankara, s. 17-18.

⁶⁵ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.,* c. 6, s. 530-535.

⁶⁶ A. g. e., s. 587-592.

⁶⁷ A. g. e., s. 134.

Mevcudenin Yüzde Kırkını Tecavüz Etmemek Üzere Ucûrat-ı Mukarrereden Müstesnadır. Fakat Sa'y ve Gayretteki Kusurundan Nâsî Terfî-i Sınıf Edemeyenler, Bu Müsaadeden İstifade Edemezler" şeklinde kabul edilmiştir.⁶⁸

B- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ (1908-1914)

II. Meşrutiyet Dönemi'ni ana hatları ile ortaya koymak, tezimiz açısından önemlidir. Çünkü, Emrullah Efendi'nin eğitim faaliyetlerini ve görüşlerini değerlendirmede, dönemin özelliklerinin bilinmesi önemli katkı sağlayacaktır. Bu katkıyı sağlamak üzere bilinmesi gereken temel özellikleri ise siyasî, idarî, ekonomik ve eğitim durumları olarak ele almak mümkündür:

1- Siyasî ve İdarî Durum

Padişah II.Abdülhamid dönemi, 1878-1909 yılları arasını kapsamakta ve üç ayrılmaktadır. Bu üç dönem, I.Meşrutiyet (1876-1878), Mutlakiyet (1878-1908) ve II.Meşrutiyet (1908-1918) şeklinde isimlendirilmektedir. Emrullah Efendi'nin eğitime ilişkin görüşleri ileri sürmesi, Selânik Maarif Müdürlüğü'nden (1886) başlar. Maarif Nazırlığı'ı ise, II.Meşrutiyet Dönemi'nde 1910-1912 tarihleri arasındadır. Ancak, bütünlük açısından burada ağırlıklı olarak I.Meşrutiyet Dönemi hakkında da bilgi verilecektir.

II.Abdülhamid, 1876 yılında tahta çıkmıştır. 1877'de çıkarılan bir yasa ile ilk Parlamento kurulmuş ve Osmanlı Devleti ilk kez Parlamento'lu rejim olan I. Meşrutiyet'e kavuşmuştu. Ancak bu rejim şekli uzun sürmemiştir. 1878'de imzalanan Ayastefanos antlaşmasına göre Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verilmesini bahane eden II.Abdülhamid Parlamento'yu feshetmiştir. 1908'e kadar süren bu döneme "*Mutlakiyet*" adı verilmiştir. Böylece I.Meşrutiyet Dönemi sona ermiş ve yeni bir Mutlakiyet Dönemi başlamıştır.⁶⁹

⁶⁸ A. g. e., c. 2, s. 579.

⁶⁹ I. ve II.Meşrutiyet Dönemleri hakkında daha geniş bilgi için bkz : Ahmet Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul-1956; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasal Partiler*, İstanbul-1952; Cemal Kutay, *Türkiyede İhtilâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, İstanbul-1961.

23 Temmuz 1908'de II.Meşrutiyet ilân edildiğinde, siyasî bir örgüt olarak sadece İttihat ve Terakkî Cemiyeti vardı. Söz konusu Cemiyet, bu harekette aktif rol oynamıştır. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin temeli 1893'te gizli olarak İstanbul'da atılmıştır. Cemiyetin Kurucuları: İbrahim Temo (1865-1939); Mehmet Reşit (1872-1919); Abdullah Cevdet (1869-1932); İshak Sükûtî (1868-1903); Hüseyinzâde Ali (Turan) (1864-1941)'dir.⁷⁰

II.Meşrutiyet'in teorisyen ve pratisyenleri ise, Emrullah Efendi'nin de içinde bulunduğu İttihat ve Terakkî Cemiyeti mensuplarıdır.

Diğer taraftan II.Abdülhamid'e karşı çıkan başka gruplar da vardı. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- Hürriyetçi fikirleri yayan Yeni Osmanlılar,
- Bab-ı Âlî erkânından bir grup,
- Askerî kuvvetlerden müteşekkil bir grup,
- Din ulemasından müteşekkil bir grup.⁷¹

Emrullah Efendi, gerek maarifçi, gerekse II.Meşrutiyet Dönemi'nin aktif siyasetçilerinden olmasıyla önemli icraatlara imza atmış, iç ve dış siyaset yönünden tam bir keşmekeşlik ve anarşi dönemi diyebileceğimiz 1908-1914 arasında yaşanan hadiselerle de tanık olmuştur. Çünkü bu dönemde Hükümet ve yürütme düzeni İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Padişah, muhalefet ve ordu arasında sürekli olarak istikrarsızlıklar yaşanmıştır.⁷²

⁷⁰ İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kuruluşu ve Türkiye sınırları içinde ve dışındaki faaliyetleri hakkında pek çok eser mevcuttur. Bunların en önemlilerinden bazıları şunlardır: Şerif Mardin, **Jön Türkler'in...**, Ankara-1964; Kutlay, **İttihat Terakkî ve Kürtler**, Beybün Yay. Ankara-1992; Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul-1959; Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakkî Cemiyeti**, Emre Yayınları, İstanbul-1993.

⁷¹ Mardin, a. g. e., s. 38-44.

⁷² II.Meşrutiyet Dönemi veya II. Abdülhamid Dönemi siyasî hareketler ve terör olayları konusunda daha fazla bilgi için bkz: İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Pınar Yayınları: 23, Dokuzuncu Basım, İstanbul-1992, s. 64; Kutlay, a. g. e., s. 67-72; M. Şükrü Hanioglu, **Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neş. 1981, s. 320; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. 3, (İttihat ve Terakkî), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul-1989, s. 14-16, 320-323; Şerif Paşa, **İttihat ve Terakkînin Sahtekârlıklarına, Denâetlerine Bülend Bir Sadâ-yı Lânetimiz**, (tarihsiz), Paris; Mehmet Ziya, **İttihat ve Terakkî'nin Fırıldakları**, 1328 (1912), Samih Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakkî İçinde Dönenler**, Tan Matbaası, İstanbul-1960.

2- Ekonomik Durum

II.Meşrutiyet devrinde ülkenin ekonomik durumu pek iç açıcı değildi. Devlet, dışardan aldığı borçların ağırlığı altında kımıldayamayacak duruma gelmiş ve yabancı baskısı arttıkça artmıştı. Devlet hazinesi cârî harcamaları karşılayamıyordu. Yani hazine bomboştu. Dış borçlar ertelendiği için, Devlet'in kredisi de yoktu. 1876'dan önce yapılan ve II. Abdülhamid'in devraldığı dış borçların, faizleriyle birlikte, toplam miktarı 278, 082, 073 Osmanlı Lirası tutuyordu. Devlet gelirleri dış borçların yanında, hiç denecek kadar azdı.⁷³

II.Meşrutiyet'in ilânından önceki Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu ile ilgili olarak 1905 yılında Erkân-ı Harb yüzbaşısı rütbesini alan Kâzım Karabekir'in iddia ettiğine göre; "...bütçe açığı ordu ve memurların ve mütekaid ve yetimlerin maaşından kapatılırdı."⁷⁴

Bütçe açığı konusunda yine Kâzım Karabekir şu bilgileri vermektedir: "...1905 (1321) yılı bütçesinin masraf kısmı 22, 981, 1087 altın iken, vâridât kısmı 17, 68, 107 idi. Bütçe açığı, 5.300.000 altındı. Bu açık, maaşları vermemekle kapatılıyordu."⁷⁵

Gelinen bu nokta, Osmanlı Devleti'nin ekonomik darboğazda olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devlet idâresi yersiz harcama ve âdil olmayan hak paylaşımı sonucu, yabancı sermayenin kulu-kölesi ve oyuncuğı haline gelmiştir. Ülke'ye borç para verenler, kendilerinin menfaatleri doğrultusunda yatırım yapma şartına bağlayarak vermişler, borçlunun kalkınması ve refaha-rahata kavuşması için yapmamışlardır.

Bu olumsuz ekonomik şartlar içerisinde II.Meşrutiyet'i ilân ettiren Jön Türkler ve Meşrutiyetçiler,⁷⁶ Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik sömürüyü daha da hızlandırmışlardır.⁷⁷ İktidarda bulunan İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Birinci Dünya

⁷³ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara-1991, s. 157, 162. Ayrıca konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Kansu, a. g. e., s. 6-7; Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yay.: 204, İstanbul-1997, s. 71.

⁷⁴ Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*, (1896-1909), Emre Yay., İstanbul-1993, s. 55.

⁷⁵ Karabekir, a. g. e., s. 55-56.

⁷⁶ Meşrutiyetçiler : Batı medeniyetinin bir an önce memleketimize girmesini isteyen yenilikçiler veya medeniyetçilerdir.

⁷⁷ Ergün, a. g. e., s. 28.

Savaşı'nın başlamasından bitimine kadarki zaman içerisinde ne yapabilmişse yapmıştır. Bu Cemiyet, ancak savaş yıllarında güçlenmiş, kendini gösterebilmiş, muhalif azınlıklar, gazeteler, çeşitli bahanelerle susturulmuş, Kapitulasyonlar kaldırılmıştır. Ama yine dış güçlerin vesâyeti altında yaşamaya devam edilmiştir. Çünkü savaş nedeniyle bir çok yeni sıkıntılar doğmuş, düzeltilen bazı şeyler mütareke yıllarında yine bozulmuştur.⁷⁸

3 - II. Meşrutiyet Devri'nde Eğitimin Durumu

Emrullah Efendi'nin aktif olarak maarif hayatına başladığı 1882 yılından II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki süreçte yapmış olduğu faaliyetler, ıslahatlar ve yenileştirme hareketlerinde üstlendiği önemli görevi gerçekleştirmesinin hâiz olduğu önemi, daha önceki dönemlerde yapılan maarif ıslahatının hatırlanması ile ortaya konabilir.

“İlk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde ve Türk-İslam medeniyetinin meydana gelmesinde şüphesiz, mevcut eğitim ve öğretim müesseselerinin, özellikle medreselerin büyük rolü olmuştur.”⁷⁹

“Medreseler ve Sıbyan Mektepleri, Devlet'in kontrolünden ve sorumluluğundan uzak müstakil öğretim müesseseleri idiler. Zira, bunların hemen hemen hepsi de, vakfa bağlı müesseselerdi.”⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar mektep ve medreseden meydana gelen öğretim kurumları, Şeyhülislamlık makamına bağlıydı. II. Mahmut devri'nde, eğitimle ilgili meseleler Meclis-i Vâlâ'da görüşülürdü. 1838'de ise, memleketin ziraat, bayındırlık, sanayi, sanat ve her türlü fenniye ilgilenmek üzere Meclis-i Umûr-u Nafia kurularak eğitim de faydalı işlerden sayıldığından buraya bağlandı.

⁷⁸ Koçer, a. g. e., s. 221. Araştırmamızın akışı içerisinde Osmanlı Devleti'nin 1908 öncesi ve sonrası ekonomik durumu hakkındaki bilgileri kısaltarak vermeye çalıştık. Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet öncesi ve sonrası ekonomik durumu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. 3, - İttihat ve Terakkî-Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul-1989, s. 343-368; Koçer, a. g. e., İstanbul-1992, s. 219-221; Ergün, a. g. e, s. 28-29; Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakkî Cemiyeti**, Emre Yay. İstanbul-1993, s. 55-57; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara-1982, s. 172; M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve...**, c. 1, İletişim Yay. İstanbul.

⁷⁹ Kodaman, a. g. e., s. IX.

⁸⁰ A. g. e., s. IX.

1839'da Meclis-i Umûr-u Nafia, eğitim ıslahatı ile ilgili olarak bir Lâyiha yayınladı.⁸¹

Osmanlı Devlet adamları Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmalarında Batının üstünlüğü karşısında bir şeyler yapılması gereğini hissetmişler, medreselerden ve ulemadan bir kıpırdanış, bir uyanış belirtisi gelmeyince, yenilikçi devlet adamları modern eğitim-öğretim metodlarını, medrese ve ulemanın etkisinin az olduğu askerî mekteplerde uygulamayı tercih etmişlerdir. Nitekim, 1773'te Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn 1796'da Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn açılarak Batı tarzında ilk modern mekteplerin temeli atılmıştır. Bu mekteplerin açılışı, modern anlamda atılan bir adımın başlangıcını oluşturmuştur.⁸²

1839'da tahta çıkan Abdülmecid (1839-1861), Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle, *Tanzimat Fermanı* ya da *Gülhane Hatt-ı Hümayûnu* denilen siyasal bir ferman yayınlamış, ülkede siyasal ve sosyal bazı düzenlemeler yapılacağını duyurmuştu. İkinci bir belge 1856'da *Islahat Fermanı* adıyla yayınlanmıştır. Abdülmecid'den sonra Abdülaziz (1861-1876) Padişah olmuş ve 1876'da Tanzimat Dönemi kapanmıştır.⁸³

İlköğretimde daha önemli adımlar, Tanzimat Dönemi sonlarında, Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında çıkarılan 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile atılmıştır. Bu belgenin 3., 4., 5., 6., 9., 10-13., 15. ve 16. maddeleri Sıbyan Mekteplerine ilişkin temel hükümleri içermektedir.⁸⁴

Edindiğimiz bilgilere göre, Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nin maarif meselelerini ele alan ve modernleştirilmesi için uğraşan kuruluşların adları şunlardır:

- a - Meclis-i Umûr-u Nafia (Haziran 1838)
- b - Darü'ş-Şûra-yı Bâb-ı Âlî (Mart 1838)
- c - Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (Mart 1838)
- d - Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti (Kasım 1838)⁸⁵

⁸¹Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, (1839-1876), Eskişehir-1984, s. 18; Ayrıca bkz: Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim*, basım yeri ve tarihi yok, s. 8; Koçer, a. g. e., s. 41.

⁸²Kodaman, a. g. e., s. 81.

⁸³Akyüz, a. g. e., s. 104.

⁸⁴A. g. e., s. 107.

⁸⁵Söz konusu kuruluşlarla ilgili geniş bilgi için bkz: Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul-1993, s. 189, 218, 225, 258; Ayrıca bkz: Kodaman, a. g. e., s. XI.

“İlk üç kuruluşun maarifle ilgileri umumî mahiyette olmasına rağmen, Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'nin ilgileneceği saha ve yetkileri ilköğretime inhisar ettirilmiştir. Böylece Sibyan Okulları (Mahalle Mektepleri) ile Rüşdiye okullarının idaresi Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ne bırakılmıştır.”⁸⁶

“Tanzimat Dönemi'nin eğitim gelişmeleri İstanbul içinde kalmış ve İmparatorluk sathına yayılamamıştı. Bu yeni eğitim sisteminin tüm İmparatorluğ'u kapsayacak şekilde uygulanması II. Abdülhamid döneminde olmuştur. 1905-1906'da Usûl-u Cedîde'ye göre eğitim yapan 9347 resmî ve özel iptidaî okulu vardı. 1906-1907 öğrenim yılında İmparatorluk'ta 25'i askerî olan özel ve resmî toplam 6219 Rüşdiye'de 40.000 civarında öğrenci okuyordu. 1906'da İmparatorluk'ta 109 İdadî'de 20.000 civarında öğrenci bulunuyordu. Okul sistemindeki yaygınlaşmaya paralel olarak bunların öğretmen ihtiyacını karşılayacak öğretmen okullarının sayısının da artırılması gerekmiştir. 1908'de Dârü'l-Muallimînlerin sayısı 31'e çıkmıştı.”⁸⁷

II.Meşrutiyet Dönemi'nde Türk eğitim düşüncesi, artık Batılı pedagojik fikirleri tercüme ve yayma aşamasını geçmiş, bu zihniyette düşünen kişiler olarak ülkenin eğitim sorunlarını incelemeye, bu sorunların çözümü ve ülke gençlerinin daha iyi yetiştirilmesi için modeller geliştirmeye başlamışlardır. Bu dönem eğitimcilerinin başında, adı hâlâ güncelliğini koruyan Emrullah Efendi gelmektedir.⁸⁸

Onsekizinci Yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan endüstriyel gelişme karşısında Osmanlı Medeniyeti, eski üstünlüğünü yitirip zayıflamağa başladı. Bunu önlemek için Devlet, her alanda yenileştirmelere girişmek zorunluluğuyla karşı karşıya geldi. Devlet'in yenileştirme işine giriştiği alanların başında, eğitim ve öğretim alanları geliyordu. Böylece eğitim ve öğretim işleri, bir devlet görevi, yani bir devlet politikası niteliği kazandı.

Eğitim alanındaki yenileştirmelere, önce askeri eğitim alanlarında başlandı. Daha onsekizinci Yüzyılın ortalarından itibaren, belirli yeni askeri okullar açıldı. Devlet ile eğitim arasında kurulan bu ilişki, Ondokuzuncu Yüzyılın ilk yarısından

⁸⁶ Kodaman, a. g. e., s. 8

⁸⁷ II.Meşrutiyet'in ilanına kadar eğitimde reform ve modernleştirme faaliyetleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz : Kodaman, a. g. e.; Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 3-4, s. 839-881; Doğan, “II.Meşrutiyet Dönemi Eğitim-öğretim...”, s. 402-409; Koçer, a. g. e., s. 229-245

⁸⁸ Ergün, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.VI, 1990, Sayı: 17'den ayrı basım, s. 452.

itibaren, eğitimin diğer alanlarına da yaygınlaştırıldı. Bunun sonunda da, Devlet'e bağlı çeşitli sivil okullar açıldı.⁸⁹

Eğitimde çekişme ve çöküşün hakim olduğu tarihi gelişim (Tanzimat'ta olduğu gibi), II. Meşrutiyet Dönemi'nde de egemen oldu. Eğitimin amacı, gene hükümet memuru yetiştirme olarak kaldı. Yenilgimizin sebepleri ve faktörleri içtedir. Medreselerde ve okullarda dersler bırakılmıştır. Okul kitapları yerine parti gazeteleri okunmaya başlanmıştır. Her yere olduğu gibi, bütün eğitim kurumlarımıza da parti mücadelesi girmiştir.⁹⁰

Emrullah Efendi, işte bu keşmekeşlik ve belirsizliğin yaşandığı atmosferde Maarif Nazırlığı'na getirilmiş ve türlü gailelerle uğraşmak durumundaydı.

a. Çağdaş “Reformcu Eğitim Akımları”

Ülkemiz, II.Meşrutiyet'in ilânına dek, içeride ve dışarıda bir çok bakımdan itibarını kaybetmiş, memleketin geleceği hakkında ciddi endişeler artmış, artık bazı sorunlara çözüm yolları aramanın zamanı gelmişti. II.Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte memleket meseleleri peyderpey masaya yatırılmaya çalışılmış, sistemsiz de olsa, çağdaş düşünceler Türkiye'ye aktarılmaya çalışılmıştır. Eğitim alanında çağdaş pedagojinin Türkiye'ye yansımada, özellikle Batı pedagojisini tanıtan telif ve tercüme eserler etkili olmuştur.⁹¹ Hürriyete geçişi simgeleyen II.Meşrutiyet Dönemi, Türkiye tarihinde eğitim üzerine en çok yazının yazıldığı, eğitim sorunlarıyla en çok ilgilenilen ve deneyimler kazanılan bir dönem olmuştur.

İşte bu kıpırdanış ve silkinme sürecinde, ülkemizin tanınmış, yenilikçi-reformist çağdaş eğitimcileri, çeşitli alanlarda ve branşlarda eğitim hareketlerini ve akımlarını başlatmışlardır. Reformcu Eğitim Akımları, temel dünya görüşlerinde, amaçlarında, muhteva ve metodlarında daima mevcut eğitimi köklü bir biçimde

⁸⁹ Kemal Aytaç, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Okul Kuruluş Sistemi”, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü), *Pedagoji Dergisi*, S. 2, İstanbul-1984, ayırbaşım, s. 56. II. Abdülhamid devri eğitim sistemi ve II.Meşrutiyet Dönemi eğitimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kodaman, a. g. e.; Koçer, *Modern Eğitimin Doğuşu...*; Kafadar, a. g. e.; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*; Ergün, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim...*; Binbaşıoğlu, a. g. e.; Doğan, a. g. e.; Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*; Berkes, a. g. e.

⁹⁰ M. Şemsettin, *Zulmetten Nura*, İstanbul 1331, s. 161-181, (Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, Ank.-1996, s. 144'ten naklen).

⁹¹ Batı pedagojisinin Türkiye'ye yansımada etkili olan ilk telif ve tercüme eserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz : Kafadar, a. g. e., s. 323.

değiştirmeye yönelik hareketlerdir. Bu akımlar, eğitimde geleneksel olan herşeye ve özellikle de eğitimde muhafazakâr olan anlayışlara bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır.

Reformcu eğitim hareketlerinin vatanını, 1900-1933 yılları arasında Almanya teşkil etmektedir. Bu hareketler esas olarak burada doğmuş ve diğer ülkelere buradan yayılmıştır. Nitekim, kısa bir süre sonra da, diğer ülkelerde temsilcilerine kavuşmuştur.

Çağdaş eğitim akımları, ağırlıkları değişik olmakla birlikte ülkemizde de etkisini göstermiştir. İlk etkileri de II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren görülmüştür. Bunun için bu akımları ve ülkemizdeki temsilcilerini kısaca tanıtmakta yarar vardır. Söz konusu "*Eğitim Akımları*" ve savunucuları şunlardır:

a. a- Çocuktan Hareket Akımı

"Çocuktan Hareket" akımı, çağdaş eğitim reformu akımlarının başlangıcına ve ilk devresine (1900'lerden 1914'lere kadar) damgasını vurmuştur. Çocuk, bu dönemde sanki yeniden keşfedilmekte ve her türlü eğitim ile öğretimin merkezini teşkil etmektedir. Bu yolla, eğitimde yeni bir çağ açılmaktadır. Çocuktan hareket eden görüşler, çeşitli eğitim reformu taslaklarında ifadelerini buldular.

Bu yeni reform akımının çağımızdaki ilk sözcülüğünü, "*Çocuk Asrı*" adlı eseriyle *Ellen Key* yapmıştır. Bu eser, denebilir ki, bu akımın program metni rolünü oynamıştır.

Bu akımla eğitim, çocukta yeni bir yönelme bulmaktadır. Daha önceleri eğitimin amaç ve muhtevalarını "cemiyet", "yetişkinler", "dış çevre", "objektif değerler"... v.b. gibi unsurlar belirlerken, belirleyici unsur artık, "çocuk" olmaktadır.

"Çocuktan Hareket" akımı, çocuğu J. J. Rousseau'nun anlayışıyla ele almaktadır. Buna göre çocuk, geleneksel eğitimin zıddına olarak, doğuştan iyi olan bir varlıktır.⁹²

Diğer taraftan "*Çocuktan Hareket Akımı*", çağdaş yeni eğitim arayışları ve faaliyetlerinin bir çok özelliğini de bünyesinde toplamıştır. Bu itibarla diğer reformist eğitim akımları ve hareketlerinin ortaya çıkıp gelişmelerinde önemli rol oynamıştır.⁹³

⁹² Kemal Ayaç, *Çağdaş Eğitim Akımları (Yabancı Ülkelerde)*, A. Ü. D. T. C. F. yay., Ank.-1976, s. 12-24, 26.

⁹³ Kafadar, a. g. e., s. 47.

“Çocuktan Hareket” akımı, bütün Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de gayet çabuk yankılanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi eğitim düşünürlerinin hemen hepsinde bu akımın izlerini görmek mümkündür. Bu akımın Türkiye’deki temsilcileri; İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey (1886-1978), Sabri Cemil ve Fazıl Ahmet (Aykaç) Bey (1884-1967) dir.⁹⁴

“Tûbâ Ağacı Nazariyesi” nin sahibi Emrullah Efendi, bu akımın aleyhinde faaliyet göstermediği gibi, görüş dahî belirtmemiştir. Çocuktan Hareket Akımı’nın temsilcilerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Fazıl Ahmet Aykaç’ın Tûbâ Ağacı Nazariyesi ve Emrullah Efendi’nin Tadrîsât-ı İptidâiye’ye yönelik ıslahatlarını tenkit eden beyanlarına ve iddialarına rastlanmaktadır.⁹⁵

J. J. Rousseau’nun etkisinde kalan bu eğitimcilerin düşüncesi zaten Emrullah Efendi’nin çocuk eğitimine yönelik görüş ve faaliyetleriyle çelişmemektedir. Hattâ Maarif Nazırı iken Meclis-i Mebusan’da onun aleyhinde 27 Kânûnuevvel 1326 tarihinde verilen istizah tadrîrine (soru önergesi) cevaben yaptığı konuşmasının bir bölümünde onun da J. J. Ruso gibi düşündüğünü göstermektedir : “... Bendeniz mekâtib-i iptidâiye taraftarıyım...”, “ ...Fransa’da 1835’te başladığı halde, ancak 1880 tarihine doğru bu teşkilat ikmal edilebilmiştir...” “... Devlet, mürebbî-i millettir...” “ ... Bu vazife, 19 uncu asra kadar bütün memalikte ihmal ediliyordu. Bu, en mühim bir cihettir...” “... 19 uncu asra şeref verecek lâkaplardan biri de (Tadrîsât-ı İptidâiye asrı) ünvanıdır...” “...19 uncu asrın birçok isimleri vardır. Biri de Tadrîsâtı İptidâiye Asrı’dır. Hakikaten, bu asırda Tadrîsât-ı İptidâiye’ye pek çok ehemmiyet verilmiştir. Bendenizin size takdîm ettiğim lâyiha-i kanûniyede kabul ettiğim düstûr şudur: Evlâd-ı vatani, küçük çocukları Tahsil-i İptidâiye mecbûr etmek...”⁹⁶

Diğer taraftan Emrullah Efendi üzerinde Batıdaki yeni eğitim anlayışlarının etkilerinden de söz edilebilir. “Terbiye, icat emez, ikmal eder. Bulduğunu genişletir

⁹⁴ Ergün, a. g. e., s. 71-89.

⁹⁵ Fazıl Ahmet (Aykaç), “Terbiye ve Tadrîsât”, *Tanîn*, 30 Mart 1911; Fazıl Ahmet, “Terbiye ve Ehemmiyeti”, *Tanîn*, 19 Mart 1910; İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiyede İnkılâp*, Hızır Rıdvan Canım, Remzi Yavaş Kınal, M. E. B. İstanbul-1995 s. 9-32.

⁹⁶ Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), *M. M. Z. C.*, 20 Kânûnuevvel 1326/31 Kânûnusânî 1326 (1910), T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1986, s. 99-100.

ve olgunlaştırır. Çocuk tabii çevrede kendi kendine büyümelidir. Bu tabii gelişime engel olacak şeyleri kaldırmalıdır.”⁹⁷

Bu sözleriyle Emrullah Efendi, adetâ Rousseau ve bu akımın kurucusu Ellen Key’in ağzından konuşuyor gibidir. Aynı zamanda bu akımın parolası şekline getirilen, çocuğu “*yetişmeye terketmek*” sözüne mutabakat sağlamaktadır.

a. b- Sanat Eğitimi Akımı

“*Sanat Eğitimi*” akımı, çağdaş eğitim akımlarını, güçlü bir biçimde etkilemiştir. Bu akımın amacı, yalnızca güzel sanatlar eğitimini desteklemek değil, ayrıca da güzel sanatlar ruhundan hareket ederek, tüm eğitimin yenileştirilmesine hizmet etmektir.

Geniş anlamda “Sanat eğitimi” ile, 19. Yüzyılın son çeyreğinde, kültür çöküşüne ve insanın kendine yabancılaşmasına karşı koymak için, eğitimde, güzel sanatlar yoluyla genel bir reform yapmak yönündeki girişilen çabalar ifade edilir.

Dar anlamda ise, Sanat eğitimi akımı, kısmen iş okulu akımı ile ilişki içerisinde bulunarak, resim ve eliş derslerini reformdan geçirmek isteyen bir reform akımını temsil eder.⁹⁸

Çağdaş reformist eğitim akımlarından bir tanesi ve en önemlisi olduğu halde bu akımın ülkemizdeki savunucuları veya temsilcilerinden sözedilmektedir.

Dolayısıyla biz bu araştırmada, Türkiye’de savunucuları ve temsilcileri bulunan reformist eğitim akımlarından bahsedeceğiz.

a. c- İş Okulu Akımı

“*İş Okulu*” akımı, 20. yüzyıldaki eğitim reformu akımları içerisinde en merkezi yer almış olanı, en yaygını ve en verimli olanıdır. Gerek kendi zamanında (1933’lere kadar) ve gerekse daha sonraki devrede, çağımızı her yönde çok güçlü bir biçimde etkilemiştir.⁹⁹

Bu akımın 1930’a kadarki en faal döneminden hareket ederek iş pedagojisine uygun öğretim metodlarını ve tekniklerini toplu olarak ele alan Paul

⁹⁷ Emrullah, “İlm-ü Terbiye ve Tadrîs”, *Ümmet*, 1/6 (1326), s. 15.

⁹⁸ Aytaç, a. g. e., s. 17, 18.

⁹⁹ A. g. e., s. 82-83.

Ficker'e göre, çocuğun temel bilgisini ve gücünü elde ederek kendi kendini bizzat yoğurup eğitebileceği üç kaynak vardır :

- Doğrudan doğruya hareket dünyası (realite)
- Modeller, haritalar ve resimlerle levhalar dünyası
- İnsanın dili ve yazısıdır.¹⁰⁰

Bu akımın (Türkiye'deki) mensuplarına göre öğrenciler zihni alanda olduğu gibi, el işi alanında da faal olmalıdırlar. İş, çocuğun aktifliğini ve kendiliğinden faaliyetini sağlayan en uygun vasıttır. İkinci Meşrutiyet döneminde Türk eğitim düşüncesinde de öz olarak iş eğitimi savunan eğitimciler; Edhem Nejad (1882 veya 1887-1921), İsmail Mahir Efendi (1869-1916)'dir.¹⁰¹

Emrullah Efendi'nin bu eğitim akımı ile ilgisi olmamakla beraber, tezimizin ilgili yerlerinde bahsedildiği gibi, iş ve meslek eğitiminin genel eğitimle birlikte verilmesi zorunluluğunu vurgulamış ve yapmış olduğu programlara da yansıtmaya çalışmıştır.

a. d- Girişkenlik Eğitimi Akımı

Bu akım, yeni nesillerde girişken "*Müteşebbis*" zihniyetin mutlaka geliştirilmesini birinci planda ele almaktadır. Bu, en somut şekliyle İngiliz "*Gentleman*" eğitiminde 17-18. yüzyıllarda ifadesini bulmuştur.

Girişkenlik eğitimi akımı, Türkiye'ye Fransa'dan "*Science Sociale*" ekolü aracılığıyla girmiştir. Bu hareketin en başta gelen savunucusu Prens M. Sabahattin Bey (1879-1948) dir. Bu akımın diğer savunucuları ; Nâfi Atûf (Kansu), (1890-1949) ve Tevfik Fikret (1867-1915)'tir.¹⁰² Emrullah Efendi'nin bu eğitim akımı ile ilgili görüş ve faaliyetlerine rastlanmamıştır.

¹⁰⁰ Kodaman, a. g. e., s. 53'ten naklen.

¹⁰¹ Ergün, a.g.e., s. 90, 106; Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz : Necmettin Tozlu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma, M. E. B. Yay., İst.-1989, s. 198; Kodaman, a. g. e., s. 53-59.

¹⁰² Ergün, a. g. e., s. 112.

a. e- Kitle Eğitimi Akımı

Bu akım, eğitim tarihinde yeni bir akımdır ve endüstrileşmeye paralel olarak ortaya çıkmıştır. Amacı, toplumun bütün fertlerini belirli bir seviyede eğitmek yoluyla yükseltmektir. Görüş açısı yönünden Emrullah Efendi'nin temsil ettiği Seçkinler Eğitimi'ne karşıt grubu temsil etmektedir. Bu akım, kitleleri eğitmek yoluyla seçkinlerin buradan ortaya çıkmasını sağlamayı amaç edinmiştir.¹⁰³

II.Meşrutiyet eğitiminin şekillenmesinde ve gelişmesinde bir Pestalozzi ruhu ve çabası gösteren -bu akımın tek savunucusu- Sâti' Bey'in büyük rolü vardır.¹⁰⁴

Emrullah Efendi'nin Tûbâ Ağacı ile, Sâti' Bey'in savunduğu Kitle Eğitimi Akımı, sonuçta aynı hedefe yönelik düşünce ve faaliyetleri içermektedir. Zira kitlelerin eğitimi hem yukarıdan, hem aşağıdandır. Emrullah Efendi de Tûbâ ağacı Nazariyesi kapsamında Dârû'l-Muallimînleri ve Dârû'l-Fünûnları geliştirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte halk eğitimine de önem vermiş ve toplumun her ferdinin eğitilmesi yoluyla Osmanlı birliğinin sağlanabileceğini çeşitli vesilelerle yaptığı şu konuşmalarla ifade etmiştir : “...terbiye-yi Osmaniye'nin husûlü için efrâd-ı muhtelif-i Osmaniye'nin bir mektepte tahsîl görmeleri lazımdır...” “... ittihad-ı Osmanî böyle hâsıl olur. Siyaset budur...”¹⁰⁵ “... halkı okutmalı, milleti okutmalı, köylüleri okutmalı. Çünkü, onların okuması, Meşrutiyet'in bir emr-i lazımdır...”¹⁰⁶

a. f- Kültür Eğitimi Akımı

“Kültür Eğitimi” akımı, çağımızın ilk çeyreğinde bütün ülkelerde kendini göstermiştir. Bu akımın amacı, eğitimi kültürel verilerden hareket ederek temellendirmektir. Tarihi görüş açısından ele alınırsa bu görüş biçimi ta Platon'da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Platon ve Aristoteles'te (M.Ö.384-322) eğitim, bir devlet politikası olarak temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye'de bu akım, büyük bir güçle ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik temelinden hareket eden bu akımın önde gelen temsilcileri şunlardır: Ziya Gökalp (1876-1924), Necmeddin Sadak (1890-1953), Kâzım Nâmî (Duru) (1876-1967),

¹⁰³ A. g. e., s. 124.

¹⁰⁴ A. g. e., s. 136.

¹⁰⁵ Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), M. M. Z. C., c. 2, 27 Kânûneüvvel 1326 (1910), s. 98.

¹⁰⁶ A. g. e., s. 99-100.

Şemsettin (Günaltay) (1883-1961).¹⁰⁷ Emrullah Efendi'nin bu akımla ilgili görüşlerine rastlanmamıştır.

a. g- Üretim Okulu Akımı

İş okulu akımı, “*Üretim Okulu*” akımında köklü bir değişime uğradı. Bu yolla eğitime, ekonomik iş, hattâ endüstriyel iş sokularak ayrıca da sınıfçı bir karakter eklendi.

Üretim Okulu akımı, Karl Marx (1818-1883)'in düşüncelerinden ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, eğitim tarihi içerisinde uzun bir geleneğe sahiptir. Bu yöndeki fikirleri, klasik ütopacılar ve daha sonraları, 18. ve 19. Yüzyıl ütopyik sosyalistlerinde görmekteyiz. Karl Marx, 1886'da Cenevre'de toplanan “*Enternasyonal İşçiler Birliği*”ne sunduğu muhtıradaki görüşlerini şöyle formüle eder:

“Eğitimden üç şeyi anlıyoruz:

Birincisi: Zihnî Eğitim

İkincisi: Bedenî Eğitim

Üçüncüsü: Politeknik Eğitim.¹⁰⁸

Üretim Okulunun Temel Nitelikleri

Üretim okulunda eğitimin amacı, prodüktif ve faydaya yönelik iştir. “*iş içinde, iş vasıtasıyla iş için eğitim*” prensibi bu okulun temelindedir.

Üretim okulu, üretici iş sayesinde insanın çok yönlü olarak eğitilmesini hedefler.

Bu okul, “iş cemaatleri” veya “iş komünleri” yapısında sosyalist/kollektivist bir okul teşkilatı karakterindedir.

Üretim okulunun nihai hedefi ise, politeknik eğitim süreciyle sınıfsız, “*yeni bir toplum*” idealine ulaşmaktır. Böylece üretim okulu ideolojik bir karakter kazanmaktadır.¹⁰⁹ Emrullah Efendi'nin bu akım ile ilgili görüşlerine rastlanmamıştır.

¹⁰⁷ Ergün, a. g. e., s. 137-148.

¹⁰⁸ Aytaç, a. g. e., s. 111-112; Bu konuda geniş bilgi için bkz : Tozlu, a. g. e., s. 204-210.

¹⁰⁹ Kafadar, a. g. e., s. 62.

a. h- Kadın Eğitimi Akımı

Bu akım, 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren İngiliz ve Fransız kültür çevrelerinde ilk defa sistemli olarak Rönesans'la başlamıştır. Eğitim tarihinde kızların eğitimi sistemli olarak, çok geç ele alınmıştır. Ondan önceki devrelerde "eğitim", yalnızca erkek çocukların eğitimi şeklinde kabul edilegelmiştir. Bizde bu sorun ilk defa II.Meşrutiyet'te ciddi bir sorun olarak tartışma konusu yapılmaya başlanmıştır. Bu akımın tek savunucusu, Halide Edib (Adıvar) (1884-1946)'dir.¹¹⁰

Emrullah Efendi, 1910-1911 öğretim yılında 90 kişilik Dârû'l-Muallimât'ta bir tensikat başlattı.

Kız öğretmen okulundan çıkanlar, taşraya gitmek istemiyorlar, İstanbul'da kalmak istiyorlardı. Bu okuldan mezun olacak kadın öğretmenleri taşraya veya istediği yere gönderebilmek için yatılı kız öğretmen okulu açmaya karar verdi. Taşra'daki Maarif müdürlerine talimâtlar gönderip, bu okul için kız öğrenci gönderilmesini talep ettikten sonra bu kararından vazgeçti. Taşradan gelen 70 kadar kız öğrenci, yatılı Kız Sanayi Okulu'na yerleştirildi.

Emrullah Efendi'nin bu uygulaması, Meclis-i Mebusan'ca tedbirsizlik ve görevi ihmal olarak telakkî edilerek, hakkında soru önergesi verilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, Emrullah Efendi'nin kadın eğitiminde başarılı olduğu söylenemez.¹¹¹

a. 1- Beden Eğitimi Akımı

Eğitim tarihinde beden eğitimi, özellikle ilkçağlarda büyük bir yer tutmaktadır. Antikçağ Yunan eğitiminde beden gelişimi, eğitimin en önemli amaçlarından ve dayanaklarından biri idi. Ancak Yunanlılardan sonra beden eğitimi yavaş yavaş terkedilmiş, Avrupa ortaçağında ise hemen hemen tamamen unutulmuş bir duruma gelmiştir.¹¹² 19. yüzyılda ise H. Spencer'in (1820-1903) olumlu fikirlerinden sonra Thomas Arnold (1795-1842) eğitimin ağırlık merkezinin vücut idmanları olduğunu ileri sürerek İngiliz kolejleri ve diğer okullarda sportif oyunlar ve

¹¹⁰ Ergün, a. g. e., s. 148.

¹¹¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kansu, a. g. e., s. 10-11, 70-73; Ahmet Mithat, "Dârû'l-Muallimatımız", *Sabah*, 9 Temmuz 1910; *Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti*, c. 1, 1327-1328 içtimalı, T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1993 içinde "Dârû'l-Muallimât", s. 386; Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 2, s. 93.

¹¹² Ergün, a. g. e., s. 153 .

beden eğitiminin yer almasını sağlamıştır. Türkiye’de gerçek beden eğitiminin okullara girişi, II.Meşrutiyet Dönemi’nde ve Selim Sırrı (Tarcan) Bey (1874-1956)’in çalışmalarıyla olmuştur.¹¹³

Emrullah Efendi de, Maarif Nazırlığı’ı sırasında yapmış olduğu ıslahatlarda beden eğitimi derslerini programlara koymayı ihmal etmemiş, çağdaş bir okul müfredatı uygulayarak, çağdaş bir yapıya kavuşturmaya çalışmıştır.

Emrullah Efendi, bu akımla ilgili olarak görüş beyan etmemiş, ancak yukarıda belirttiğimiz gibi programları 19.asra yaraşır bir hale koymuş, hattâ beden eğitimi derslerini talebelerin yaşlarına, sınıf seviyelerine ve konumlarına göre şu isimler altında tespit etmiş ve müfredata serpiştirmiştir :

- Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları
- Terbiye-i Bedeniye ve Sıhhiye (Asker Talimi şeklinde)
- Nişan (Endaht), (Bedenî Mümâreseler Arasında)
- Jimnastik.¹¹⁴

¹¹³ A. g. e., s. 153-154.

¹¹⁴ Konu ile ilgili olarak bkz : Yücel, a. g. e., s. 146, 147, 148, 154, 155; M. U. Ne. İnâs Sultanisi Sunûf-u İptidaiye ve Tâliyesinin Ders Programları, İstanbul-1330.

İKİNCİ BÖLÜM

EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM ANLAYIŞI VE POLİTİKALARI

II.Meşrutiyet'in ilânından önce, uzun yıllar çeşitli vilâyet merkezlerinde maarif müdürlüğü görevini başarıyla yerine getiren Emrullah Efendi, görevleri esnasında bizzat karşılaştığı sıkıntıları ve çeşitli eğitim sorunlarını müşahade etmiş, II.Abdülhamid döneminin sıkı idâre ve uygulamalarına rağmen, neleri nasıl yapacağını teorik olarak planlamış, II.Meşrutiyet'in ilânından sonra ise pratiğe geçirme imkânı bulmuştur.

Emrullah Efendi, kaleme aldığı İzâhnâme'nin maarif bölümünde, Eğitim politikasının ne olacağı sorusuna açıklık getirip, eğitimin 18.Yüzyıla kadar mezhep cemaatleri tarafından verildiğinin, ancak Fransız İhtilâli'nden sonra sözkonusu görevin Devlet tarafından üstlenildiğinin altını çizmektedir.

Bu görüşten hareketle, İttihat-Terakkî Cemiyeti'nin de, eğitimin Devlet tarafından verilmesi gerektiği fikrini kabul ettiğini belirtmektedir. Bunun bir tekelcilik ve hürriyetin kısıtlanması olarak değerlendirilemeyeceği, aksine Devlet'in, vatandaşını eğitime-öğretme hakkının ifâsı olarak görülmesi gerektiği kanaatinin ifadesidir.¹

Emrullah Efendi, milletin olgunlaşmasının iyi eğitimle olacağını, terakkînin tek yolunun ilim ve marifet olduğunu, bir milletin ahlâk ve servet bakımından zenginleşmesinin, saadet ve huzurun sağlanmasının ancak eğitimle olacağını altını çizmektedir. O'na göre, "*mektepler mamur oldukça hapishaneler harap olur*"²

Emrullah Efendi'ye göre terbiyenin unsurları, çocuk, eğitim yeri ve öğretmendir.³

Emrullah Efendi, eğitimin istidadı yoktan var edemeyeceğini, var olanı geliştirebileceğini savunur.⁴ O, siyasî bakımdan taraftar olduğu Meşrutî hükümetin

¹ Emrullah, *İzâhnâme*, s. 76.

² A. g. e., s. 81.

³ Emrullah, "İlm-i Terbiye ve Tadrîs", *Ümmet*, yıl : 1, S. 6, 13 Mayıs/16 Cemâziyelevvel 1328, s. 14-15; Ergün, a. g. e., s. 44.

⁴ Emrullah, "İlm-i Terbiye ve Tadrîs", 1/6 (1326), s. 14.

eğitim politikasının esasının hürriyet olduğunu savunur. Zira, ona göre ilim, hür ortamda elde edilebilir. Bilgisizlikle hürriyet bir arada bulunmaz.⁵

Emrullah Efendi, eğitimde eşitliği, herkesi bir kalıptan çıkarmak olarak anlamamaktadır. Bu anlayışı ilâhî kanunlara aykırı gören Emrullah Efendi, her insanın kendi istidadı nisbetinde eğitim almak hakkı olduğunu kabul etmektedir. Ona göre eğitimde eşitlik, herkesin eğitim elde etme hakkında eşit olmasıdır.⁶

II.Meşrutiyet Dönemi'nde, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin önde gelen ideolog, pedagog ve Maarif Nazırlarından biri olan Emrullah Efendi, II.Meşrutiyet'te, Fransız eğitim sisteminin etkisindeki Tanzimat zihniyetini devam ettirmek istemişti. O, özellikle XIX.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Batıda ortaya çıkan İlköğretim'in mecbûrliliği ve parasızlığı ile, öğretim yükümlülüğü gibi faaliyetleri izah etmeye çalışırken, büyük Fransız ihtilalinin getirdiği hürriyet fikirlerinden ve yeni devlet anlayışından hareket ediyordu.

Emrullah Efendi, 1911'de Maarif Nazırı iken, İttihat ve Terakkî Partisi'nin 4. Kongresi'nde siyasî programlarını izahla birlikte, eğitim görüş ve felsefesini de ifade ediyordu. O'na göre, 19. yüzyılın çocuk hakları yüzyılı olduğunu ve çocuğun eğitim-öğretimde üç hakkı bulunduğunu ve Devlet'in yüksek çıkarları gereği bunun ihmal edilemeyeceği üzerinde önemle duruyordu. Bu hakları, daha sonra *İzâhnâme* adıyla yayınladığı eserinde şöyle belirlemiştir :

- a- Anne-babanın çocuğu koruma veya çocuğun barınma-korunma hakkı
- b- Toplumun çocuğa, kendi dinini, ahlâkını öğretme ve çocuğun da bunları öğrenme hakkı
- c- Devletin, kendi siyasî görüşlerini çocuğa öğretme ve çocuğun da bunları öğrenme hakkı.⁷

Emrullah Efendi'nin, *İzâhnâme*'de üzerinde en çok durduğu konu, özellikle İlköğretim'in zorunlu ve genel okulların parasız olmasıdır. Bu, Emrullah Efendi'nin eğitimimize getirmiş olduğu en büyük yenilik ve önemli icraatlarından birisi olup, eğitim anlayışında bir geçiş dönemini simgelemektedir.

Emrullah Efendi, çocuk üzerinde ebeveynin ve mezhep cemaatinin eğitim hakkını inkâr etmemektedir. Bu iki unsurun kendi inançlarını ve âdâblarını çocuğa

⁵ Emrullah, "Terbiye ve Esasları", *Sırat-ı Müstakîm*, S. 16, s. 249.

⁶ A. g. e., s. 250.

⁷ Maarif Nazırı Emrullah, *İzâhnâme*, s. 77; Ayrıca bkz : *Sırat-ı Müstakim*, S. 6, s. 249

öğretebileceklerini söylemektedir. Ancak çocuğun üzerindeki Devlet'in eğitim hakkının gerekçesini de şöyle ifade etmektedir: "Milletin terbiye-i ehliye ve siyasîyesi, Devlet'in şekli-i siyasîyesi ile hemâhenk olmak, her zaman teslim olunan hakâyıktandır. Nizam-ı siyasîde bu en büyük bir haktır. Menâfi-i aliyye-i Devlet-i, terakkiyât-ı umûmiye-i memleketin kâfil olan bir haktır."⁸

Emrullah Efendi, bir milletin geleceğini, ülkenin selamet ve mutluluğunu, toplumun eğitiminde görmektedir. Hattâ o, siyasî yapıyı da eğitime bağlamakta ve "*İstibdâd-ı hükümet ile cehâlet-i halk, birbirinin zahîridir. İkisi tev'em (ikiz)'dir. Meşrutiyet ile münevveriyet birbirinden ayrılmaz*" diyerek halkını eğitmeyen iktidarların istibdat hükümeti, halkın eğitimine önem verenlerin ise Meşrutiyet hükümeti olduğunu belirtmektedir.⁹

Peki, sözkonusu bu eğitim-öğretim vazifesi, kimler tarafından yerine getirilmelidir? Bu bağlamda Emrullah Efendi'nin, 1886 yılında Selânik Maarif müdürlüğü yaptığı sırada, kendi adına neşretmiş olduğu *Mecelle-i Muallimîn* adlı dergide yayınlamış olduğu makalelerinden bir tanesinde, öğretmenlik mesleğinin kutsallığını, bu görevi üstlenen öğretmenlerin ise sahip olacakları bir dizi vasıf ve nitelikleri sıralamıştır. Bunlardan bir kaçını sadeleştirerek aşağıya alıyoruz :

Emrullah Efendi'ye göre öğretmen, kendi branşında son derece bilgili olmalı ve bu bilgisini karşısındaki öğrencisine aktarmalıdır. Öğrenciye bilgiyi aktarırken, en güzel şekil ve metodu kullanmalıdır. Onların anladığına emîn olmalıdır. Öğretmenin ders anlatım sırasında kullanacağı ifadelerin açık ve kolay anlaşılır olması, eğitim-öğretimde başarının birinci şartıdır.¹⁰ Bununla birlikte öğretmen, çalıştığı okulun resmî ders programının dışına çıkıp, ek bilgiler elde etmeli, kendini yenilemeli, bilgisiyle, tecrübeleriyle öğrencilerin teveccühünü, itibarını kazanmalıdır. Aksi takdirde, resmî ders cetveli dairesini aşmayan öğretmen, noksan demektir.¹¹

Öğrencilere sağlıklı ve başarılı bir eğitim-öğretim verebilmenin ön şartlarından bir tanesi de, insafli ve adaletli davranmaktır. En zayıf ve geri zekâli

⁸ Emrullah, *İzâhnâme*, s. 77.

⁹ A. g. e., s. 80-81.

¹⁰ Emrullah (Selânik Maarif Müdürü), "Muallimîğin Şeref ve Meziyeti", *Mecelle-i Muallimîn*, cüz: 2, yıl: 1, Vilâyet Matbaası, Selânik-1302 (1886) s. 25.

¹¹ A. g. e., s. 26-27.

talebin yerine kendisini farzederek (koyarak), bu görevi yapmalıdır.¹² Zira öğretmenlik, “*en mühim ve muazzez*” bir görev olup, öğretmenler aynı zamanda öğrencilerin pederlerinin vekilidirler. Onları kendi çocukları gibi görerek, erdemli ve şerefli adamlar yetiştirmek üzere memur olduklarından dolayı, umûmun güvenine müstehak olmak durumundadırlar.¹³

Emrullah Efendi, bir bilim adamı ve eğitimcinin ahlâklı olması ile ilgili olarak; “...Muallim, yalnız saf ve halis ve lekesiz bir hayat ile yaşamak şanından olmayıp, ahlâkça en küçük bir şüphelyi davet edecek bir halde dahî bulunmamalıdır.” sözünü hatırlatarak, ahlâkça düşük ve bozuk olan kişilerin, sıbyan öğretmenliğine tayîn edilmemesi tavsiyesinde bulunmaktadır.¹⁴

Öğretmenin ahlâkı üzerinde duran Emrullah Efendi, şu tespitlere de yer vermektedir: “Tabîat ve ahlâkının ulviyet ve meziyeti ve hayatının sıdk ve istikameti, muallime herkesin hürmet ve muhabbetini celbe müstehak ise de, sadelik ile de mütehallî olmak, muallimin secâyâ-yı ahlâkiyesindedir. Zira, sadelik olmaz ise, fazîletin câzibesi kalmaz. Temeddüh-ü nefis, kibir ve gurur, muallimin hüsn-ü sîretini meziyet ve ulviyetini ihlâl eder. Ve bu hal, Şakirdâne tesir ederek onların da kalplerini ifsâd eder.”¹⁵

Emrullah Efendi'nin öğretmenlik şeref ve meziyeti ile ilgili olarak yaptığı diğer tavsiyeler, kısa başlıklar halinde şöyledir:

- a- Muallim, kendi şeref ve meziyetini, ayrıca, kendisine tevdi olunan memuriyetin azamet ve ulviyetini takdir etmeli,
- b- Temizliğe son derece dikkat etmeli,
- c- Lâubâliliklerden sakınmalı,
- d- Çevresindekilere güzel örnek olmalı,
- e- Mütevâzı' olmalı,
- f- Sabırlı olmalı, sert olmamalıdır,
- g- Doğruluktan taviz vermemeli,
- h- Okula vaktinde gelmelidir.¹⁶

¹² A. g. e., s. 28.

¹³ A. g. e., s. 29.

¹⁴ A. g. e., s. 29-30.

¹⁵ A. g. e., s. 32-33.

¹⁶ A. g. e., s. 33-38. Daha fazla bilgi için, eserin tamamına bakılabilir.

A. EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM TANIMI

Emrullah Efendi, dış dünyanın incelenmesinde, bilimleri, ihtisas ve branş konularına göre isimlerle ifade ederken, Terbiye (eğitim) ilminin de, İlm-ü Ahlâk, İlm-ü Hayvanat, İlm-ü Nebatat v.s. gibi bir ilim veya bilim dalı olup, Fransızca'da (Pedagogie)'nin tam karşılığı olduğunu söyler.

Emrullah Efendi, Terbiye'nin Arapça (rebâ) veya (rebeve) (büyüme) kökünden elde edilmiş bir kelime olup, aynı kökten (Tef'îl) kalıbıyla türetilmiş olan Terbiye'nin büyütmek anlamına geldiğini hatırlatmakta, Fransızca'da (Elever), İngilizce'de de büyütmek ve beslemek anlamına gelen (Education) karşılığı olduğunu ifade eder.

Emrullah Efendi'ye göre gaye itibariyle Terbiye; “*insanın kuvâ-yi bedeniyyesini (bedenî güçlerini), kuvâ-yi nefsanîyesini (nefsî güçlerini) hadd-i kemale tavsîl etmek (ulaştırmak)*’tir. Bundan hareketle de, insanı büyütmek için lazım gelen vesâitten (araç-gereç v.s.) ve bu vesâitin mebdâdi-i nazariyesinden bahseden ilme (bilime), ilm-ü terbiye adı verildiğinin altını çizer.

Emrullah Efendi, terbiye kelimesini ıstılah ve gayesi yönünden üç gruba ayırmaktadır:

- a- İnsan Terbiyesi (Pedagogie/Education)
- b - Hayvan Terbiyesi (Dresage)
- c - Nebatat Terbiyesi (Culture)

Emrullah Efendi, hayvanların ve diğer canlı varlıkların, insanın zevk ve menfaatleri doğrultusunda büyütüldüğünü (eğitildiğini-yetiştirildiğini), fakat insanın yetiştirilip eğitilmesinde, zevk, menfaat ve kâr amacının söz konusu olmayıp, sadece yaratılış gayesi olan insanî olgunluğa ulaştırılmak için terbiye edildiğini vurgular.¹⁷

Emrullah Efendi, Terbiye (eğitim)'nin husûlü için gerekli olan unsurları üç grupta toplamaktadır:

- a- Terbiye edilecek vücut (çocuk)
- b- Terbiye edecek bir mürebbî (öğretmen)
- c- Terbiyenin tesiri (muhit-çevre)

¹⁷ Mehmet Nizamî, “İlm-ü Terbiye ve Tedrîs” Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin Dârü'l-Fünûn'da takrir eyledikleri Usûl-ü Terbiye ve Tedris Notları, *Ümmet Dergisi*, yıl: 1, 16 C. Evvel /13 Mayıs 1328 İstanbul, Nr.: 6, s. 14-15.

Emrullah Efendi, bu unsurları izah için bir takım bilgiler vermektedir. Bunlardan bir tanesi olan çocukta istidat bulunması, yani büyüme istidadı, kabiliyeti varsa büyütülebileceği; terbiyenin hiç bir zaman kabiliyeti yaratamayacağı, terbiyenin icât etmediği, sadece mevcut şeyi ikmal ettiğini, yok olan bir şeyi vücuda getirmediği, bulduğunu tevsî' ve tekmil ettiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan da, bu görevi üstlenen mürebbî (öğretmen) nin ise uygun bir öğretim metodu uygulayarak, mevcut kabiliyetlerin kendi kendine büyümesi için gerekli şartları hazırlayıp, bu kuvâ-yi nefsanînin (nefsanî kuvvetlerin) ve fitratın tevîllerle, zorla değiştirilmeye çalışılmaması gereğini önemle vurgulamaktadır.¹⁸

B . EMRULLAH EFENDİ'YE GÖRE EĞİTİMİN AMACI

Emrullah Efendi, zorunlu ve parasız ilköğretim konusunda kendisine eleştiri yöneltenlere karşı Meclis-i Mebusan'da yaptığı cevabî konuşmasında, temel eğitimin amacının, vatandaşları; *a - Dinî- ahlâkî, b - Medenî ve kanunî bilgi, c- Fennî yönden eğitmek ve bilgilendirmek* olduğunu söylemiştir. Ona göre ikinci amaca ulaşmak için yapılacak tedrisat-ı medeniye ve kanuniyenin gerekçesi, halkın, Devlet'in usûl ve nizamlarını bilmesidir. Zira Meşrutî hükümet sisteminde halk meb'us seçerek bir anlamda hükümet işlerine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla halkın bilgili olması gerekir.¹⁹

Emrullah Efendi'nin eseri sayılabilecek 1915 tarihli Mekâtib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi'ne göre ise ilköğretimin amaçları şöyle tespit edilmiştir: "Mekâtib-i İptidaiyelerin hedefi, mecburiyet-i tahsiliyeye tabi olan çocuklara hayat için en ziyade lazım olan malumatı kazandırmak ve onları mütedeyyin, vatanperver, üstün ve gayûr birer insan olarak yetiştirmektir. İptidai Mektepleri, tahsil ve terbiye hususundaki vazifesini iyi bir tarzda ifâ ettikçe memleket, fikir, ahlâk ve iktisat cihetleriyle yükselir, bu telakkî ise, dinî ve millî varlığımızın muhafazasında en büyük bir âmildir. Mektep sıralarındaki yeni nesil, hem an'anât-ı diniyeyi ve milliyeyi muhafazaya, hem de şerait ve ihtiyat-ı hazıra ile te'lif-i nefse

¹⁸ Mehmet Nizamî, a. g. m., S. 8, s. 14.

¹⁹ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6 (24 Mayıs 1326 Tarihli İnikat'tan 15 Haziran 1326 Tarihli 125. İnikada Kadar), s. 63; Aynı konuda bkz : "Tedrisât-ı İptidaiye Kanûn-u Muvakkati, 1. fasıl, Md : 4, İstanbul-1329; Mecles-i Mebusan Levâih ve Tekâlif-i Kanûniye ve..., s. 433.

alıştırılmalıdır. İptidaî mekteplerinin vazifesini bu yolda îfâ edebilmesi için Tedrisatı İptidaiyeyi vakf-ı vücud edenlerin mesleklerindeki ciddiyet ve azameti idrak etmeleri ve memleketin hayatı ve âtiyesi için ne kadar mühim bir vazife deruhte etmiş oldukları hatırdan çıkarmamaları lazım gelir. İptidaî tedrisat muallimleri, yalnız milletin istikbaline değil, istikbal-i insaniyete hakimdir. Vazife ne kadar büyük, ne derece şerefli ise, vicdanî mesuliyet de o kadar ağırdır...”²⁰

II.Meşrutiyet Dönemi eğitiminde, özellikle de Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'ndaki ilköğretimin amaçlarının önceki dönemlerden farklılık arzettiğini, aynı zamanda Emrullah Efendi'nin şahsında Devlet'in eğitim politikasında da farklılık arzettiğini de onun şu sözlerinden anlayabiliriz: “Saadet-i âtiyemizin temini, Meşrutiyet-i meşruamızın teşyîdi; ensâl-i vatana terbiye-i ahlâkiye ve terbiye-i zihniyelerine terdfen levazım-ı Meşrutiyet'e muvafık bir terbiye-i ehliye ve siyasîye temîn eylemek keyfiyetlerine mevkûf olup, hususiyle terbiye-i ahlâkiyenin bir sûret-i müessirede temîni de terbiye-i diniyeye itina ve ihtimam ile müyesser olacağından mekâtipte hissiyat ve tedrisat-ı diniyenin kemahiye hakkıha tenmiye ve terakkisine ve ferâiz-i diniyenin icrasına ihtimam etmekle terbiye-i etfâle memur olanlar için bir vazife teşkil eder. Mekteplerimizde evlâd-ı vatanın bu evsaf ve mezaya ile beraber hayat-ı şahsiye ve medeniye cihadında daima galip olacak surette malumat-ı ameliyye ile mücehhez olarak yetiştirilmeleri esbabını tehiyye ve temîn edecek tedâbir-i külliye...”²¹ “...Herkesin bilmeye, edinmeye mecbur olduğu malumatı vermek, bir yandan da dengeli zihin gelişimini sağlamak, orta öğretime hazırlamak ve aynı zamanda hayatta geçimini temin edecek pratikler kazandırmak, hayatî ihtiyaçlara cevap verecek programları işlemek...”²²

Öte yandan Emrullah Efendi, eğitimin amaçlarından birinin de din ve vatan menfaatlerine uygunluk olduğunu tespit eder. Bu bağlamda öğrenci, ahlâkî ve dinî olgunluk yanında bireysel olarak gelişmeli, hayatın zorluklarını yenebilecek düzeyde amelî bilgilerle donatılmalıdır.²³

²⁰ Unat, *Maarif Düstûru*, s. 279.

²¹ Doğan, “II.Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde...”, s. 382'den naklen.

²² A. g. e., s. 382.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Emrullah, “Tahsis-i Umumî”, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, İstanbul-17 Kânûnusânî 1910, s.1.

C. EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM-ÖĞRETİM METODLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Emrullah Efendi, yeni bir anlayış ve yepyeni metodlarla eğitimin her kademesinde ıslahat ve yenileştirmelere girişmiştir. Bu reform faaliyetlerinde çocuğun kabiliyetine göre tadrîs üsûl ve esaslarını tatbîk etmek istemiştir.

Emrullah Efendi'nin yukarıda sözünü ettiğimiz İzâhnâme'sinin maarifle ilgili bölümündeki açıklamaları, onun aynı zamanda eğitim-öğretim metod ve anlayışını ortaya koymaktadır.

II.Meşrutiyet Dönemi eğitim anlayışında bir geçiş dönemi sayılabilecek Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışı önceki dönemlere göre farklılık arz etmektedir. Ona göre tahsîlin iki cephesi vardır: *a- Teorik*, *b- Pratik*. Çocuğa hangi ilim teorik olarak öğretiliyorsa onun pratiğinin yaptırılması ve tatbikat sahasına konulması gerekmektedir. Zira bazı ilimler tahlîl, bazıları da sentez metoduyla çocuğun zihnine yatkın hale gelebilecek ve bir fayda hasıl olacaktır.

Pek tabîi bunun içindir ki, İlkokul programına matematik ve tabiiyyat bilimlerini koymuştur.

Bu bağlamda Emrullah Efendi, çocukların araştırma-incelemeye yönlendirilmesi gereğine, tabiat kanunları karşısında çaresiz kalmamak için bilim ve araştırmanın kaçınılmazlığına şu sözleriyle işaret ediyordu: "...Bu kavanîn, hürriyetimize bir mâni teşkil edemez. Vakıa bu kavanîn içinde bize hasım gibi olan ahkâm var. Mesela emrâz, câzibe kanunu serbesti-i harekâta mâni olur, harâret ve burûdet bizi bîzâr eder, elektrik vesâir kuvâ-yi tabiiye böyledir. Bize hasmane bir surette savlet gösterir. Zahiren böyledir. Lâkin bunlara doğrudan doğruya hedef olmak, sû-i tesîri tahtında kalmak, sırf bizim eser-i cehlimizdir. Zihn-i beşer, o kavanîn-i fitriyenin ahkâmını öğrenir, tarz-ı cereyânına vukûf hasıl ederse o kavanînin esaretinden kurtulduğu gibi kendi hizmetinde dahî kullanır, kendine bend eder."²⁴

Bu sözleriyle o, zihin terbiyesine ve dolayısıyla da zihnin esas amacı olan doğruyu bilmeye terkîb ve tahlîl ile ulaşılabileceğini söylemek ister. Emrullah

²⁴ Emrullah, "Terbiye ve Esasları" Sırat-ı Müstakîm, c. 1, S. 16, s. 248; Ayrıca bkz: Ülken, Türkiye'de Çağdaş..., s. 188-190; Meclis-i Mebusan Levâiyih ve Tekâlif-i Kanûniye ve Encümen Mazbataları, sene: 1328 (1912), s. 426-448.

Efendi'nin eğitim-öğretim metodu anlayışının, döneminde herkes tarafından kabul gördüğü söylenemez. Ona karşı çıkanlar, alternatif teklifler, öneriler sunanlar da vardı. Bunların ileri gelenlerinden birisi Sâti' Bey idi. Sâti' Bey de Emrullah Efendi gibi okullarda “*serbest ve müteharri fikirler*”, “*ciddî ve müteşebbis tabiatlar*” yetiştirilip geliştirilmesini, bunun da ancak *Üsûl-ü Keşfî ve Tevlîdî* olarak adlandırdığı yeni üsûl-ü tadrîs ile olabileceğini söyler. Bunun yanında eğitim camiası ve teşkilatındaki aksaklıklara da değinmektedir.²⁵

D. EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM POLİTİKASI

Emrullah Efendi, İttihat ve Terakkî iktidarının Maarif Nazırlarındandı. O, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin faal bir üyesi olarak, söz konusu teşkilatın özellikle eğitimle ilgili politikalarının şekillenmesinde ve belirlenmesinde teorik ve pratik anlamda etkili olmuştur. İttihat ve Terakkî'nin 1327 (1911) tarihinde Selânik'te düzenlemiş olduğu 4. kongresine katılmış, bu kongrede ortaya çıkan Nizamnâme'nin eğitim kültür ve sosyal etkinliklerle ilgili maddelerini hazırlamıştır.

1327 (1911)'da yapılan sözkonusu gizli kongre, her branş ve meslekten bilim adamlarının yakın ilgisini çekmiş, özellikle eğitimimizle ilgili olan kararları incelemiş ve irdelenmişlerdir. Bunlardan Tarık Zafer Tunaya, yapılan bu kongre ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur; “...Kongre, İttihat ve Terakkî'nin maarife verdiği önemi perçinlemiştir. İttihat ve Terakkî adını taşıyan okul sayısının arttırılması kararlaştırılmıştır. Yeni kuşağın ihtiyaçları yanında, klüplerde eski kuşağa da gece dersleri verilmesi kabul edilmiştir...” “...Diğer taraftan, Cemiyet'in 1327 (1911) Selânik'te gizli olarak toplantı yaparak almış olduğu kararlar, siyasî program ve nizamnâme değişikliğini gösteren belgelerin yanı sıra, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin İzâhnâmesi de önem taşır. Ayrıca kongre sert bir bildiri de yayınlamıştır...”²⁶

Emrullah Efendi'nin bu kongrede “*Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin 1327 (1911) Senesi 4. Kongresi'nde Tanzîm Olunan Siyasî Programa Dâir İzâhnâme*” başlığı altında yapmış olduğu yazılı beyanatlarında 1327 (1911) yılında

²⁵ Sâti', *Lâyhaharım*, İstanbul-1326, s. 81.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 3, “İttihat ve Terakkî”, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul-1989, s. 213, 231, 343-368.

hazırlamış olduğu tüzük doğrultusunda, idâre şekilleri ve bu idâre şekillerinde eğitim faaliyetlerine ayrılan imkânlar ve hudutları, uygulanacak eğitim modeli veya sisteminin niteliklerinden bahsediliyordu.

Emrullah Efendi, Devlet idâresinde olduğu gibi, eğitim politikalarında da hep Fransa'yı örnek gösteriyor ve yapılacak ıslahatın bu modele uygun olarak gerçekleştirilmesi gereğinin altını çiziyordu. Bu konudaki ısrarlı tutumunu, 1911 yılında ikinci kez getirildiği Maarif Nazırlığı zamanında da görüyoruz. Bu görevde iken onun hazırladığı "*Maa-rif-i Umûmiye Kanûn-u Lâyihası*"nın "*Tedrisât-ı İptidâiye*" kısmının "*esbâb-ı mûcibe*" (gerekçe)'sinde şu ifadelere yer vermiştir :
"...Fransa'da Tahsîl-i İptidâî'nin daha ziyade Tahsîl-i Tâlf ve Âlf'ye revaç verecek şekilde deveran ettiği bir zaman olmuş, binnetice köylerin gerek zükûr ve gerek inâs evlâdının şehirlere tehacüm etmeye başladığı görülerek ve bunun bir tehlike-i müthişe olduğu bilfiil takdîr edilerek, önünü almak için tedâbir-i katiye ve âciliyeye tevessül olunmuştur. Bizim de Tedrisât-ı İptidâiye ile vâsıl olmak istediğimiz gaye en ziyade ameli münevver, yerinde kalan efrâd-ı millet yetiştirmekten başka bir şey değildir. Bu vatanın köylülerinden de makamât-ı âliye işgal edecek büyük ve muktedir adamlar çıkabilir.

Hârikulâde zekâların bu inkişaf-ı zarûriyesine diyecek söz yoktur. Onlar nasıl olsa temayüz ederler ve yetişirler. Yalnız, her çocuk, bu surette yetişmek ihtimali olmadığı için, bizim hedefimiz, bu olmamalı. Bilakis her çocuğu, kendi muhîtinde faal ve müfit bir unsur haline getirmekten ibaret bulunmalıdır. Tedrisât-ı İptidâiye Lâyiha-i Kanûniyesi'nde, gerek hükümet gerek encümente takip olunan gaye, işte bundan ibarettir..."²⁷

Emrullah Efendi'nin bu ifadeleri, Fransız eğitim sistemini izlemek yanında eğitimin gayesinin faydalı insan yetiştirmek olduğu, nazarî bilgilerin yanında ameli bilgilerin verilmesi gereğine işaret etmektedir. Ancak Emrullah Efendi'den siyasî imkânları maarife yoğunlaştırıp, maarifin neşrine ve tamîmine çalışması beklenirken, maarifi siyasete alet etmeye, okulları âdetâ İttihat ve Terakkî'nin karargâhı haline dönüştürmeye gayret etmiştir.

²⁷Meclis-i Mebusan, *Levâiyih ve Tekâlif-i Kanûniye ve Encümen Mazbataları*, Devre: II, içtima senesi: I, sene: 1328 (1912) s. 427.

Yine bu bağlamda, Emrullah Efendi'nin, üyesi bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maarife verdiği önemi ve bu konudaki faaliyetleri ile ilgili olarak Nâfi Atûf Kansu'dan şu bilgileri aktarıyoruz: "Filvâki' İttihat ve Terakkî Cemiyeti, bu karardan (1911'de Selânik'te yapılan İttihat ve Terakkî Kongre kararı) evvel ve sonra İstanbul'da, Bursa'da, Edirne'de, İzmir'de ve daha bir çok yerlerde, kendi namına izafetle, ilk ve orta derecede mektepler açmış olduğu gibi, hattâ bu mekteplere muallim yetiştirmek üzere, Selânik'te bir İttihat ve Terakkî Muallim Mektebi açmayı bile düşünmüştü."²⁸ "...1327(1911) tarihinde Selânik'te toplanan ve 13 gün devam eden İttihat ve Terakkî Cemiyeti Kongresi, Cemiyet'in himayesinde bulunan bütün mekteplerin adlarının İttihat ve Terakkî Mektebi olmasını kararlaştırmış ve bu mekteplere âit programların tanzîmini de İttihat ve Terakkî Cemiyeti Umûmî Merkezi'ne vermiştir..."²⁹

E. EMRULLAH EFENDİ'NİN TÛBÂ AĞACI NAZARİYESİ

Bir milletin itibarı, diğer milletler arasına girebilmesi, gerektiğinde onlarla boy ölçüşebilmesi için, memleket içindeki siyâsî huzurun sağlanması, ekonomik sorunlarını en aza indirmiş olması gerekir. Bu da ancak eğitim seviyesinin yükselmesiyle gerçekleşebilir. Böyle olunca, araştırmamızın odak noktası mesabesindeki *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*'nin kuramcısı Emrullah Efendi, memleketimizin her yönden bocalama ve duraklama senelerine tesadüf eden II.Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra memleketimizin can damarını teşkil eden maarifi ıslah etme fırsatını elde etmiştir. Fakat bu arada bir şeye çok dikkat etmesi ve hızlı karar vermesi gerekiyordu. O da maarif ıslahatına yukarıdan mı (Dârü'l-Fünûn'dan), yoksa İptidâîlerden mi başlamak lazım ? meselesiydi.

Emrullah Efendi, Maarif Nazırı olunca, yapacağı reform ve ıslahat faaliyetlerinin çizgisini bu nazariye³⁰ ile çizmiş oluyordu. Bu nazariye, acaba tatbikat sahasına konulabilecek miydi ? "...*Maarif, Tûbâ Ağacına benzer*"³¹ demek,

²⁸ Kansu, a. g. e., s. 22-25.

²⁹ A. g. e., s. 24.

³⁰ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 2, 27 Kânûnuevvel 1326, 23. İnikat, celse : 1, s. 95-96; *Sabah*, 15 Şubat 1325 (28 Şubat 1910).

³¹ "*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*" ile ilgili söylenenler için ayrıca bkz: Ülken, H. Z., "Eğitim Krizinin Kökleri ve Üniversiteler" (Ayrı basım), Ayyıldız Matbaası A. Ş. Ankara-1970, s. 1-2; Ülken,

ıslahatların yukarıdan, yani yüksek öğretimden (Dârü'l-Fünûn) başlanarak yapılır anlamına geliyordu. Pratikte ise her iki taraftan ıslahatlar gerçekleştirmişler denilebilir.

Emrullah Efendi, “*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*” istikametinde reform ve teşkilatlandırma çalışmalarında sabit fikirle hareket etmeyip, Nezaret koltuğuna oturduktan kısa bir müddet sonra memleketin içinde bulunduğu çok yönlü zor şartları göz önüne alarak, önceki fikrinden taviz verilmesi gereğine inanmış olmalı ki, nazariyesinin tam tersi olan istikamette yani maarif ıslahatına aşağıdan (Tedrîsât-ı İptidâiye’den) başlanılmak zorunluluğunu gerekçeleri ile birlikte (daha önce Tetrîsât-ı İptidâiye bahsinde belirttiğimiz gibi) uzun bir demeç yayınlamıştır.

Emrullah Efendi, elinde olmayan nedenlerle bazı hatalar yapmış olmalı ki, 20 Kânûnuevvel 1326 tarihinde Meclis-i Mebusan, 21. inikad ve 1.celse’de aleyhinde

Türkiye’de Çağdaş Düşünce..., s.188-193; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara-1993, s. 84-86; Kafadar, a. g. e., s. 203-207; Kafadar, “Türk Aydınımın Sâti’ Bey Hakkında Kimi Yanılığları Üzerine Düşünceler” **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S. 46, 1997-Ankara, s. 98-99; Ergün, “Sâti’ Bey, Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, Malatya-1987, s. 11-16; “Emrullah Efendi, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları”, **A. Ü. D. T. C. F. Dergisi**, c. XXX, S.-2, Ocak 1979-Haziran Ankara-1982, s. 7, 11; Ergün, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. VI, Mart 1990, S. 17’den Ayrıbasım, s. 452-453; Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, İstanbul-1989, s. 243;Kardaş, “Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 189, yıl : XVI, Temmuz-1978, s. 538-546; “Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi-I”, S. 186, yıl : XVI, **Türk Kültürü Dergisi**, Ankara-Nisan 1978, s. 321, 322, 323, 324, 326, 327; “Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi-IV”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 191, yıl : XVI, Ankara-1978, s. 674, 676, 678, 679, 681; “Millî Eğitimimizde Öğretmen....-II”, **Türk Kültürü Dergisi**, s. 461-467; Ferit Ragıp Tuncor, “Emrullah Efendi ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi”, **Öğretmen Dergisi**, c. 2, Yıl: 2, S. 21, 1949, “Emrullah Efendi ve Muhîtu’l-Maarif...” **Öğretmen Dergisi**, S. 19, yılı : 2, c. 2, Mayıs-1949, s. 4-6; Hüseyin Cahit, İstanbul Mebusu, **M. M. Z. C.**, Devre: 1, içtima senesi: 3, c. 2, 27 Kânûnuevvel 1326, 23. İnikat, 1. celse, s. 83-84, T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1989; Sâti’, “Tûbâ Ağacı Nazariyesi” **Muallim**, 12, 1333, s. 359-366; Sâti’, “Tûbâ Ağacı Hakkında-Bir İzah” **Muallim**, S. 13, 1333, s. 386-388; Ziya Kazıcı, “Emrullah Efendi”, **T. D. V. İslam Ansiklopedisi**, ilgili madde, s. 165; Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s. 72-73; Korkut, **Türk Üniversiteleri ve Üniversite Araştırmaları**, Ankara-1984, s. 11-12; Reşat Özalp-Aydoğan Ataünal, **Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı**, M. E. B. İstanbul-1977, s. 20-21; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 189-190; Atay, **Osmanlılarda Yüksek...**, s. 252-253, 257; Doğan, **Tanzimatın İki Ucu...** s. 388; Binbaşıoğlu, **Türkiyede Eğitim**, s. 112-116; Doğan, “II.Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitimi Öğretimi”, **A. Ü. İ. F. Dergisi**, c. XXXVIII, Ayrıbasım, Ankara-1998, s. 366, 367; Koçer, **Türkiyede Modern Eğitimin ...** s. 199; Kansu, a. g. e., s. 62-63; Ergin, O. N. a. g. e., c. 3,-4, s. 1276; Gökalp, “Maarif Meselesi-2”, **Muallim**, c. 1, S. 12, 1 Temmuz 1333 (1917), s. 358-359; Gökalp, “Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri-I”, Hazırlayan: Rıza Kardaş, **1000 Temel Eser**, S. 69, 1973, s. 189-190; Tûbâ Ağacı: Tûbâ, Cennet Sidre’de bulunan ve dalları bütûn Cennet’i gölgeleyen, kökü yukarıda ilâhî bir ağaçtır. Bkz : Özalp-Ataünal, a. g. e., s. 20-21; Tûbâ Ağacı, Türk halk inanışında, kökleri gökte olan bir ağaçtır. Fakat dinlendirici gölgesini ve yemişini yeryüzü üzerine dökmektedir. “...Tûbâ, Cennette bir ağaçtır ki, kökü yukarıda bulunur dalları sekiz Cennet’e sarkar. Cennet’te oturanlar bu ağacın yemişlerini yerler...” Kardaş, R., “Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme...”, s.321-327.

2 soru önergesi (*istîzah takrîri*)³² verilmişti. Birincisi, İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Yalçın Bey'in Liseler teşkilatında, muallimlerin tayîn ve maaşlarının tahsîsinde gösterilen adem-i isabet ve israftan ve tedrîsata zamanında mübâseret edilememesi neticesi vukua gelen zararı manevî hakkında Maarif Nezareti'nden istizahta bulunulmasına dair takrîr. İkincisi ise, Trablusgarp Mebusları Sadık ve Naci Beylerin; Trablus vilâyeti umûr-u maarifine müteallik beş madde halinde uzunca bir istizahtaki takrîri³³ idi. Sözü edilen soru önergeleri üzerine Meclis-i Mebusan Umûmî Heyeti toplanmış ve Emrullah Efendi'ye birçok eleştiriler yöneltilmişti.

Bu eleştirilerin özünü teşkil eden nokta ise, "*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*" olmuştu. Hüseyin Cahit Bey, Emrullah Efendi'ye bir dizi tenkitler ve sorular yöneltmiş ve şöyle demişti: "...Vaktiyle, ilk zamanlarda, memlekette maarif teşkilatı esasının Tedrîsât-ı İptidaiye'de bulunduğunu söyleyen Nazır Beyefendi, muahharan bu fikirleri tebdîl etmiş gibi görünüyorlar. Çünkü, Maarif Nezareti'ni Tûbâ Ağacı'na benzettiler. Köklerinin havada olduğunu söylediler. İlk zamanda maarifin köklerini yerde aradık. Şimdi, demek havada arıyoruz. İhtimal ki, biraz sonra tahtelbahir (denizaltında) arayacağız..." "...İhtimal ki, maarifimizin ıslahı için lazım olan mekâtib-i âliyeden işe başlamak lazım geldiği suretinde bir içtihadta bulunabilir. İhtimal ki, bu fikir doğrudur, o başka bahis..."³⁴

Emrullah Efendi, bu eleştiriler sırasında, bazı aksaklık ve eksikliklerin kendisinden önceki Nazır zamanının ihmalinden kaynaklandığını, tefîş heyetinin yeterli olmadığını, hattâ bazı vilâyetlerdeki mektep sayılarından kesin haber alınmadığından şu cümlelerde yakınıyordu: "...Velhâsıl, efendiler, tekmîl memâliki Osmaniye'deki mekâtibin yekûnu 15.132 ediyor. Bununla beraber, zikrolunan rakamlar, bilumûm mekâtibin mikdar-ı hakîkisini göstermez. Fakat, zannetmeyiniz ki, bunların mikdar-ı sahîhi bundan dündür. Çünkü, muntazam istatistikler alınmadı. Ekseriya muallimlere müracaat ettiğimiz vakitte lâyıkiyle malûmât alamıyoruz. Bunun için Metropolitlere müracaat ediyoruz. Bu sebeple cemaat mektepleri hakkındaki miktar pek dündür..." "...Bu, geçen sene istatistiklerinin verdiği malumdur. Her sancağa bir müfettiş tayin ettik. 90-95 müfettiş ediyor..." "...Şimdi müfettişlerimizin adedini hesap edersek, her müfettişe 150 mektep

³² Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 2, s.7-8.

³³ A. g. e., c. 2, s. 8.

³⁴ Hüseyin Cahit Bey, M. M. Z. C., c. 2, s. 83-84.

düşüyor. Sonra, vilâyetlerde maarif müdürleri vardı. Fakat Livâlarda maarif memurları yoktu. İşte bu müfettişler, seyyar maarif memurudur. Bazı livâlarımız vardır ki, gayet vâsi'dir. Bunları dolaşmasınlar mı ?...”³⁵

Emrullah Efendi, hep Fransız modeli Tedrîsât-ı İptidâiye, Tâliye, Âliye, Dârü'l-Fünûn teşkilatı istiyordu. Meclis oturumlarının aşağı-yukarı hepsinde hayran kaldığı Fransız eğitim sisteminden bahsediyordu. Hattâ maarif tefîş heyetini de o modele uygun hale getirmeye çalıştığını ifade ederken, konuşmasının bir bölümünde kendisine taklitçi diyenlere de şu cümlelerle izahatlarda bulunuyordu: “...İşte bu müfettişler, keşşâftırlar. Maarif Nezareti'nin keşşâflarıdır. Diğer bir cihetten de terbiye-i Osmaniye'nin nazımlarıdır efendiler. Fransa'da inkılâb-ı kebîri müteakip, yani 1789 tarihinden 1885 senesine kadar, Maarif Nezareti Mekâtib-i İptidâiye tanzîm edemedi. Yalnız 1885 tarihindedir ki Maarif-i Umûmiye-i İptidâiye için bir kanûn yapabildiler. Ben size 2. devre-i içtimaiyenizde Maarif-i İptidâiye'nin teşkilatını verdim. Diyeceksiniz ki, Maarif Nazırı, yalnız Fransızca eserleri okuyor, onları taklît ediyor, bunu kabul etmem. Dünyada taklît olmayan, taklît edilmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat taklît var, taklîtçilik var. Taklît neye derler ? Ne için yapıldığını bilmeyerek hüküm ve esbâbını tahkîk etmeyerek körükörüne tatbîk etmeye derler...”³⁶

Emrullah Efendi'nin izahları, savunmaları kendine göre haklı ve doğru olabilir. Ancak Meclis-i Mebusan'da 26 Mayıs 1326 tarihli 108. inikad, 1. celsede Maarif Nezareti Bütçe Müzakeresi sırasında söz alan İstanbul Milletvekili Kirkor Zöhrap Efendi, Emrullah Efendi'ye yönelttiği tenkitte, onun yaptığı reformların Fransa'daki tahsîlin yıllar önceki taklîdi olduğunu söylüyor ve bizdeki tahsille mukayesesini şöyle yapıyordu: “...Efendiler, bizdeki Tedrîsât, Fransa'daki tahsîlin bir taklîdidir; fakat bu taklît, bugünkü tahsîli değil, bundan 20 sene evvelki tahsîli taklîttir. Yani, Tahsîl-i İptidâî, Tahsîl-i Tâli, Tahsîl-i Âli, 20 sene evvelki usûller üzerinedir. Gerek Fransa'da ve gerek İngiltere'de, gerekse Almanya'da kabul olunan esaslı bir tahsîl varsa, o da Tahsîl-i Sinaî'dir. Yani Ansenyöman Profesyonel (Meslekî Eğitim)'dir. Rûfekâ-yı kirâm soracak ki, bu tahsîlin bizdeki tahsîlden başlıca farkı ne olacaktır ? Efendim, bizdeki olan tahsîller yalnız söz söyleyen

³⁵ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 2, s. 95.

³⁶ A. g. e., c. 2, s. 94.

adamlar yetiştirmeye münhasır bir tahsildir. Yani Fransızların söz söyleyebilmesi ve fakat iş görmeyeceği tahsildir...”³⁷

Söylenen ve konuşulan bütün bunlardan sonra düşünmeye, kıyaslamalara gitmeye değer önemli konular, noktalar kendini gösteriyor. Emrullah Efendi'nin, Maarif reformunun yüksekten başlanarak yapılacağı anlamına gelen *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*, gerek hayatta iken (özellikle Nazırlığı'nda) ve gerekse öldükten sonra bu işe ilgi duyan hemen her kesimden aydınları düşünmeye, fikir üretmeye olumlu veya olumsuz tenkitler yapmaya sevketmiştir.

O, Maarif Nazırı iken kendisini gölge gibi adım adım icraatlarını izleyip, o konudaki düşüncelerini sözlü veya yazılı olarak açıklamayı ihmal etmeyen, dönemin ünlü eğitimcisi ve bilim adamlarından Mustafa Sâti' el-Husrî Bey, *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*'ne zıt yönde yani maarif reformunun *Tedrisât-ı İptidâiye*'den başlanarak yapılması gerektiği tezini savunuyordu. Sâti' Bey'in Emrullah Efendi'ye yönelik yapmış olduğu tenkit ve lâyhalarından bir kısmını buraya almayı yararlı buluyoruz.

Sâti' Bey'in "*Kiraz Ağacı*": Bu, Sâti' Bey'in Emrullah Efendi'yi ve onun Maarif Nazırlığı'ı zamanındaki icraatlarının bir tenkidi olup, şeftali fidanına kiraz meyvelerini takarak, etraftaki insanları (çocukluğunda) kandırdıklarını anlatmaktadır. Şöyle ki; "...Bizde böyle çocukluklar yapan çocuklar çok mu ? bilmiyorum. Fakat görüyorum ki, böyle çocukluklar yapan büyükler pek çok..." "...Filvâki, çocuklara kelimeler öğretmekle, hisler telkîn ettiklerine zahib olan her fazilet ve meziyetin, ağaç üzerinde çıkar bir meyve olduğunu, onu yetiştirmek için topraklarla, köklerle, dikenlerle, kabuklarla uğraşmak lazım geldiğini anlamayan mürebbilerin hareketleri ile...Şeftali fidanı üzerine kirazlar asarak, kendilerini ve başkalarını aldatmağa çalışan çocukların hareketleri arasında ne fark var.!"³⁸

Bizce, Sâti' Bey'in *Kiraz Ağacı* hikâyesi, Emrullah Efendi'nin *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*'ni tenkit için söylenmiş bir benzetmedir. Zira, bununla Sâti' Bey, *Tûbâ Ağacı*'na tamamen zıt bir maarif reformu istemektedir. Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'nda, onun amansız takipçisi, her hareket ve icraatını izleyip, yönlendirici tenkitler yapan Sâti' Bey, o sırada *Dârü'l-Muallimîn* müdürü idi. Emrullah Efendi'ye muhtelif konularda *Lâyihalar* sunarak izahlarda bulunmuş, kimi yerlerde de bazı

³⁷ A. g. e., c. 6, 26 Mayıs 1326, s. 114-115.

³⁸ Sâti, "*Kiraz Ağacı*", *Terbiye Mecmuası*, 1 Mayıs 1330, S. 4, sene: 1. Ayrıca bkz: Sâti' Bey: "*Kiraz Ağacı, Esaslı-Esassız Terbiye*", *Sabah*, 22-5-1914.

icraatından dolayı uyarılarda bulunmuştur. Sözkonusu lâyhalar, yine bu isimle, “*Lâyhalarım*” başlığıyla yayımlanmış, çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış olduğu tenkit yazıları ise, yine *Lâyhalarım*’a ek olarak yayımlanmıştır.³⁹

Buraya kadar görüldüğü gibi, II.Meşrutiyet Dönemi’nin ilk yıllarında maarif reformuna yukarıdan mı, yoksa aşağıdan mı, başlamanın daha isabetli olacağı meselesi, hem basını, hem de bilim adamlarını tartıştıran bir mevzu olmuş ve iki zıt tez halinde ortaya atılan bu nazariyelerden Maarif Nazırı Emrullah Efendi’nin *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*’nin karşısına *Sâtı’ Bey’in Kiraz Ağacı* dikilmiştir.

Emrullah Efendi, ilmi (yani ilim tahsilini),*Tûbâ Ağacı*’na benzetmekle, ilmin yüksekte bulunduğunu, halkın bilgili olabilmesi için önce memlekette yüksek ilmin işlenmesi gerektiğini ifade etmeye çalışıyordu. Nitekim, geçmiş dönemin icraatlarını beğenmeyerek, dört sınıflı İdâdîleri, yedi sınıflı Sultanî şekline koymayı başardı. Dârü’l-Fünûn’a da, Sorbon Üniversitesi programına benzer programlar uygulayarak, Üniversite şekline çevirdi.

Emrullah Efendi’nin öne sürdüğü *Tûbâ Ağacı Nazariyesi*’ni, Ziya Gökalp de benimser ve ondan övgüyle şöyle bahseder:

“De ki vardır *Tûbâ* adlı bir ağaç
Kökü gökte, gönüllerde dalları...
Yemişinden yedi ruhum, değil aç;
Bütün sevgi, şefkat onun balları.”⁴⁰

Emrullah Efendi’nin bu nazariyesini, *Sâtı’ Bey*’in başını çektiği bazı eğitimciler, şiddetli eleştiriler yöneltmişlerse de, çalışmamızın muhtelif yerlerinde ifade edildiği gibi bu nazariye, birçok eğitimcinin dikkatini çekmiş, o dönemin meşhur eğitimcilerinden *Sâtı’ Bey*’in dışında tenkid ortaya atanlar azınlıkta olup, büyük çoğunluk bu nazariyenin lehinde fikir ileri sürmüşlerdir. Zira maarifimizin ve Osmanlı Devleti’nin genel durumu gözler önündeydi. Dolayısıyla, bize göre önde görülen Avrupa seviyesine ulaşmak için hamleler yapılması gerekiyordu.

Maarifimizde, sistemli olarak ilk reform hamlesi Münif Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴¹ Münif Paşa ve onun gibi düşünenler, çeşitli gazete ve dergiler vasıtasıyla ifade etmeye çalışmışlardır.⁴²

³⁹ *Sâtı’*, *Lâyhalarım*, İstanbul-1326 (1910), Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, s. 1-104.

⁴⁰ Kardaş, a. g. e., s. 321, 323.

“Bundan otuz yıl sonra Sabahattin’in Avrupa’da, Sâti’nin Türkiye’de yayınladığı maarif ve eğitim düşünceleri, eski devrin durgunluğuna göre büyük canlılık göstermekteydi.”⁴³

“Sabahattin ve arkadaşları, Fransız eğitim ve maarif modelini beğenmemekte, onun yerine Anglo-Sakson eğitim modelini tercih etmektedirler. Onlara göre (özet olarak) “kuruluş, Umumî içtimaî kuvvetlerin memurluk ve tüketiciliğin tahakkümünü arttırmakla değil, şahsi teşebbüsün geliştirilmesiyle mümkün olur.”⁴⁴

“Maarif reformunda ikinci hamle, Emrullah Efendi’nin hamlesidir. Emrullah, geniş bilgi sahibi olmakla birlikte, içtimai hayatla maarif arasındaki sıkı münasebeti aydınlatmaya yeter bir sosyoloji ve sosyal ilimler kültürüne sahip değildi. Bunun için örnek olarak aldığı ve Türk memurlar sistemine benzeyişleri olan Fransız rationaliste, memuriyetçi ve merkeziyetçi sisteminin maarif teşkilatını, Türkiye’ye aynen uygulamaya kalkıştı.”⁴⁵

Diğer taraftan Ülken’in verdiği bilgilere göre; “19.Yüzyıl Fransız Eklektik filozofu *Victor Cousin*’den mühlhem görünüyor. Bir ilim hangi yolda icat ve keşifler yapıyorsa, o yollardan öğretilmelidir.”⁴⁶

Ortaya konan bu faaliyetler ve ileri sürülen fikirler, modernleşmek, çağdaşlaşmak, daha doğrusu Batılılaşmak adına yapılmış olup, bazı zorlamalar neticesinde ortaya çıktığını ifade etmeye bizi sevk etmektedir.

Bundan böyle, eğitim sistemimizin Batılılaşmasını belirleyen dinamiklerin önemli bir kaçını izah etmekte yarar görüyoruz:

- a- Batılılaşmada Fransız örneğinin seçilmesi
- b- Fransız kültürünün Türk kültürü üzerindeki etkisi
- c- Yabancı uzman ve öğretmenler
- d- Batı eğitiminin Türkler tarafından algılanması ve tanıtılması
- e- Türk eğitimcilerinin görüşleri.”⁴⁷

41 Bkz ; Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce...*, s. 191.

42 Ülken, A. g. e., s. 192.

43 A. g. e., s. 192.

44 A. g. e., s. 194.

45 A. g. e., s. 194.

46 A. g. e., s. 189.

47 Ayrıntılı bilgi için bkz: Ergün, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VI, s. 17’den ayrıbasım, Mart 1990, s. 436, 438, 441, 444, 448, 451.

F- TEVSÎ-İ MEZUNİYET İDÂRE ŞEKLİ-EĞİTİM İLİŞKİSİ

Emrullah Efendi'nin *İdâre-i Vilâyât* konusundaki bu görüşünü, şimdi de mahallî idârelerdeki eğitim çarkının işleyişinde de, aynı görüşün geçerlilik ve uygulanabilirliğini burada irdeleyeceğiz.

Emrullah Efendi, araştırmamızın birinci bölümünün ilgili yerlerinde değindiğimiz gibi, iyi bir araştırmacı, muharrir, eğitimci ve siyaset adamı olup, mevcut kanunları iyi bilen, tahlil ve muhakeme kabiliyetine sahip, attığı adımları kanûnlar doğrultusunda dikkatlice atan reformist ve çağdaş bir eğitimcidir. Bu denli modernist kafa yapısına sahip yenilikçi bir eğitimcinin, aynı paralellikte idâre mekânızmasıyla da ilgilenmesi gerekirdi. Zira, siyasetle eğitim politikası, birbiriyle bağlantılıdır.

Emrullah Efendi, İdâre-i Vilâyât konusunda, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin önde gelen teorisyenlerinden Prens Sabahattin Bey'in düşündüğü idâre şekli olan, *Adem-i Merkeziyet*'i kabul etmemekte, Kanûn-u Esâsî'nin 108. maddesinde beyan edilen hükme göre hareket edilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Zira, bir yörenin eğitim faaliyetleri, oranın mahallî idâresinin işleyişi ve yapısı ile yakından ilgili olup, ona bağlı olarak şekillenecektir.

Emrullah Efendi'nin savunduğu idâre şekli, "*Tevsî-i Mezuniyet*" yani (yetkinin genişletilmesi) idi. Hattâ kendi adına çıkarmış olduğu "*Yeni Muhîtu'l-Maarif*" isimli gazetesinde de uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuş, bunun tersini düşünen Prens Sabahattin'e sert dille cevap vermiştir.

Emrullah Efendi'nin bazı tadilâtlar yaparak Meclis-i Mebusan'a sunduğu *Maarif-i Umûmiye Kanûn Lâyihası'nın Tadrîsât-ı İptidâiye* ile ilgili kısmında, *Tevsî-i Mezuniyet* düşüncesine yer verdiği maddelerin ana hatları kısaca şöyleydi:

-Tadrîsât-ı İptidâiye'ye mahsus olan kurumlar, ya umûmî, ya husûsîdir. Genel ilköğretim kurumları; Devlet, Vilâyet, Livâ, Kaza, Nahiye, Köy veya mahalle tarafından tesîs ve masrafları, Devlet veya mahallî bütçelerinden karşılanan mekteplerdir. (Md: 7)

-Her köy veya mahallenin, en az bir ilkokulu olacaktır. Fakat nahiye Meclisinin veya kaza Maarif Encümeni'nin göstereceği lüzum ve vilâyet ilköğretim

Meclisinin kararı ve vilâyetin tasvîbi üzerine, mücavir birkaç köy veya mahalle birleşerek müşterek bir ilkokul açabilirler. (Md: 8)

Yukarıda bahsettiğimiz şekilde, Emrullah Efendi, ilköğretimin mahallî idâreler bazında sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için bazı esneklikler gösterilmesinden yana gözüdürken, sözkonusu Lâyiha'nın 24. ve 27. maddelerinde büyük-küçük mahallî idârelerdeki eğitim mekânizmasının işleyişini, o vilâyetin valisi başkanlığında Tadrîsâtı İptidâiye Meclisi'nin salahiyet ve insiyatifine bırakıyordu.

Bu bağlamda, Meclis-i Mebusan'da 24 Mayıs 1326 (1910) da yaptığı konuşmasında da, Mekâtib-i İdâdiye teşkilatı'nın maarif müdürlerine âit⁴⁸ olduğunu ifade ediyordu.

Eğitimde Tevsî-i Mezuniyet'le ilgili Emrullah Efendi'nin görüş ve düşüncelerinin hülâsası işte bundan ibarettir.

Emrullah Efendi'nin sâdik kaldığı Kanûn-u Esâsî'nin İdâre-i Vilâyât ile ilgili olan maddesinde de : “Vilâyâtın üsûl-ü idâresi, Tevsî-i Mezuniyet ve Tefrîk-i Vezâif kaidesi üzerine müesses olup, derecâtı nizam-ı mahsus ile tayîn kılınacaktır.”⁴⁹ ibaresi yer almaktadır.

Vilâyetlerin idâre şekli ve onlara verilen salahiyetlerle ilgili 110. madde hakkında Nâfi Atûf Kansu'nun şöyle bir mülâhazası vardır: “Bu madde ile vilâyetlere biraz salahiyet verilmek istenmiştir. Bu salahiyetler arasında umuma ait maarif ve terbiyenin neşri de vardır. Ancak, bu Kanûn-u Esâsî, ilk neşrinde pek az devam ettiği için, ne Meclis-i Umûmîler teşekkül edebilmiş, ne de bunların umûmî maarifin neşri yolunda vazifelerinin ne olduğu anlaşılabilmiştir.”⁵⁰

⁴⁸ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, s. 59.

⁴⁹ Kanûn-u Esâsî, “İlmiye Salnâmesi”, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, I. baskı, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1334. s. 47.

⁵⁰ Kansu, Türkiye Maarif Tarihi, c. I-II., II. Kitap, İstanbul-1932, s. 22-23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

A- ANAOKULU İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Modern eğitim kurumlarının en önemli halkalarından birisi kuşkusuz, Okulöncesi eğitimin verildiği anaokullarıdır. Daha önceki tarihlerde bazı büyük illerde özel olarak kurulmuş anaokulu niteliğinde eğitim kurumları Osmanlı topraklarında faaliyet gösteriyordu. Bu alanda gayr-i müslimler de okullar açıyorlardı. Anaokullarının Osmanlı Devleti tarafından ihtiyaç hissedilmesi ve eğitim sistemi içerisine alınması esasen Balkan savaşından sonra olmuştur.

Osmanlı maarif yetkilileri, bu dönemde büyük ihtimalle Türk çocuklarının gayr-i müslim eğitimini engellemek için anaokulları açmayı ve yaygınlaştırmayı ülke ve millet menfaati açısından uygun görmüşlerdir.¹

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı zamanında bu konuya el attığını görüyoruz. O zaman hazırlanan 101 maddeden müteşekkil olan Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn Lâyihası'nın 2. faslının 17. maddesinde Ana mektepleriyle ilgili olarak da şu satırlar yer alıyordu:² “...Ana mektepleri ve küçük çocuk sınıfları ve çocukların sinlerine (yaş) mütenâsip olarak faideli oyunlar ve tenezzüh, elişleri ve ilâhîler ve vatanî manzumelere, ders-i eşyaya müteallik mukâleme ve musahabeler ve eşkâl-i resmiye ve mebâdi-i kıraat gibi eşgâl ile nemây-ı rûhiye ve bedeniyesine hizmet eden müesseselerdir. Bu mektepler, dört yaşından yedi yaşına kadar olan çocuklara mahsus olarak te'sîs edilir. Bunların teşkîlat ve tanzîmatına müteallik Nizamnâme ve talimâtlar Meclis-i Kebîr-i Maarifte tezekkür edilerek isdâr olunur...”³

Emrullah Efendi'ye göre çocuğun Tedrisât-ı İptidâiye (ilköğretim) bakımından ömrü üç merhalede telakkî olunur:

¹ Halil AYTEKİN, *İttihat ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara-1991, s. 150. Ayrıca bkz: Unat, a. g. e., s. 40-41; Kansu, a. g. e., s. 39-41.

² Meclis-i Mebusan, *Levâih ve Tekâlif-i Kanûniye ve Encümen Mazbataları*, sene 1328 (1912), devre: II, ictima senesi: 1, s. 428.

³ Meclis-i Mebusan, *Levâih ve Tekâlif-i Kanuniye ve...*, s. 433; Ayrıca bkz: *Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati*, 1. fasıl, Md: 4, İstanbul-1329, Matbaa-i Âmire.

- a- 0 - 2 yaş: (Sabâvet-i Úlâ) ilk çocukluk yaşı
- b- 2 - 5 yaş: Konuşma ve kendine hakimiyet çağı
- c- 5 -- yaş: Bülûğ veya rüşd yaşına kadar .

Bu bağlamda Emrullah Efendi Anaokulu ve çocuğun ilköğretim yaşıyla ilgili olarak şu fikirleri ileri sürmüştür: "...Çocuğun ilk okulu, ana kucağıdır ve ilk öğretmeni, annesidir. Üç yaşından sonra bu okulda duramaz. Bundan sonra çocuğu başı boş bırakmak zararlıdır, çocuğun zihnî gelişimini kırar. Onu idrâk kabiliyetinin yetmediği bir okula vermek de çok zararlıdır. Öyleyse ya özel mürebbî tutmalıdır ya da anaokulları kurulmalıdır..."⁴ Ancak söz konusu Anaokulları bir türlü onun zamanında kurulamamış, yaklaşık iki yıl sonra Şükrü Bey'in Maarif Nazırlığı'nda *Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn Lâyihası*'nda Maarif Encümenince bazı değişiklikler yapıldıktan sonra *Muvakkat* kanûn olarak tatbik mevkiine konulması için Bakanlık'ça Başbakanlık'a tezkere yazılmış ve Anaokulları da bu tarihten sonra bazı özel okulların "*Çocuk Bahçeleri*"⁵ olarak kurulmaya başlanmıştır. Emrullah Efendi'nin Nazırlığında yayınlanamayan "*Ana Mektepleri Nizamnâmesi*" de 6 Ekim 1913'te Nazır Şükrü Bey tarafından yayınlanabilmiştir.⁶

B- İLKÖĞRETİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Türkiye'de yeni maarif sistemi, II.Abdülhamid'in kurduğu ilköğretim ve yüksek öğretim kurumu ile başlar.⁷

II.Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı maarifinin çok sıkıntılı zaman dilimlerinden biridir. Emrullah Efendi ise, o dönemin iktidar partisi İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin önde gelen bir üyesi ve Maarif Nazırı olarak *Tedrisât-ı İptidâiye* (ilköğretim) ve benzeri konularda köklü uygulamalara imza atmıştır.⁸

⁴"*Tedrisât-ı İptidâiye Kanunu Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası*", *Mülkiye*, S. 23, s. 42-56; yıl: 1326.

⁵ Ergün, a. g. e., s. 49; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara-1982, s. 173-174.

⁶ Aytekin, a. g. e., s. 150-151; Ayrıca bkz: Kafadar, *Türk Eğitiminde...*, s. 130-131.

⁷ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*, s. 188; Geniş bilgi için bkz: Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin...*, s. 7-9, 58-60.

⁸ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 3-4, s. 1302. Osmanlı maarifinin genel durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz : Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1338, s. 1-16; Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Millî Eğitim Basımevi Ankara-1948, s. 199-202.

Emrullah Efendi, maarifin imkânları, bütçe, öğretmen tutarı ve yetiştirme zamanını hesapladıktan sonra, kendi adını taşıyan “Tûbâ Ağacı” sisteminden bir süre için vazgeçerek, ona karşı olanların savunduğu gibi, ilköğretimden işe başlamıştır.

II.Meşrutiyet Dönemi’nde ilköğretim ikiye ayrılıyordu:

a- Sıbyan veya İptidâiye Mektepleri

b- Rüşdiye Mektepleri

Nâfi Atûf Kansu’nun verdiği bilgilere göre; “Sıbyan Mektepleri, hususî mahiyette mekteplerdi. Bunlar şehir ve kasabaların hemen her mahallesinde ve bazı büyücek köylerde bulunurdu. Bunların muallimi ya bir sarıklı hoca veya ihtiyarca ve cahil bir kadın muallimdi. Bu mekteplerin ne muayyen ders senesi, ne de muayyen programı vardı. Muallimler, talebeden aldıkları haftalıklarla ve bazı hediyelerle geçinirlerdi. Tadrîs ve inzibat üsûlleri berbattı...”⁹

Emrullah Efendi, II.Meşrutiyet Dönemi’nin böylesi keşmekeşlik ve perişanlığın hakim olduğu ortamda Maarif Nazırlığı yapmış ve bir çok ıslahatlar gerçekleştirmiştir. Bunlardan bir kısmını aşağıdaki şekilde ele alabiliriz :

1- İlköğretimin Önemi, Zorunlu ve Parasız İlköğretim

Emrullah Efendi, idarî ve eğitim politikası itibariyle Tanzimatçıların izinde yürüyen İttihat ve Terakkî Cemiyeti iktidarının Maarif Nazırı’dır. O, çeşitli vesilelerle Avrupa’da ve özellikle Fransa’da bulunmuş, dolayısıyla oranın idarî ve eğitim politikası hususlarında gözlem ve araştırmalar yapmıştır.

O, edinmiş olduğu bilgi ve tecrübelerini, mensubu olduğu İttihat ve Terakkî Cemiyeti iktidara gelip, kendisine Maarif Nazırlığı görevinin tevdi’ edilmesiyle uygulama imkânı bulmuş, nazırlığından önce tasarlamış olduğu Tûbâ Ağacı projesi doğrultusunda ıslahatlar yapmaktan, zamanın imkanları ve ihtiyaçlarının ortaya çıkardığı bazı nedenlerle vazgeçerek ıslahatlarına ilkokullardan başlamıştır.¹⁰

Emrullah Efendi, Batılılaşma taraftarı, bir başka deyişle Avrupalılaşmayı özellikle de Fransız eğitim sistemi vasıtasıyla hedefleyen çağdaş eğitimcilerdendir.

⁹ Kansu, a. g. e., c. I, s. 11; Recai Doğan, “II.Meşrutiyet Dönemi Eğitim...”, A. Ü. İ. F. Dergisi, s. 378-384.

¹⁰ Emrullah Efendi’nin Tuba Ağacı Nazariyesi ve bu nazariyeye getirilen eleştiriler konusunda bkz. s. 54.

O, eğitimde Batılılaşmak ve çağdaşlaşmak için bir şeyler yapmak, Avrupa özellikle de Fransız tarzı yeniden yapılandırma çalışmalarına başlamak lüzumunu hissediyordu. Siyasî ve askerî yönden bağımlı ve etkisinde bulunduğumuz Fransa'nın, 1789'da yaptığı devrimlerle ortaya koyduğu yeniliklerden zorunlu ve parasız tahsil esasından hareketle, köklü yenilikler yapmayı düşündü. Fakat onun yapmayı düşündüğü *zorunlu ilköğretim* zaten "1824 yılında Devrin Padişahı II. Mahmut, çıkardığı bir fermanla herkes için ilköğretimin zorunluluğunu emretmişti. Bu fermanla, evvela dinî konuların, sonra dünya işlerinin öğretileceği belirtiliyordu."¹⁰

Fransız eğitim sisteminin Türk eğitim sistemini etkilemesi daha önceki asra dayanır. Nitekim, Türkoğlu'nun verdiği bilgilere göre; "Fransız eğitim sisteminin, Türk eğitim sistemine etkisi, Lâle Devri (1718-1730) yıllarına kadar uzanır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, 1721 yılında, Paris'e elçi olarak gönderdiği Mehmet Sait Efendi'den resmî görevlerinin yanında, Fransız eğitim sistemini de incelemesini istemişti. Sait Efendi, Fransız eğitim kurumları hakkında Bâb-ı Âlî'ye raporlar göndermişti."¹¹

1789 Fransız Devrimi, tarihin dönüm noktalarından biridir. Devrim'in etkileri yalnız Fransa'da değil, ihtilâlin etkileri altında kalan memleketlerin eğitim ve öğretim sistemlerini de etkilemiştir.¹²

Yine, Türkoğlu'nun verdiği bilgiye göre; "Fransa'da 1870 yılında III. Cumhuriyetçilerin iktidara gelmesiyle eğitim politikasında düzenleme çalışmaları yoğunlaştı. 1848 Devrimi'nden sonra Paul Bert, Julius Ferry ve yandaşları Demokrasi'nin geleceğini garantilemek için lâik, parasız ve zorunlu ilköğretim için çaba gösterdiler. Devrin Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'un da çabalarıyla, 16 Haziran 1881 tarihli kanunla 6-13 yaş arasındaki tüm Fransızlar için öğretim zorunlu ve parasız hale getirilmiştir. Bu kanunla Devlet, bir kamu görevi olarak tüm çocukların eğitiminden resmen sorumlu olmuştur."¹³

Ülken'in, kaynak belirtmeden verdiği bilgiye göre; Emrullah Efendi, "19. Yüzyıl Fransız eklektik¹⁴ filozofu Victor Cousin'den mülhem görünüyor." sözüyle,

¹⁰ Türkoğlu, a. g. e., s. 40.

¹¹ A. g. e., s. 36-37.

¹² A. g. e., s. 36-37.

¹³ A. g. e., s. 40.

¹⁴ Eklektik (eclectism-eklektismus): İntihabiye, iktitafiye. Devşirmek, toplamak, iktitaf etmek, yemiş ve mahsul toplamak. Seçmecilik-seçme. ihtiyar, iyisini bulup ayırma-fark, temyiz, görüp fark

Victor Cousin'in hangi görüş ve düşüncesinden etkilendiğini açıklığa kavuşturmasa da, Emrullah Efendi'nin I.Maarif Nazırlığı'na getirildiğinde Meclis-i Mebusan'a sunmuş olduğu "*Tedrisat-ı İptidaiye Esbab-ı Mucibe Mazbatası*"nı takdim yazısında, Cousin'den ilköğretim zorunluluğu noktasında etkilendiğini kendi ağzından buraya aktarmakta yarar vardır . Şöyle ki:

(Yine Fransa Meclis-i Mebusanı'nda 1833 Maarif Kanunu müzakere edilirken Maarif Encümeni mazbata Muharriri bulunan Viktor Kuzen, Maarifi İptidaiyenin mükellefiyeti hususunda Hükümetin hakkını şu suretle müdafaa eylemiştir:

"Mecburiyet-i tahsil esasının vaz'ı kuvve-i kanuniyenin salahiyeti fevkinde bir şey addedilmemelidir. O kuvve-i menafi-i umumiye için istimplâk-i cebri usûlünü kanun ittihaz eylemiştir. Menafi-i Umumiye, bir mülke tecavüz etmeye sebep-i kafi olduğu kabul ve tasdik eden kuvve-i kanuniye, daha âlî menfaat-i umumiye için çocukların her mahluk-u âdemîye lazım olan malumat-ı zaruriyeyi iktisab ile ne kendilerine, ne cemiyet-i beşeriyeye muzır olmamaları esbâbını temin etmek için bir kanun yapmaktan niçin çekiniyor ?"

"...Çocukların lüzumlu olan bazı malumat ile perverde (beslenmiş-yetiştirilmiş) edilmeleri büyük bir faide midir ? Değil midir ? İşte asıl mesele ki, bunu icaben halletmek, cemiyete müdafaa-i vücud için silah vermektir..." "...Maarifi iptidaiyeyi tamîm, umuma teşmîl eylemek lüzumunu kabul edip de bunu temin edecek yegâne vasıtayı reddetmekte büyük bir tenakuz mevcuttur..."

Mecburiyet-i tahsil meselelerinin on dokuzuncu asırdan beri memalik-i mütemeddine siyasetlerinde şüûn ve mesâil-i yevmiye şûrasına geçmiş ve ekseri devletlerde maarif-i umumiyece ehemmiyet-i azîmesi derkâr olan bu iki esasın tamamen veya kısmen kabûlü ile neticelenmiştir).¹⁵

Emrullah Efendi'nin bu ifadesinden de anlaşıldığına göre demek ki, Victor Cousin'den, "*ilköğretimin zorunlu ve parasız*" olması hususlarında etkilenmiştir.

etme-dermek ve seçmek mastarına bakarak devşirmek daha uygundur. Bundan devşiricilik diyoruz. Bu kelime aynı zamanda felsefede takip olunan bir tariki, bir de mezhebi ifade eder. Bu kelime ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Namık Çankı, Büyük Felsefe Lugati, c. I, İstanbul-1954, s. 653-654 (Eclectisme); Ayrıca Victor Cousin hakkında bkz: Büyük Lugat ve Ansiklopedi, c. III, (Yazarı ve basıldığı tarih yok), Meydan Yayınevi, Cağaloğlu-İstanbul, s. 73, (Cousin, Victor).

¹⁵ Maarif-i Umumiye Nazırı Emrullah, Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekâlif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları, sene: 1324-1325, (Basıldığı yer ve tarihi yok), s. 8.

Emrullah Efendi'nin, 1325 (1909) yılı sonlarına doğru devraldığı Nazırlık'ın ilk günlerinde Mecles-i Mebusan'a ilköğretim Kanun Tasarısı (Tedrisat-ı İptidaiye Kanun Lâyihası) sunmuştu. Dokuz fasıldan ibaret olan bu kanun tasarısında şu konular yer alıyordu:

- 1- Meccaniyet-i Tahsil ve Mecburiyet-i Tahsil
- 2- Müessesat-ı İptidaiye,
- 3- Mekâtib-i İptidaiye,
- 4- Tedrisat,
- 5- Heyet-i Talimiye,
- 6- Teftiş,
- 7- Tedrisat-ı İptidaiye Mesarifi,
- 8- Tedrisat-ı İptidaiye-i Hususiye,
- 9- Vilâyet Tedrisat-ı İptidaiye ve Kaza Encümenleri.¹⁶

Emrullah Efendi, söz konusu Kanun Lâyihası'nı sunuş yazısında Fransız ihtilalinden bahisle, Fransız örneği eğitimde yenileştirme işlemlerinin yapılması lazım geldiğine dair şu cümleleri, onun Fransız etkisinde kaldığını gösterdiği kadar ilginç ve o kadar da manidardır:

“Fransa İnkılâb-ı kebîrini müteakip ilk inikat eden Mecalis-i Umumiye Kavanin ve nizamatıyla meşgul olmuştur. Biz epeyce geciktik, Maarif-i Umumiye Kanun Lâyihası'nı ancak üçüncü devre-i içtimaiyeye tevdi edebildik. Fakat bu tehhurun esbâb-ı muhikkası yok değildir. İnkılâbı müteakip iki devre-i içtimaiye müddeti içinde beş Maarif Nazırı birbirini tevâli etti, umur-u idarenin uğradığı keşmekeş, tensikat gâileleri, Nezareti o kadar işgal etti ki...”¹⁷

Emrullah Efendi, Tedrisat-ı İptidaiye Kanun Lâyihası'nda ve Esbâb-ı Mucibe Mazbatası'nda, Fransız büyük ihtilalinden bahisle, “Zorunlu ve parasız ilköğretim” bağlamında ortaya koyduğu görüş ve düşüncelerinden bazılarını aşağıya alıyoruz:

- Avrupa'da 19. asra kadar hükümette tedrisat-ı iptidaiye umuruna pek bigâne bulunmuş idi. Mekatib-i iptidaiye tesisatı ve bunların idareleri, müessesat-ı diniyenin, eshâbı hayrın himmetlerine, muavenât-ı şahsiyeye bırakılmıştı. Bunun

¹⁶ M. U. Nazırı Emrullah, a. g. e., s. 3.

¹⁷ A. g. e., s. 3.

sebebi de hükümetlerin, halkı okutmak hususundaki vazifelerini idrak edememelerinden ziyade ezhân-ı umumiyenin tenvirinde hükümet için bir hatar (tehlike) görmeleri idi.

- Yalnız 19.asırdadır ki, hususiyle Fransa İnkılâb-ı Kebîri'nin uyandırdığı efkâr-ı cedîdenin her tarafa sirayeti neticesi olarak, hükümetler, maarif-i İptidaiyeye atf-ı nazar eylemeye mecbur kalmışlar, gitgide tedrisat-ı iptidaiyeyi bihakkın hidemat-ı devlet sırasına koymuşlardır. Bunun içindir ki, 19.asıra maarif-i iptidaiye asrı tabir olunmuştur. Bugün maarif-i iptidaiyenin bir hizmet-i umumiye olduğuna artık şüphe kalmamıştır.

- Memleketimizde tahsil-i iptidaiye emrinde Hükümet'in müdahale ve muaveneti ancak 1254 tarihinde başlamıştır.¹⁸

- Bir hakikat-ı beyyinedir ki, çocuklar, okumak, talim olunmak hakkını haizdir. Bu hakka karşı da halkın ve hükümetin bir vazifesi tebeyyün eder; çocukları terbiye ve talim eylemek. Bu, vazife-i mutlakadır. O halde çocuklara hakkını vermek için onlardan mukabilinde bir ücret talep eylemek nasıl tecviz edilebilir.

- Mektep, çocuklarıdır. Masrafiyle, hükümet ve memleket mükelleftir. İşte meccaniyet-i tahsilin Düstûru.

- İsitbdad-ı Hükümet ile cehalet-i halk birbirinin zahiridir, ikisi tev'emdir. Meşrutiyet ile münevveriyet ise birbirinden ayrılamaz. Kemal-i millet kemal-i marifet ile kaimdir. Her terakkînin yegâne sebebi ilim ve marifettir. Tecârip ile de müspettir ki, bir milletin ahlâkı, serveti, saadeti, huzur ve istirahati, tedrîs ve talîm ile temin edilebilir.

- Evet, bir milletin ahlâkça derece-i tekemmülünü arar mısınız ? Mehâkim-i cezaiyenin fezlekelerine bakınız. Dünyanın her tarafından bu fezlekeler irae ve isbat eder ki, bir kavmin ahlâkı, maarifinin derecesi ile mütenasiptir. Mektepler mamur oldukça hapishaneler harap olur.

- Mükellefiyet-i tahsil esası, hem akıl ve hikmete, hem hak ve menfaate muvafıktır.¹⁹

- Çocuğu cahil ve terbiyesiz bırakan bir cemiyet, akibet o çocuk eliyle cezayı intikama maruz olur.

¹⁸ A. g. e., s. 4.

¹⁹ A. g. e., s. 6.

- Mükellefiyet-i tahsil, ilk defa olarak Fransa İhtilal-i Kebîri'ni müteakip konvansiyon (kongre) tarafından tesviye edilen Meclis-i Umumî-i Millet tarafından vaz' ve ihdas olunmuştur.²⁰

Emrullah Efendi, burada tahsil mükellefiyetini ilk olarak 19 Kânunuevvel 1793'te Fransız Meclis-i Umumî-i Millî'nin bu konuda yayınladığı kararnamenin bir maddesine dikkat çekmek istemiştir. Madde şöyledir:

“Babalar, analar, vasiler, çocuklarını veya muhammilerini mekâtib-i iptidaiye-ye göndermeye mecburdurlar. Göndermedikleri halde ilk defa olarak vergilerinin rub'u nisbetinde ceza-yi nakdî ile mücazat olunur. Ve ikinci defada on sene müddet hukuku ehliyelerinden mahrum edilir.”²¹

Yine, Fransa'da tahsil mükellefiyetini temin eden 18 Mart 1882 kanunu müzakere edilirken, aile hukuku namına itiraz edenlere karşı Maarif Nazırı'nın Esbâb-ı Mucibe Lâyihası'nda vurgulamış olduğu cümlelere de yer verip dikkat çekmek istemiştir. Şöyle ki: “Kanunlarımızda hürriyet-i tedris temin olunmuştur. Bunun için evliyâ-yı etfâl her vakit çocuklar için mektep intihap eylemekte muhtardır. İsterlerse çocuklarını Hükümet mekteplerine göndermeyip, tercihan hususî mekteplerden birine devam ettirebilirler. İhtara hacet var mıdır ki tahsil mecburî, mektep mecburî değildir. Gayet muayyen ve sabit, fakat vesait serbesttir. Çocukluğun mecbur ve mükellef olduğu şey 1791 ilk Maarif Kanunu'nun “*her adama lazım olan aksam-ı maarif*” ünvanını verdiği hadd-i asgar malumatı istihsal eylemektir. Velhasıl mükellefiyet-i tahsili vaz ile çocuktan hakk-ı cehli selb, ebeveyn, çocuğun istediği gibi hükmeylemek hususunda gayr-i mahdut bir hürriyeti nez' ederek ne pederin, ne çocuğun hürriyetine tecavüz edilmiş olmaz.”²²

Emrullah Efendi, Fransız filozofu Victor Cousin gibi çağdaş, yenilikçi ve aydın görüşlü eğitimcilerdendir. O da eskimiş, yıpranmış, klasik türk eğitim sistemini Avrupa'nın en iyi eğitim sistemlerinden biri olarak kabul ettiği Fransız eğitim sistemi ile karşılaştırarak, bir takım önemli yeniliklere imza atmış, bunlarla birlikte Avrupalılaşıma yolunda önemli adımlar atmış oldu. O, yukarıda zikrettiği, Fransız ihtilali, Fransız Millî Eğitim Bakanlığı'nın icraat ve kararnameleleri v.s. örnek

²⁰ A. g. e., s. 7.

²¹ A. g. e., s. 7.

²² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: **Meclis-i Mebusan Levâyih ve Tekalif-i Kanuniyye ve...**, s. 3-38.

göstermesi, kendisinin bu ıslahatları rastgele yapmadığı, karşılaştırmalı olarak söz konusu sistemi tercih ettiğini göstermek içindir. Ayrıca, “*Mükellefiyet-i tahsil*” usûlünün”, “Hakka tecavüz yoktur, hakkı muhafaza var” sloganı ile de, kişisel hürriyeti kısıtlamak anlamına gelmediğini, hattâ kişilerin hürriyetlerinin en iyi korunduğu büyük devletler (İsviçre, Amerika, İngiltere, İtalya, Portekiz, İspanya v.s.) den örnekler vererek bu zorunluluğun makul oluşunu ispat ve te’yîde çalışmıştır.

Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati (İlköğretim Geçici Kanûnu) 1910 yılında dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından Meclis-i Mebusan’a takdîm edilmiş, çeşitli nedenlerle üç yıla yakın uzun bir bekleyişten sonra 6 Ekim 1913’te Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey zamanında *muvakkat(geçici)* kaydıyla çıkmıştır. Bu kanûn, ilköğretimin mecburî ve Mekâtib-i İptidâiye-i Umûmiye’de parasız olduğunu hükme bağlamış ve parasız ilköğretim ilk kez bu kanûnla kabul edilmiştir.

Emrullah Efendi’nin hazırlamış olduğu bu kanunla okulların örgütsel yapısında önemli derecede değişiklikler yapılmış, onun dönemine kadar İptidâiye ve Rüşdiye diye bilinen okullar birleştirilerek “*Mekâtib-i İptidâiye-i Umûmiye*” adını almışlardır. İlköğretim böylece 6 yıl olarak tespit edilmiş ve her biri 2 yıl süreli üç devreye (aşağıdaki şekilde) ayrılmıştır:

- a- Devre-i İptidâiye: 7 ve 8 yaşındaki çocuklara mahsus,
- b- Devre-i Vasatiye: 9 ve 10 yaşındaki çocuklara mahsus,
- c- Devre-i Âliye :11 ve 12 yaşındaki çocuklara mahsus olup, 5-6 yaşındaki çocukların adedi 20’yi geçen yerlerde bir sıbyan sınıfı açılır. (Geçici kanûn 23. madde)

Emrullah Efendi, Maarif Bütçesi’nin Meclis-i Mebusan’da tartışılması esnasında, Maarif Nazırı olarak bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında “*Tedrisât-ı İptidâiye Lâyihası*” maddeleri doğrultusunda, ilkokullarla ilgili konuşmasının bir bölümünde bu okulların teşkilat yapısı hakkında şunları ifade etmiştir; “...*Tedrisât-ı İptidâiyeyi her halde tedrisât-ı sâirden ayrılmalıdır ki, o tedrisât kendi istiklalinde devam etsin. Mekâtib-i İdâiye teşkilâtı ise tabî Maarif müdürlerine aitir...*”²³

²³ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 6, (24 Mayıs 1326 tarihli 105. İnikaddan 15 Haziran 1326 Tarihli 125. İnikada kadar), s. 60. Bu bütçe tartışmalarında bütün okulların durumu ele alınmış okullarda büyük ölçüde iyileştirme ve yenileştirmeye gidilmiştir. Konu ile ilgili geniş bilgi için belirtilen

Emrullah Efendi bu konuşmasında Tedrîsât-ı İptidâiye'nin önemini vurgulamıştır. Eğitimin İptidâiye (ilköğretim), Tâliye (orta öğretim) ve Âliye (Yüksek Öğretim) olarak bir zincirde devam ettiğini ifade eden Emrullah Efendi, Osmanlı yöneticilerinin, sadece müstebid iktidarları için lazım olan memurları ve ilim adamlarını yetiştirmek hedefini güttüklerini ve bunun için Tâliye ve Âliye'ye önem verdiklerini, öte yandan halkı idâre-i hükümetten uzak tutmak için iptidâiyeyi bilerek ihmal ettiklerini iddia etmiştir.²⁴

Emrullah Efendi, konuşmasının devamında, yaş gruplarına, gelişme evrelerine göre çocukların eğitim merhaleleri hakkındaki görüşlerini de şöyle izah etmiştir : "...Mekâtib-i İptidâiye denilince, tabiidir ki, bu mekteplerin derecâtı vardır. Tahsîl gerçi beşikten başlar, mezara kadar gider, buna şüphe yok. Fakat, bunu mekâtib kısmına ayırırsak talebenin sinninin (yaşının) kifâyetine ve kuvve-i dimağiyesinin nemâsına (zihin gücünün gelişmesi) nazaran 3 yaşından 10 yaşına kadar olmak lazım gelir. Tedrîsât-ı İptidâiye bunun için memâlik-i sâirede muhtelif sin'den (yaştan) başlar; 3 yaşından 5 yaşına kadar, 5 yaşından 7 yaşına kadar, 7 yaşından 10 yaşına kadar. Biz şimdi birinci derecede yapamıyoruz ve yapmak için çok zaman ister. Fakat ikinci; yani Mekâtib-i Sıbyaniye ile Mekâtib-i İptidâiyenin teşkilâtına pek ziyâde ehemmiyet veriyoruz..."²⁵

Emrullah Efendi'nin hazırladığı bu yasa ile eğitime getirdiği en büyük yenilik, "*İlköğretimin zorunlu ve genel eğitim okullarında parasız*" oluşudur. O dönemde, bu görüşe, okumuş ve okumamış olanlar, o kadar karşı çıkmıştır ki, İzâhnâme'de, bu konuya 12 sayfa ayırmıştır. Bununla, kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır. Emrullah Efendi'nin bu konudaki düşünceleri ve kullandığı mantık, tarihsel bir değer taşır.²⁶

Emrullah Efendi, Türk Maarif Sistemi'nin yeniden yapılanmasında en önemli halkalardan birini teşkil eden İlköğretim'in önemini, İttihat ve Terakkî

kaynağa müracaat edilebilir. Ayrıca bkz: Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, M. E. B. Yay. İstanbul-1995, s. 114-117.

²⁴ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, (24 Mayıs 1326 tarihli 105. İnikaddan 15 Haziran 1326 Tarihli 125. İnikada kadar), s. 60.

²⁵ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, (24 Mayıs 1326 tarihli 105. İnikaddan 15 Haziran 1326 Tarihli 125. İnikada kadar), s. 61-62; Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, s. 38.

²⁶ Binbaşoğlu, a. g. e., s. 113; Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde...*, s. 203-208; Kansu, a. g. e., s. 22-27.

Cemiyeti'nin aktif bir üyesi ve Maarif Nazırı olarak, Cemiyet adına hazırlamış olduğu siyasî programın eğitim bölümünde de vurgulamış, vatanımızın ve vatandaşımızın ikbal ve istikbali için ilköğretimin zorunlu ve parasız olması gereğine şu cümlelerle yer vermiştir: "...Yine Devlet'in menâfi-i aliyyesi (yüksek menfaatleri) muktezasından olarak tahsîl-i iptidâînin mecburî ve Mekâtib-i Umûmiye'nin meccânî olması da siyasî programımızın maarife taalluk eden esaslarındandır..."²⁷

Cemiyet adına Emrullah Efendi'nin hazırlamış olduğu siyasî programda maarif-i iptidâîye veya ilköğretimin hayat için ne kadar önemli olduğuna da ayrıca yer veriliyordu: "...İşlerini daha ziyade düşünerek görecek, kazançlarını hüsn-i tasarruf ve isti'mal eyleyecek, taksim-i servet-i idâre eden kavânîn-i iktisâdiyeyi anlayacak derecede maarifi tamîm eylemek (yaymak) lazımdır. Bir memlekette üsûl ve mevzuât-ı meşrûtanın kıyam ve devamı için de en emin, en çârebahş maarifi iptidâîye olduğu teslim edilecek olursa, bu halde mükellefiyet-i tahsîl esasına artık itiraz edecek bir kimse tasavvur edilemez..."²⁸

Zorunlu ve parasız ilköğretim konusunda kendisine eleştiri yöneltenlere karşı Emrullah Efendi, Mecliste yaptığı cevabî konuşmasında, temel eğitimin amacının, vatandaşları ; a- Dinî-ahlâkî, b- Medenî ve kanunî bilgi, c- Fennî yönden eğitmek ve bilgilendirmek olduğunu söylemektedir. Ona göre ikinci amaca ulaşmak için yapılacak tadrîsât-ı medeniye ve kanûniyenin gerekçesi, halkın, Devletin üsûl ve nizamlarını bilmesidir. Zira o, "Meşrutî hükümet sisteminde halk meb'us seçerek bir anlamda hükümet işlerine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla halkın bilgili olması gerekir..."²⁹

Emrullah Efendi'nin, zorunlu ve parasız tahsîlden maksadı veya amacı ne idi ? Tadrîsât-ı İptidâîye Kanûn Lâyihası'nda da belirttiğine göre; çocukların devam ettikleri okulların idâresi için, öğretime haftalık, aylık, yıllık v.s. çocuk başına ücret ödemeyerek öğrenim görmeleridir. Vakıflara bağlı olan bu okulların yeterli derecede geliri yoksa, mektebin masrafları halktan vergi şeklinde alınıp karşılanmak zorunludur. Çünkü bir vatan evladının, tahsîl görerek okuyup yazmayı

²⁷ Emrullah, *Izâhnâme*, s. 80.

²⁸ A. g. e., s. 81-82.

²⁹ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 6, (24 Mayıs 1326 tarihli 105. İnikaddan 15 Haziran 1326 Tarihli 125. İnikada kadar), s. 63; Aynı konuda bkz; "Tadrîsât-ı İptidâîye Kanûn Lâyihası Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası", *Mülkiye*, yıl: 1326, S. 23, s. 42-56; *Meclis-i Mebusan Levâiyih ve Tekâlif-i Kanûniye ve...*, s. 433; *Tadrîsât-ı İptidâîye Kanûn-u Muvakkati*, 1. fasıl, Md: 4, İstanbul-1329, Matbaa-i Âmire.

dolduralım? Hayır, mektebe koruz; icabederse zorla koruz da pederlerinin kusurundan nâşî biçâre çocukları bedbaht etmeyiz ...”³³

Emrullah Efendi, ilk tahsilin zorunlu ve parasız olması gereğini ısrarla her fırsatta vurgulayıp, yoğun bir propaganda kampanyasına devam ederken, gözü kapalı bir şekilde, her nasıl olursa olsun önemli olan bunu açalım da daha sonra rayına oturtulur dememiştir. Aksine, bunun için gerekli olan tedbirleri de düşünerek ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar maarif, Devlet’in genel hizmetleri cümlesinden ise de, bunun yükleyeceği masrafları düşünmek icabettiğini de ifade etmiştir. Bununla birlikte, her yerde uygulanan bir kural ve teâmüle göre yüksek öğretim kademesinin masrafları Devlet bütçesinden, ilköğretim kısmının ise, mahallî bütçelerinden tesviye olunmak zaruretini de ayrıca ifade etmiştir.³⁴

Emrullah Efendi, tahsîl-i iptidâînin önemine binâen *Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn Lâyihası*³⁵’nın hemen birinci maddesinde onun zorunlu olmasını, *Mekâtib-i İptidâiye Umûmiye*³⁶’de ilk tahsîlin meccânî (parasız) olması gerektiğini kaydetmiştir.³⁷ Tahsîl-i İptidâî’nin zorunluluğu üzerinde dururken, olmazsa olmaz felsefe ve dayatması ile ortaya çıkmayıp, bunun Mekâtib-i İptidâiye-i Umûmiye’de veya Mekâtib-i Husûsiyelerde hattâ ebeveyn veya husûsî muallimler tarafından aile nezdinde de verilebileceğini ifade ederken, ruhen ve bedenen zayıf olan çocuklar ile sağır, dilsiz ve ama çocukların da bu tahsîl-i iptidâî ders araç ve gereçlerini temîn edebilmeleri için ayrıca bir Nizamnâme hazırlanacağını haber vermiştir.³⁸

Tahsîl mükellefiyetinin hemen her memlekette uygulanır olduğunu çoğu kez konuşmalarında ve eserlerinde ifade eden Emrullah Efendi, her ilerlemenin yegâne sebebinin ilim ve marifet olduğunu, bir milletin ahlâkı, serveti, saadeti, huzur ve istirahatının eğitim-öğretimi ile temin edilebileceği düşüncesinden hareket ederek, Malûmâtı Diniye, Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye ve Kanûniye, Osmanlı

³³ A. g. e., s. 83.

³⁴ A. g. e., s. 88; Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Akyüz, a. g. e., s. 172-174.

³⁵ 6 Ekim 1913’te Maarif Nazırı Ahmed Şükrü zamanında Meclis-i Mebusan’da “Muvakkat” kaydı konularak kabul edilmesiyle de “*Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati*” adını almıştır.

³⁶ Emrullah Efendi’nin hazırlamış olduğu “*Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati*” (İlköğretim Geçici Kanunu) ile kendi Nazırlığı’ndan sonraki okulların örgütsel yapısında önemli reform ve ıslahatlar yapılmış, o’nun Nazırlığı’na kadar İptidâiye ve Rüşdiye olarak bilinen okullar birleştirilerek “*Mekâtibi İptidâiye-i Umûmiye*” adını almışlardır. Böylece Rüşdiyeler lağvedilmiş oldu.

³⁷ Emrullah, *Tedrisât-ı İptidâiye Kanun-u Muvakkati*, Md: 1.

³⁸ A. g. e., Md: 2.

Memleketi'nin Coğrafyası, Umûmî Coğrafya, Osmanlı Tarihi ve Umûmî Tarih, Malûmât-ı Fenniye ve Tatbikatı, Köy İktisadı ve Hıfzısıhha, Jimnastik, El İşleri ve Dikiş derslerinin programlara konmasını şart koşturmuştur. Bu dersler, 7-13 yaşındakilere ilk, orta ve husûsî mekteplerde veya aile nezdinde ana, baba ve özel öğretmenler tarafından verilebilecekti. Önemli olan, kimin öğrettiği veya nasıl öğrendiği değil, bilinmesi gereken şeylerin öğrenilmiş olmasıdır.

Emrullah Efendi, uzun mücadele ve uğraşlardan sonra kendi eğitim anlayışı doğrultusunda bir takım reform ve yenileştirmeler yapmış, özellikle ilköğretim kademesinde önemli değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Son şekle göre ilköğretim kurumları ; a- *Ana Mektepleri ve Sıbyan Sınıfları*, b- *Mekâtib-i İptidâiye*, c- *El İşleri ve İhtiraf Mektepleri* 'nden teşekkül ediyordu.

2- Tüzel ve Özel İlköğretim Müesseseleri

“*Muvakkat*” kaydıyla kabul edilip 6 Ekim 1913'te yürürlüğe giren “*İlköğretim Geçici Kanunu*”, ilköğretim kurumlarının teşkilat yapılarını, kuruluş amaç ve vazifelerini yerlerine göre belirlemiş ve hükme bağlamıştır. Yasaya göre; Tedrîsât-ı İptidâiye kapsamına giren müesseseler, ya umûmî veya husûsîdir. Mekâtib-i İptidâiye müesseseleri; devlet, vilâyet, livâ, kaza, nahiye, köy veya mahalle tarafından tesis olunan ve masrafları devlet veya mahallî bütçelerinden karşılanan mekteplerdir. Özel ilköğretim müesseseleri de; şahıslar, cemaatler, cemiyetler ile şirketler tarafından kurulan ve masrafları onlar tarafından karşılanan mekteplerdir.³⁹

Kanûn, ilköğretimin yoğun ve hızlı bir şekilde her tarafta yaygın hale getirilmesini istemekte, her köy veya mahallenin en az bir ilkokulu olması gerektiğini, hattâ nahiye meclisinin veya kaza maarif encümeninin göstereceği lüzum ve vilâyet Tedrîsât-ı İptidâiye Meclisi'nin kararı ve vilâyetin tasvîbi olmak şartıyla bir kaç köy veya mahalle birleşerek müşterek bir mekteb-i iptidâî tesis edebileceklerini ifade etmektedir.⁴⁰

³⁹ A. g. e., Md: 7.

⁴⁰ A. g. e., Md: 8.

Kanûndaki bu esneklik, daha önce ifade ettiğimiz gibi, *Tevsî-i Mezuniyet* ilkesini içermiş olup, mahallî idârelerin elini kolunu bağlamadan, çevrenin ihtiyaçlarına çareyi, çevre halkına ve idârecilerine yetki vermek suretiyle buldurmaya müsait ve açık olduğunu göstermektedir.

Yine bu kanunla, küçük çapta da olsa bir karma eğitime yönelik sezinlenmektedir. Köy veya mahallenin kanûnen tahsîl yaşına ulaşan kız çocukların sayısı 50'yi geçtiği takdirde ayrıca bir de İnâs (kız-kadın) mektebi olacaktır. İnâs Mektebi bulunmayan yerlerde kabil olduğu derecede iptidâî mektepleri muhtelit (karışık-karma) olacağı⁴¹ beyan olunmaktadır.

Mekâtib-i İptidâîye'nin tahsîl süresi 42 haftadır. İmtihan zamanları, vilâyet Maarif-i İptidâîye Meclisi'nin kararıyla belirlenecektir.⁴² Bir dershanede 50'den fazla öğrenci bulunmayacak⁴³, öğrencilerin sayısı 50'yi geçerse, sınıf iki şubeye bölünecektir.⁴⁴ Tahsîl-i İptidâî'yi tamamlayanlara *Tedrisât-ı İptidâîye Tasdiknamesi* verilir.⁴⁵

3- Mekâtib-i İptidâîye Ders Programları

Emrullah Efendi'nin yaptığı tadilat ile *Tedrisât-ı İptidâîye Kanûn-u Muvakkati*'ndeki Mekâtib-i İptidâîye ders programları aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:⁴⁶

- Kur'ân-ı Kerîm (etfâl-i müslimeye mahsustur)
- Ma'lûmat-ı Diniye (sunûf-u gayr-i müslime etfâline kendi usûl-ü dinîyeleri gösterilecektir.)
- Kıraat ve Hat
- Lisan-ı Osmanî
- Hesap, Hendese
- Coğrafya, (bilhassa Osmanlı Coğrafyası)
- Tarih, (bilhassa Osmanlı Tarihi)

⁴¹ A. g. e., Md: 8.

⁴² A. g. e., Md: 9.

⁴³ A. g. e., Md: 10.

⁴⁴ A. g. e., Md: 11.

⁴⁵ A. g. e., Md: 12.

⁴⁶ A. g. e., Md: 23.

- Dürûs-ı Eşya
- Malûmât-ı Tabîye (biyoloji) ve Tatbikatı Hıfzıssıhha (sağlık bilgisi)
- Malûmât-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye
- El İşleri ve Resim
- Gınâ (ilâhî ve vatanî manzumeler-şiiir)
- Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları.
- Etfâl-i Zükûre (erkek çocukları) Ta'lim-i Askerî
- Etfâl-i İnâs'a (kız çocuklar) İdâre-i Beytiye ve Dikiş İşleri.

Yine bu kanunla; “İlköğretim Geçici Kanûnu”ndaki bu ders programının uygulanması, yani; derslerin devrelere taksimi, işleniş şekilleri, her dersin süresi ve müfredatını beyan eden programlar ve izahnameler ayrıca tanzim edilecek olup, vilâyet *Tedrisât-ı İptidâiye Meclisi*’nin kararı ve Maarif-i Umûmiye Nezareti’nin tensîbiyle, mahallin ihtiyaçlarına göre programa bazı dersler ilave edilebileceği hüküm altına alınmıştı.⁴⁷

Bu madde, Emrullah Efendi’nin her zaman savunup durduğu ve mücadelesini verdiği “*Tevsî-i Mezuniyet*” idâre şeklini hatırlatmaktadır. Zira o, diğer idâre şekillerini “*İfrât ve Tefrît*” olarak niteliyor, hele “*Adem-i Merkeziyet*” idâre şeklinin bu memleket için bir felâket olacağını iddia ediyordu.

“İlköğretim Geçici Kanûnu”nun 24. maddesinde ifadesi geçen Mekâtib-i İptidâiye programlarındaki derslerin haftada hangi sınıflarda kaç saat okutulacağı daha sonra görüşülüp tespit edilmiştir.⁴⁸

4- Vilâyet İlköğretimlerinde Yönetim

Emrullah Efendi, merkez teşkilâtını düzenledikten sonra taşradaki vilâyet ilköğretim yönetimlerine de el atmış, kendisinin öngörüsü ve ısrarla üzerinde

⁴⁷ A. g. e., Md: 24.

⁴⁸ Maarif-i Umûmiye Nezareti Mekâtib-i İptidâiye ders müfredatını içeren talimatlara göre Bir Dershaneli ve Bir Muallimli, İki Dershaneli ve İki Muallimli, Üç Dershaneli ve Üç Muallimli, Dört Dershaneli ve Dört Muallimli, Beş Dershaneli ve Beş Muallimli, Altı Dershaneli ve Altı Muallimli (Numûne İptidâîleri) Mekteplerin ders programı ve şemaları ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz : **Maarif-i Umûmiye Nezareti, Mekâtib-i İptidâiye Ders Müfredatı, Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1329, s. 1-9. M. U. Ne. Mekâtib-i İptidâiye Ders Müfredatı, Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matbaa-i Âmire, İstanbul, s. 1-10.**

durduğu “*Tevsî-i Mezuniyet*” idâre şekline uygun olarak bir vilâyet ilköğretim yönetim sistemi kurmayı planlamış ve bu sistemi, İlköğretim Geçici Kanûnu’nda şöyle ifade etmiştir: “...Her vilâyet merkezinde bir Tadrîsât-ı İptidâiye Meclisi teşkil edilecektir. Bu meclise Valî başkanlık eder. Vilâyet maarif müdürü, ikinci başkan olup, meclis şu şekilde teşekkül eder: Vilâyet Meclis-i Umûmî azasından bu meclisçe seçilen üç zat ile vilâyet sıhhiye müfettişi, vilâyet maarif müfettişi, Dârü'l-Muallimîn müdürü, merkez Mekâtibi İptidâiye-i Umûmiyesi müdür ve muallimleri tarafından seçilen iki mekteb-i iptidâî muallimi, maarif nazırı tarafından seçilen bir iptidâî müfettişi, merkez Mekâtib-i iptidâiye-i Hususiyesi müdür ve muallimleri tarafından seçilen iki müdür ve muallim. Meclisin azasından hiç biri kendi yerine bir başkasını vekil edemez. Devlet memuriyetinde bulunmayan azadan biri, meclisce kabul edilecek mazeretlere dayanmayarak, birbirini müteakip üç toplantıda bulunmaz ise, müsta'fi addolunur.”⁴⁹

Emrullah Efendi’nin Maarif Nazırlığı’na getirildiği II.Meşrutiyet Dönemi’nde, daha önce belirtildiği gibi, İlköğretim, iki kademedен teşekkül ediyordu.

a - Sıbyan veya İptidâî Mektepleri

b - Rüşdiye Mektepleri⁵⁰

Rüşdiye Mektepleri, *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati*’nin çıkmasından önce orta öğretime dahil iken, söz konusu kanunun çıkmasıyla birlikte ilk mekteplerle birleştirilmesi sonucu bu mektepler ortadan kalkmıştır.⁵¹

Emrullah Efendi, İlkokullarla ilgili köklü yenilikler yapılması düşüncesindedir. Eğitim-öğretim sisteminden, programlardan, ders araç gereçlerinden tutunuz da sınıflardaki öğrencilerin yaşları ve sayılarına, okutulacak derslerin adlarına ve içeriklerine varıncaya kadar ilkokullarda her şeyin yeniden yapılması gerektiğini savunmaktadır. İlkokullarda ders verecek öğretmenlerin de formasyon itibariyle değişmelerini ileri sürmekte, din öğretimine ve ahlâk derslerine ağırlık verilmesini istemektedir. Emrullah Efendi’nin, Maarif Nazırı olarak meclis çalışmaları sırasında vurguladığı noktalardan en mühimi, tadrîsât-ı iptidâiye meselesi

⁴⁹ Emrullah, *Tedrisât-ı İptidâiye...*, Md: 27.

⁵⁰ Kansu, a. g. e., s. 11.

⁵¹ Bu hususta geniş bilgi için bkz: *Tedrisat-ı İptidaiye...*, Md: 1; Ayrıca bkz: Kansu, II. Kitap, s. 10-13.

ve bu merhalenin temelden başlamak suretiyle nasıl modernize edilebileceğinin konuşulması ve tartışılması olmuştur. Kendisinin savunmuş olduğu “*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*” çerçevesinde maarifin ıslahının mümkün olamayacağını Maarif Nazırlığı makamına oturduktan sonra, çeşitli incelemeler ve araştırmalar neticesinde anlamış ve bu fikrinde ısrar ve sebat etmeyerek, maarif reformunun aşağıdan başlamak suretiyle yapılmasının daha uygun olacağını, neler yapacağını ve neleri yapamayacağını gerekçeleri ile birlikte ortaya koymaktadır. O, bu konudaki görüşlerini şöyle anlatmaya çalışmaktadır: “...Memleketin ihtiyacı pek vâsi', vesâitimiz ise mahduttur. Yalnız paradan bahsetmi-yoruz. Maarif bütçemiz ahalimizin miktarına nisbetle pek dûn bir yekûn teşkil ediyorsa da velev para olsa bile müşkilât yine hitam bulmayacaktı. Muallim yok. Taşra Mekâtibi İptidâiyesi için bugün 70.000 muallime muhtacız...”⁵²

Emrullah Efendi'nin hazırladığı, *Tedrisât-ı İptidâiye Lâyiha-i Kanûniyesi*'nin

3. maddesine göre ilköğretimi şu kurumlar teşkil edecekti:

- a- Anaokulları ve Ana sınıfları (sıbyan sınıfları)
- b- İlkokullar
- c- El İşleri ve İhtiraf Okulları⁵³

Emrullah Efendi zamanında ilkokullar, 6 yıl idi ve ikişer yıllık 3 devreyi kapsıyordu. “*El İşleri ve İhtiraf Mektepleri*” adı verilen okullar, üç dönemi bitirdikten sonra, çocuklara bir meslek kazandıran okullardır. Fakat, bu maddeye uygun okullar açılmamıştır.⁵⁴

⁵² Emrullah (Maarif Nazırı), *Sabah*, 15 Şubat 1325/28 Şubat 1910, s. 1.

⁵³ Emrullah, *Tedrisât-ı İptidâiye...*, Md: 3. Ayrıca bkz : Cavit Binbaşıoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, M. E. B. İstanbul-1995, s. 116.

⁵⁴ Binbaşıoğlu, a. g. e., s. 116.

5- Mekâtib-i İptidaiyelerin Ders Vakitleri

Maarif-i Umûmiye Nezareti 23 Eylül 1913/1329 tarihli Tadrîsât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati Talîmatnâmesi'nin ders vakitleri ile ilgili 12. ve 13. maddeleri de aynen şöyledir:

Mektep her gün sabahleyin vasatî saat 8'den itibaren öğleden sonra saat 4'e kadar açıktır. 4'ten sonra *Tadrîsât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati*'nin 84. maddesi mücibince bazı aylarda akşam devama mecbûr olanlar için iki saat açık bulunur. Pazartesi, Perşembe günleri öğleden sonra ders okunmaz. (Md:12)

Ders ve teneffüs zamanları da aşağıdaki cetvelde olduğu gibi tespit ve tayîn edilmiştir: (Md: 13)

8.00/8.30	Temizlik muayenesi ve devam yoklaması
8.30/9.10	Birinci ders
9.10/9.20	Birinci teneffüs
9.25/10.05	İkinci ders
10.05/10.20	İkinci teneffüs
10.20/11.00	Üçüncü ders
11.00/13.00	Öğle teneffüsü
13.00/13.10	Temizlik muayenesi ve Gınâ (müzik)
13.20/14.00	Dördüncü ders
14.00/14.15	Dördüncü teneffüs
14.15/14.55	Beşinci ders
14.55/15.10	Beşinci teneffüs
15.10/15.50	Altıncı ders
15.50/16.00	Gınâ (müzik) ve Ayak Talimleri ⁵⁵

Mekâtib-i İptidâiye'de haftalık ders programındaki dersler, öğleden önce tadrîs edilecek olanlar, öğleden sonra tadrîs edilecek olanlar şeklinde iki kısma ayrılmıştı:

⁵⁵ Unat, *Maarif Düstûru*, c. 1, İstanbul-1927, s. 282, Md: 13.

Öğleden önce:

Kur'ân-ı Kerîm
Malûmât-ı Diniye
Musahabât-ı Ahlâkiye
Türkçe, Kıraat, Sarf ve Nahiv
Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese
Eşya Dersleri

Öğleden sonra:

El İşleri
Ziraat
Yazı
Resim
Musikî (Gınâ)
Türkçe (imlâ ve İnşa)⁵⁶

6- Mekâtib-i İptidâiyelerin Teşkilât Yapısı

Emrullah Efendi'nin hazırlamış olduğu "*İlköğretim Geçici Kanûnu*" (Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkatî)'nda, Mekâtib-i İptidâiye'de mevcut olması lazım gelen 6 sınıf, dersanelerin ve muallimlerin sayılarına göre aşağıdaki gibi teşkilatlandırılacaktı:

- Bir Dersaneli ve Bir Muallimli Mektepler: Bu mekteplerde öğrenciler, mensup oldukları sınıflara göre bölümlenecek ve müfredat programlarında gösterildiği şekilde bazı dersler ortaklaşa ve diğerleri ayrı ayrı tedris olunacaktı.

- İki Dersaneli ve İki Muallimli Mektepler : Bu mekteplerde muallimler, biri ilk devreyi birinci ve ikinci sınıfı, diğeri orta devreyi ve yüksek devreyi idâre edecekti.

- Üç Dersaneli ve Üç Muallimli Mekteplerde, muallimlerden her biri üç devreden biriyle meşgul olacaktı.

- Dört Dersaneli ve Dört Muallimli Mekteplerde, birinci devrenin birinci sınıfı bir muallime, ikinci sınıfı diğeri bir muallime, orta devre ile yüksek devre ayrı ayrı bir muallime verilecekti.

- Beş Dersaneli ve Beş Muallimli Mekteplerde, birinci ile orta devre sınıfları ayrı ayrı birer muallim ve yüksek devrenin iki sınıfı diğeri bir muallim tarafından idâre olunacaktı.

- Altı Dersaneli ve Altı Muallimli Mekteplerde, her sınıf bir muallim tarafından okutulurdu. Kıdemli muallimler devre-i iptidâiyede görevlendirilirdi.

⁵⁶ A. g. e., s. 284, Md: 19.

Bu duruma göre; Mekâtib-i Umûmiye-i İptidâiye'de (genel ilkokullarda) Tedrîsât-ı İptidâiye (ilköğretim) üç devreye ayrılmıştır:

- a- Devre-i İptidâiye: 7 ve 8 yaşındaki çocuklara mahsus
- b- Devre-i Vasatiye: 9-10 yaşındaki çocuklara mahsus
- c- Devre-i Âliye: 10-12 yaşındaki çocuklara mahsus olup beş, altı yaşındaki çocukların adedi 20'yi geçen yerlerde bir sıbyan sınıfı açılabilirdi.⁵⁷

- Birkaç dersaneli bir mektepte muallimlerden birinin bazı derslerde istidadı mahsusu veyahut ayrıca tahsili var ise, baş muallimin tensîbiyle o muallim, ihtisası bulunan dersleri diğer sınıflarda da tadrîs edebilecek, buna mukabil diğer muallimler, baş muallimin tensîbiyle onun sınıfından ders alabilecekti.

- Bir muallimin uhdesinde birkaç sınıf bulunduğu takdirde, muallim, Devre-i Âliye'den münasip bir şâkirdi (öğrenci) kalfa sıfatıyla istihdam edebilir.⁵⁸

7- Talebenin Disiplin İşleri, Mükâfat ve Mücazâtı

Emrullah Efendi, eğitim-öğretimin daha önceki başıbozukluktan kurtularak sağlıklı ve cazip hale gelmesi için *Mekâtib-i İptidâiye Talîmatnâmesi*'nde birtakım mükâfat ve cezaî müeyyideleri içeren maddeler sıralamıştır. Bu maddeler, yerine göre caydırıcı, yerine göre de motive edici önlemleri ihtiva eden maddeler olup, aşağıya aldığımız şu madde, bahis konusu önlemleri özetlemektedir:

“Mükâfat ve mücazat, talebenin iyi vasıflarını geliştirmeye ve kötü huylarını kaldırmaya katkıda bulunacak tarzda uygulanmalı ve kullanılmalıdır.”⁵⁹

Emrullah Efendi'nin mükâfat ve mücazat ile ilgili görüşlerini, kendisini hazırlamış olduğu *Mekâtib-i Umûmiye Talîmatnâmesi*'nde bulabiliriz.

⁵⁷Emrullah, *Tedrisât-ı İptidâiye...*, Md. 23; Unat, a. g. e., s. 285, Md: 20. Ayrıntılı bilgi için bkz: M. U. Ne. *Mekâtib-i İptidâiye Ders Müfredatı Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1329, s. 1-9; M. U. Ne. *Mekâtib-i İptidâiye Ders Müfredatı, Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, s. 1-10.

⁵⁸ M.U. Ne. *Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati*, Md: 23, İstanbul-1329, s. 6.

⁵⁹ Talebeye verilen ceza çeşitleri için bkz: *Mekâtib-i İptidâiye-i Umumiye Talimatnamesi*, Md: 52; Unat, a. g. e., s. 285-286, Md : 22-23.

a- Mükâfat Çeşitleri

Emrullah Efendi'nin hazırlamış olduğu Mekâtib-i Umûmiye Talîmatnâmesi'ne göre;

- Hüsn-i hal ve hareketi, sa'y ve gayreti ve derslere muvaffakiyeti görülen şakirdanın (öğrenciler) mükâfatı, muallimin "*Takdir*"inden ibarettir. Bu *Takdir*, sözlü ve tahrîrî olup, *Takdir-i Şifâhî*, ders esnasında söylenir. *Takdir-i Tahrîrî* ise, her iki ayda verilecek hal ve hareket ve sa'y ve gayret cüzdanlarına geçirilir. Müstehak oldukları zaman, muallim, şakirdânı takdirden geri durmaz. Fakat çok tekrar ile takdîri kıymetten düşürmemelidir.⁶⁰

Mekâtib-i İptidâiye-i Umûmiye şakirdânına birer hal ve hareket ve sa'y ve gayret cüzdanı verilip, bu cüzdanlara mektebin açılışından sonra 2., 4., 6. ve 8. aylar nihayetinde ve imtihanı müteakip şakirdânın : Hal ve hareket, dikkat, sa'y ve gayret, intizamperverlik notları ile her dersten ayrı ayrı kazandığı notları ve her iki ayda bir adem-i devamı (devamsızlığı) dercedilir ve icabederse şakirdanın hal ve hareketi ve sa'y ve gayreti ve devamı hakkında mülâhazat (açıklamalar) kaydolunur.⁶¹

- Cüzdanlara yazılmak üzere takdir olunan numaralar defter-i mahsusuna kaydolunarak baş muallim tarafından hıfzolunur.

- İmkân mevcut olan yerlerde sene-i dersiyeye nihayetinde imtihanlardan sonra her sınıfın en iyi talebesine kitap vesâire gibi mükâfatlar verilebilir.⁶²

Mekâtib-i Umûmiye Talîmatnâmesi'nde yer alan ve öğrencilerin ödüllendirilmeleri konusunda fikir veren bu maddelerden anlaşılıyor ki, Emrullah Efendi, daha çok sözlü ödüllendirmelere önem vermektedir. Ayrıca bir defter ile öğrencilerin iyi hallerinin not edilmesini talîmata bağlaması, eğitim-öğretim açısından önemli bir gelişmedir.

b- Ceza Çeşitleri

Emrullah Efendi'ye göre, talebelerin cezalandırılmasını gerektiren davranışlar, (Yaramazlık, tenbellik ve intizama riayetsizlik) şeklinde özetlenebilir. Bu haller karşısında talebeye verilebilecek ceza çeşitleri şunlardır:

- Şifâhen Tevbîh

⁶⁰ A. g. e., s. 292, Md: 49-54,

⁶¹ A. g. e., s. 295, Md: 59.

⁶² A. g. e., s. 295, Md: 60.

- Mücazat defterine yazılan Tahrîrî Tevbîh
- Bir veya birkaç teneffüs esnasında oyundan men'etmek
- Baş muallim tarafından talebenin yalnız olarak yahut derslane arkadaşları huzurunda Tekdîri
- Talebenin ebeveyn veya velisine tahrîren (yazılı) malûmât vermek
- Mecburiyet-i tahsîliye (zorunlu öğretim) yaşını aşmış olan talebelerin muvakkaten veya kat'î olarak mektepten ihracı⁶³
- Şifahen (sözlü) yapılacak tevbîh (kınama)'ten başka her nevi mücâzât,
- Defter-i Mahsûs'a, tarihiyle ve esbâb-ı mücibesiyile (gerekçesiyle) yazılacaktır.⁶⁴
- Talebelere karşı ağıza alınması uygun olmayan sözlerin kullanılması ve fiziksel ceza tatbîki memnu' (yasak)dur.⁶⁵

Emrullah Efendi, adı geçen talimâtname ile öğrenciyeye verilecek ceza türlerini de bir sisteme bağlamıştır. Bu ceza türleri içerisinde dayaağa yer verilmemesi, ebeveynlerle iş birliğı sağlayıcı tedbirlerin bulunması ve öğrenciyi rencide edecek hakaret sözlerinden kaçınılması gibi modern eğitim unsurlarının bulunması dikkat çekicidir.

8- Okul Sınav Kurulu ve Ölçme-Değerlendirme Sistemi

Emrullah Efendi'nin sınavlar ve ölçme-değerlendirme konusundaki fikirlerini, *M. U. Nizamnamesi*'nde bulmaktayız. Buna göre; Mekâtib-i Umûmiye-i İptidâiye (genel ilkokullar)'de imtihanlar, muallimler tarafından yapılır. Muallimlerden başka Maarif Encümeni'nden gönderilen mümeyyizler de imtihanda bulunurlar. Her ders için ikiden ziyade mümeyyiz tayîn edilemez. Hariçten talebenin velileri, eşrâf-ı beldeden icabedenler davet olunabilir. Bunlar numara (not) takdîrine

⁶³ A. g. e., s. 307, Md: 111.

⁶⁴ A. g. e., s. 307, Md: 112, Unat, a. g. e., Md: 65; Unat, a. g. e., Md: 112; Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: 1910-1911 "Ders Programları", *Sabah*, 14 Ekim 1911, s. 3-4; D. K. (Diran Kelekyan), "Maarifimiz (Emrullah Efendi ile Mülâkat)", *Sabah*, S. 7341, s. 1; Sâti', "İslahata Nereden Başlamalı?", *Tanîn*, S. 957, 2 Mayıs 1911, s. 1; Sâti', "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", *Muallim*, İstanbul - 5 Şubat 1334, s. 660-663; Baltacıoğlu, *Maarifte Bir Siyaset*, İstanbul-1335, s. 26-34.

⁶⁵ *M. U. Ne. Mekâtib-i İptidâiye Ders Müfredatı, Bir ve İki Derslane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*, s. 3; *M. U. Ne. Mekâtib-i İptidâiye Ders Müfredatı, Altı, Beş, Dört ve Üç Derslane ve Muallimli Mekteplere Mahsus.*, s. 1-5.

salâhiyettâr değillerdir. Talebeye verilecek notlar, mümeyyizlerle müzakere edilmek suretiyle takdîr olunur. Mümeyyizler, öğrencileri hangi konulardan imtihan ettiklerini ve tedrisatın hangi kitaptan yapıldığını ve kaçınıcı sahifeye kadar okutulduğunu ve imtihandan aldıkları neticeyi cetvel-i mahsûsanın altına yazarak imzalayacaklardır.⁶⁶

Ölçme ve değerlendirmede onluk sistemin kabul edildiği görölmektedir.

Buna göre;

İlk mekteplerde öğrencilere verilen notlar şu şekildedir:⁶⁷

9-10	Aliyyü'l-a'lâ	(Pekiyi)
8	A'lâ	(iyi)
7	Karîb-i A'lâ	(iyiye yakın)
6	Vasat	(orta)
5	Karîb-i Vasat	(ortaya yakın)
4-3		(zayıf)
2-1		(pek zayıf)
0		(fena)

9-Numûne İptidâilerinin Konumu, İdarî Yapısı ve Disiplin İşleri

Numûne İptidâileri 6 dershaneli mekteplerdir. Bu iptidâilerde 6 daimî muallimden başka, Resim ve Elišleri, Terbiye-i Bedeniye (beden eğitimi) Musikî, Gınâ, Endaht ve Askerî Talimleri, Ecnebî Lisanı veya Bıçkı ve Dikiş ve Tebahat (yemek pişirme) için azamî 5 seyyâr muallim istihdam olunabilir.⁶⁸ Numûne Mekteplerinin baş muallimine müdür adı verilir. Müdürün dersleri haftada 12 saati geçmez. Mektep müdürü geri kalan zamanlarında muallimlerin derslerine girerek, eğitim-öğretim işinde gördüğü noksanlara dair muallimlerin nazar-ı dikkatlerini çeker ve mektebin genel eğitim ve öğretim seviyesinin yükselmesine ihtimam gösterir.⁶⁹

⁶⁶Unat, **Maarif Düsturu**, "Mekâtib-i İptidâiye ...", s. 295, Md: 59.

⁶⁷Unat, a. g. e., s. 295, Md: 60.

⁶⁸A. g. e., s. 307.

⁶⁹A. g. e., s. 308.

Öğrenci sayısı fazla olan mekteplerde bir müdür muavini tayîn olunur. Bu muavinlerin görevleri;

- a- Müdürün bulunmadığı durumlarda ona vekâlet etmek.
- b- Eğitim-öğretim ile ilgili olarak müdür tarafından kendisine verilen işleri takip ve yerine getirmek
- c- Müdürün vereceği bilumum idarî yazışma görevlerini ifa etmek ve mektebin kayıtlarını tutmak.

- Mektebin Disiplin İşlerine gelince; Beş ve altı dershaneli mekteplerde, numûne iptidâîlerinde müdür veya baş muallimin başkanlığında, diğer muallimlerden ve seyyar muallimlerin ikisinden oluşmak üzere bir “*muallimîn meclisi*” (öğretmenler kurulu) oluşturulur. Öğretmenler kurulu, müdürün başkanlığında olmak üzere, ayda bir defa ve mektebin öğleden sonra tatil edildiği bir günde toplanarak, eğitim-öğretim meseleleri hakkında müzakereler yapar. Numûne iptidâîlerinde müdürün dersleri tefîşi esnasında müşahade ettiği hususlarla, mektebin seviyesinin yükseltilmesi konularında faydalı görünen noktalar da müzakere edilebilir.

- Beş ve altı dershaneli mekteplerle numûne iptidâîlerinde baş muallim veya müdürün başkanlığında ve müdür muavini ile üç daimi muallimden oluşmak üzere bir “*Disiplin Kurulu*” teşkil olunacaktır. Disiplin Kurulu’na tayîn olunacak muallimlerden, mevcut muallimler tarafından bir sene müddetle oy çoğunluğu ile seçilecek, disiplin kurulu üyeliğinden muallimlerin istifası kabul olunmayacaktır.

- Disiplin kurulu, mektep müdürü tarafından öğrencilerin disiplinine âit havale olunan evrakı tetkik ve îcabeden tahkikatı icra ve neticeye göre karar verir.

- Her iki ayda bir, cüzdanlara kaydolunacak öğrencilerin hal ve hareket puanları, disiplin kurulu tarafından tetkik ve tasdik olunur. Bu puanların ortalaması, genel imtihanlar listesine eklenir.

- Disiplin kurulu, oy çoğunluğuna göre karar verir.

- Disiplin kurulunun kesin ihrâc kararından başka kararları kesindir. *Kesin Okuldan Atma (ihrac-ı kat’î)* cezası, Maarif müdüriyetinin tasdikiyle kesinlik kazanır. Maarif müdürü tasdik etmediği takdirde, gerekçeli bir şekilde disiplin kuruluna iâde eder. Disiplin kurulu, kararında ısrar ederse, keyfiyet maarif müdürü tarafından *Tedrisât-ı İptidâiye Meclisi*’ne sevk olunur.

- Disiplin kurulu bulunmayan yerlerde öğrencilerden birinin işbu talimât-nâme'ye göre ihracı gerektiği takdirde, başmuallim, ilgili makama esbâb-ı mûcibesiyile birlikte müracaat eder. İlgili makamca baş muallimin teklîfi kabul edilmediği takdirde, başmuallim, aldığı cevap-nâmenin bir nüshasını bir üst yazı ile "Tedrîsât-ı İptidâiye Meclisi"nde yeniden tetkik edilmek üzere maarif müdüriyetine müracaat edebilir. Tedrîsât-ı İptidâiye Meclisi'nin bu konudaki kararı kesindir.⁷⁰

Görüldüğü gibi, Emrullah Efendi, kurmuş olduğu Merkez teşkilatından sonra taşra teşkilatını da "*Tevsî-i Mezuniyet*" ilkesi doğrultusunda teşekkül ettirmiştir. Kurmuş olduğu "*Tedrîsât-ı İptidâiye Meclisi*=İlköğretim Komisyonu" ile de ilköğretim kurumlarına çağdaş kimlik kazandırmıştır.

10- Rüşdiyelerle İlgili Görüş ve Uygulamaları

a- Rüşdiye Mekteplerinin Teşkilat Yapısı

Rüşdiye okullarının genel öğretim içindeki yeri tartışmalıdır. Rüşdiyeleri, kimileri ilköğretim, kimileri de orta öğretime dahil etmektedir. Çünkü bu okullar, iptidâî mekteplerinin fevkinde 3 senelik mekteplerdi. İptidâî mekteplerinin maaş ve masrafları halk veya Evkaf tarafından ödendiği halde, rüşdiyelerin maaş ve masrafları Maarif Nezaretinden verilirdi.⁷¹

Rüşdiyelerin konumu ile ilgili olarak, eski maarifçilerden Nafi Atûf Kansu, rüşdiyeleri ilköğretim kademesinde,⁷² Faik Reşit Unat ise orta öğretim kademesinde⁷³ telakkî etmektedir.

Emrullah Efendi'nin Bakanlığı sırasında maarifte yaşanan sıkıntıların en başta geleni, öğretmen eksikliği idi. O, "*Sunûf-u Mütemmime*" diye adlandırılan Rüşdiyeleri, Mekâtib-i İptidâiye ile İdâdî arasında bir köprü sınıfı olarak görüyor, üç yıllık ilkokulların üzerine, bir yıl daha ekleyerek dörde çıkarıyordu. Böylece dördüncü sınıfı hem ilkokulun bilgi seviyesini arttıran sınıf, hem de Rüşdiye'de verilecek 3 yıllık tedrisatın yerine geçmiş oluyordu. Ayrıca Emrullah Efendi, sıbyan sınıfına ve Rüşdiye'ye birer tane öğretmen vereceği yerde, sıbyan mektebine bir

⁷⁰ A. g. e., s. 308, Md: 113-120.

⁷¹ A. g. e., s. 308-309.

⁷² Kansu, a. g. e., s. 12.

⁷³ Unat, a. g. e., s. 42; Kansu, a. g. e., s. 12.

öğretmen vermek suretiyle öğretmenden tasarruf yapmış oluyordu. Onun bu konudaki düşüncesini kendi ifadesiyle aktarmakta yarar vardır: "...Madem ki Mekâtib-i Rüşdiyye, Mekâtib-i İptidâye'deki malumatı ikmal için yapılmış mekteplerdir; şu halde bir muallim gönderip de üç sene dersi okutacağımıza, her yerde olduğu gibi ihtiyacına göre Tedrîsât-ı İptidaiye'ye bir sene ilave ederiz, İptidâye mektebinin dördüncü senesi olur. Orada malumat-ı iptidaiye biraz tevsi olunur. Bazılarına iki muallim göndeririz, bazı yerlere de üç muallim göndeririz. Tedrîsât-ı İptidaiye'de her sınıfın bir muallimi olur. Tedrîsât-ı Rüşdiyye de bir dereceye kadar görülmüş olur..."⁷⁴

Emrullah Efendi'nin bu sözleri, o günkü şartlarda rüşdiyelerdeki eğitim-öğretim durumunu berrak bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu konuşmasında Emrullah Efendi, rüşdiyelerin İlköğretim olduğuna da açıklık kazandırmış olmaktadır. Emrullah Efendi'nin, Rüşdiyelerin konumu ve eğitim-öğretim kadrosuyla ilgili olarak Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmasından, Rüşdiyelerin ve hattâ genel anlamda o dönemin bütün eğitim müesseselerinin bir reforma, bir islahata ve yeniden gözden geçirilmeye ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Emrullah Efendi, işte bu belirgin eksiklik ve aksaklıkları gidermek, sorunları çözmek üzere kendisinden önceki Maarif Nazırı Nâil Bey'in hazırlamış olduğu *Maarif-i Umûmiye Lâyiha-i Kanûniyesi*'nin içeriğinin bir an önce kanunlaşmasını istiyordu. Ancak, daha önce Tedrîsât-ı İptidâye kısmında belirttiğimiz gibi bazı engellemeler dolayısıyla sadece Tedrîsât-ı İptidâye ile ilgili kısmını Meclise sunabilmiştir. Onun Tedrîsât-ı İptidâye bütünlüğü içerisinde rüşdiyelerle ilgili olarak "*Tedrîsât-ı İptidâye Kanûn-ı Lâyihası üzerine Maarif Encümeninin Esbâb-ı Mûcibe Mazbatasıyla Mevâdd-i Muaddele Lâyihası*"nda Rüşdiye kavramı üzerindeki düşünceleri, sözkonusu lâyihanın 16, 21, 23 ve 31. maddelerinde izah edilmiştir.⁷⁵

⁷⁴ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., 107. İnikat, 25 Mayıs 1326 (1910), celse: 1, c. 6, T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1986, s. 63-64.

⁷⁵ Bkz: Meclis-i Mebusan, Levâiyih ve Tekâlif-i Kanûniye ve Encümen Mazbataları, sene: 1328 (1912), s. 432-435.

b- Rüşdiye Okullarında Okutulan Dersler

Emrullah Efendi'nin Bakanlık'ı zamanında Rüşdiye okullarında şu dersler okutuluyordu:

<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>	<u>III. Sınıf</u>
Kur'ân-ı Kerîm	Kur'ân-ı Kerîm	Kur'ân-ı Kerîm
Ulûm-u Diniye	Ulûm-u Diniye	Ulûm-u Diniye
Türkçe	Türkçe	Kıraat
Kıraat	Kıraat	Türkçe
Malûmat-ı Fenniye	Malûmat-ı Fenniye	Malûmat-ıFenniye
Arabî	Arabî	Farisî
Hesap	Hesap	Hesap
Hendese	Hendese	Hendese
Malûmat-ı Medeniye	Tarih	Tarih
Tarih,	Coğrafya	Coğrafya
Coğrafya	Malumat-ı Medeniye	Fransızca ⁷⁶

c- Numûne Rüşdiyeleri Eğitim Sistemi

Emrullah Efendi'ye göre; Mekâtib-i İptidaiye'nin bir kısmı da Rüşdiye'dir. Tadrîsi İptidâi ile Tadrîs-i Tâlî arasında ayrıca "*Sunûf-u Mütemmime*" ismiyle açılan mekteplerin, Mekâtib-i Rüşdiye olduğunu, bu mekteplerin kuruluş amacının, iptidâi malumatı tahsîl edenlerin, derece-i sâniye (orta öğretim) tahsiline geçmelerini kolaylaştırmaktır.⁷⁷ Yani bu okullar, ilköğretimin yüksek kısmı olup, sıbyan okullarının verdiği bilgileri tamamlamak ve öğrencileri orta öğretime hazırlamak için açılmışlardır. Bunlar, bir nevi iptidâîler ve idâdîler arasında bir geçiş (vasıta)tir.

Emrullah Efendi, numûne rüşdiyeleri hakkında 1909 yılı Maarif Nezareti bütçesi görüşmelerinde 27 tane olduğunu ifade etmekte ve muallimlerin özlük hakları ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Muallim-i Evvel:	700 kuruş
Muallim-i Sâni:	600 “
Muallim-i Sâlisler:	500 “

⁷⁶ Ergün, a. g. e., s. 210.

⁷⁷ Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), M. M. Z. C., c. 6, 25 Mayıs 1326 (1910), s. 63.

Seyyâr Muallimler: 200 “ alan 22 tanesi Dârü’l-Muallimîn’den yetişmiş, 3’ü imtihanla tayîn edilmiş 25 muallim .

Emrullah Efendî, yine Rüşdiyelerle ilgili şu sayısal bilgileri de vermektedir: 1910 öğretim yılı için 27 tane numûne rüşdiyesi ile birlikte, bir öğretmenle idâre olunan 200, iki öğretmenle idâre edilen 193, üç öğretmenle idâre edilen 44; toplam 458 erkek rüşdiyesi bulunmaktadır. Kız rüşdiyeleri de, bir öğretmenle idâre olunan 38, iki öğretmenle idâre olunan 22, üç öğretmenle idâre olunan 20 tane olmak üzere 80 rüşdiye mevcut idi.⁷⁸

Emrullah Efendî, okullar arasındaki silsile ve bağlar hakkında da şu bilgileri vermektedir: “...bir Mekteb-i Rüşdiye’nin intizam ve kemali, iptidâiyyenin intizam ve tekâmülüne, idâdîlerin intizam ve tekâmülü, rüşdiyelerin ikmaline mütevakıftır. Bunu itiraf etmekle beraber, yine itiraf mecburiyetindeyiz ki, mekâtib-i tâliyenin terakkîsi, mekâtib-i âliyenin terakkîsine, mekâtib-i rüşdiyenin terakkîsi, mekâtib-i tâliyenin terakkîsine mevkûftur...”⁷⁹

C- MESLEKİ İLKÖĞRETİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Emrullah Efendî’nin Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûn Lâyihası’nın Esbâb-ı Mûcibesi’nde de beyan ettiği gibi, ilk tahsili vermekle mükellef müesseselerden addettiği “El İşleri ve İhtiraf” mekteplerinin özel kuruluş amacının; İlköğretimin ilk kısmını, tahsîlini tamamlayan çocuklara bir *hîrfet* (sanat-meslek) öğretmek ve sanayi tezgâhlarında, fabrikalarda çalıştırılmaya elverişli kalifiye vatandaşlar yetiştirmek olup, bu okulların tahsîl müddetlerinin ise 3 sene olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu okullar, sanat okulu değil, bir tür el becerisi kazandırma kursu veya günümüzde açılan “*El Becerisi ve Meslek Edindirme Kursları*” gibi kuruluşlar olacaktı. Yani bu okulların kuruluş gayesi, çocukları veya öğrenim çağı geçmiş olan kişilere okul ortamında, kısa zamanda çiraklık yaptırmak suretiyle hayata hazırlamak, vatana ve millete yararlı insan haline getirmektir.

⁷⁸A. g. e., s. 63-64. Daha fazla bilgi için ayrıca bkz: Kodaman, a. g. e., s. 112-114; Akyüz, a. g. e., s. 174; Koçer, a. g. e., s. 1-129; Yücel, a. g. e., s. 14; Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 86-86; Doğan, “II.Meşrutiyet Dönemi...” s. 381; Unat, *Türkiye’de Eğitim Sisteminin...*, s. 43-44; Binbaşıoğlu, *Türkiyede Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul-1995, s. 131-133.

⁷⁹Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, 20 Kânûnuevvel 1326 (1910), c. 2, s. 95-96.

Emrullah Efendi'nin, böyle bir okulun kurulmasını istemesi, ilkokullarda öğrenimlerini tamamlayan çocukların hepsinin orta ve yüksek öğrenime devam edemeyecekleri, dolayısıyla bunların büyük bir kısmının ilköğrenimi bitirdikten sonra bir sanata veya bir işe girmek isteyecekleri, bunu gerçekleştirebilmeleri için ise sanat ve el becerisi kazandıran bir okulun kurulmasının zorunlu olduğu düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Emrullah Efendi, ayrıca "Gece" ve "Çırak" okullarını da bu kategoriye almaktadır.⁸⁰

D- ORTA ÖĞRETİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMA LARI

Emrullah Efendi'nin Orta Öğretim kademesiyle ilgili görüş ve uygulamalarını İdâdî ve Sultaniler çerçevesinde ele alıp inceleyeceğiz.

1- İdâdîlerle İlgili Görüş ve Uygulamaları

Emrullah Efendi'nin, Maarif Nazırlığı'na geldiğinde ıslahat faaliyetlerinden biri olarak ilköğretim kademesini modernize etmeyi hedefleyen, 1913'te geçici kaydı ile kanunlaşan "*Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati*" çerçevesinde Rüşdiyeleri ilkokullarla birleştirip onları orta öğretimden almıştır. *Sunuf-u Mütemmime* diye adlandırılan bu okullar, o tarihten itibaren ortadan kalkmıştır.

Emrullah Efendi, eğitim kurumlarını çağdaştırma kapsamında ağırlıklı olarak orta öğretim alanında önemli yenilik ve değişiklikler yapmıştır.

Burada, orta öğretim kademesini oluşturan idâdîlerin, Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı zamanında geçirdiği değişiklikleri geniş perspektifte ele alıp inceleyeceğiz.

Faik Reşit Unat, İdâdîlerin kuruluş amacı ve tarihçesi hakkında şu bilgileri vermektedir: "Önceleri Harb Okulu'nun ve Askeri Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlayarak onları bu okulların programlarını takip

⁸⁰ Meclis-i Mebusan Levâiyih ve Tekâlif-i Kanûniye, Devre: II, İçtima Senesi: 1, Sene: 1328 (1912) içinde "Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûnu Lâyihası Üzerine Maarif Encümeninin Esbâb-ı Mûcibe Mazbatasıyla Mevâdd-i Muaddele Lâyihası", Numara: 49, s. 426-448; Ayrıntılı bilgi için bkz: Emrullah, "Tedrîsât-ı İptidâiye Mecmuası -I", s. 57-60; Kansu, a. g. e., s. 47-49; Koçer, a. g. e., s. 211-212.

edebilecek bir seviyeye ulaştırmak amacıyla, bu okullar için açılan hazırlama sınıflarına bu isim verilmiş ve 1845 de bunlardan ordu merkezlerinde ve askerlik bakımından mevkiine önem verilen Bosna'da birer tane açılmıştır.”⁸¹

a- İdâdîlerin Teşkilat Yapısı

“Bu mektep, Osmanlı Maarif Sistemine Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile girmiştir. *Hazırlama yeri, hazırlamaya mahsus yer* manasında kullanılan bu eğitim müessesesi, yaşları 10-15 arası olan iptidai mektebi mezunu çocuklarla, yaşları 13-18 arasında bulunan rüştiye mezunu çocukların eğitimini ihtiva ediyordu.”⁸²

b- İdâdîlerde Reform Faaliyetleri

Emrullah Efendi'nin 1326 senesinde idâdîler hakkında yeni teşebbüslerinden bir tanesi de, Mekteb-i Sultanî sisteminde 10 tane idâdî açmak veyahut vilâyet idâdîlerinden 10 tanesini Sultanî'ye çevirmek olmuştur. Bu da yabancı dili (Fransızca) iyice öğretebilmek içindi. Zira, Emrullah Efendi'ye göre Fransızca, “ticaret için ve fûnuna kesb-i vukuf etmek için elzem idi”. Bu yeni açılacak olan Sultanîler'de, Fransızca tadrîs yapacak kudreti olan bir lisan muallimi ve bir müdür-i sâni getirilecek, bunlar hem Fransızca okutacak, hem de son sınıfta ulûm-u tabiiyyeden bir ders, Ulûm-u Riyaziye'den de bir ders Fransızca okutacaktı. Muallimin ve müdür muavininin maaşları artacak ve her birine 2000'er kuruş maaş verilecekti. Emrullah Efendi'ye göre bu mektepler Mekâtib-i Âliye'ye kaliteli talebe yetiştirecek, ulûm ve fûnunu neşredecekti. Bu on mektep 196 mektepten daha hayırlı sayılırdı. Çünkü diğer okullar sırf amelî adam (pratisyen) yetiştirmekteydi.⁸³

II.Meşrutiyet'in ilânından sonra, orta öğretim alanında yapılmak ihtiyacı duyulan ıslahatın başında, vilâyet merkezlerindeki bir kısım idadilerin Lise haline konulması ve programlarının buna göre düzenlenmesi gelir. Bu işe Emrullah Efendi'nin Nazırlığı zamanında 1910'da başlanmış, ilk olarak İstanbul'da ve bazı büyük şehirlerde Lise'ye çevrilen 10 İdâdî'ye, Rüştiye üzerinde 2 devreli ve 6 yıllık

⁸¹ Unat, a. g. e., s. 45; Ayrıca bkz: Akyüz, a. g. e., s. 174-175, 189-190; Kodaman, a. g. e., s. 114-133.

⁸² Aytekin, a. g. e., s. 82; Ayrıca bkz: Kodaman, a. g. e., s. 130-131.

⁸³ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, 24 Mayıs 1326, s. 66.

öğrenim süresi olan ve ikinci devresi, fen ve edebiyat kollarına ayrılan bir bünye verilmiştir.⁸⁴

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, önemli projelerinden biri olan İdâdîleri *Modern Lise*'ye çevirme düşüncesi çerçevesinde, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'da Maarif bütçesi görüşülürken, İdâdîler konusunda içini dökercesine önemli açıklamalarda bulunmuş, İdâdîlerin ıslahının zaruretine inandığını söylemişti .

Emrullah Efendi'nin mevcut İdâdîlerle ilgili olarak verdiği bilgilere göre, Sancak İdâdîleri 5 sene, vilâyet İdâdîleri 7 sene, müdür ve müdür muavinler dahil olmak üzere daimî muallimlerin sayısı 395 idi. Ayrıca 120 seyyâr muallim vardı. Beş senelik İdâdiye öğretmenlerinin maaşları (müdür ve muavinler de dahil) 500-600 kuruştı. Tahsîl-i Tâlî adı verilen bu okullarda muallimlere verilen en yüksek maaş 700 kuruştı. Vilâyât-ı Osmaniye'de 20'si leyfî, 72'si nehârî olmak üzere toplam 92 İdâdî vardı. Mevcut bütün İdâdî'lerdeki talebe sayısı 10.000 idi.⁸⁵

Emrullah Efendi, bu konuşmanın akışı içerisinde öğretmenlerin sayıları ve dereceleri hakkında bilgi veriyordu. Onun verdiği bilgilere göre, kimi öğretmenler Mekâtib-i Âliye mezunu, kimileri seyyar öğretmen ve kimileri de İdâdî mezunu idiler. Emrullah Efendi, öğretmensiz bir okulda iyi tahsîl verilemeyeceğine şöyle vurgu yapıyordu; "...Çıktığı mektebe muallim olan efendilerle zannedirim ki, bir mektep idâre olunamaz..."⁸⁶

Emrullah Efendi, sözkonusu Meclis oturumunda idâdîlerin genel durumunun vehamet derecesinde olduğunu ve böylelikle bu okulların kuruluş amaçlarını gerçekleştiremeyeceği noktasında serzeniş ve şikâyetlerini de şöyle ifade ediyordu: "...Eğer siz bu mekteplere bakıp, bizim mükemmel idâdimiz var dersiniz aldanırsınız. Bunlar mektep değildir. Bunların içinde bir kaç tanesi mekteptir, kûsûru değildir. Şimdi bu Mekâtib-i İdâdiye'nin mahiyeti hakkında bir şey söyleyeceğim. Bir taraftan memlekete erbâb-ı malûmât yetiştirmek, bir taraftan da talebe hazırlamak lazımdır. Fakat bizde Mekâtib-i İdâdiye, memur yetiştirmek için tesis edilmiştir. İdâdiye'ye gelen bir talebenin efkârı, mektepten çıkayım, memur olayım

⁸⁴ Unat, a. g. e., s. 48; Ayrıntılı bilgi için bkz : Yücel, a. g. e., s. 11-14.

⁸⁵ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 6, 24 Mayıs 1326, s. 64.

⁸⁶ A. g. e., s. 65.

yahut bir mekteb-i âli'ye gideyim düşüncesiyle meşbû'dur. Bu programlarla başka türlü olamaz..."⁸⁷

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yedi yıllık idâdîler, iki aşamada Sultanî'ye çevrilmiştir. Birinci aşamada yedi yıllık idâdîlerin Liseye (Sultanîye) çevrilme işi, Emrullah Efendi tarafından, ikinci aşaması da Şükrü Bey tarafından gerçekleştirilmiştir.⁸⁸

Emrullah Efendi'nin önemli ıslahat girişimlerinden olan 10 tane İdâdî'nin Sultanî'ye çevrilmesindeki amaç, yabancı dil öğretimine, özellikle Fransızca'ya ağırlık vermektir. Her hangi bir lisanı öğrenebilmek için bir iki dersin o lisanı okunması gerektiğini, bunun ise Fransız modeli idâdîlerde gerçekleştirilebileceğini, böylece, idâdîlerin ıslahının yavaş yavaş yapılacağını, muhtelif bilimlere vakıf olmak ve ticaret için elzem olan Fransızca öğrenilebileceğini söylüyordu.⁸⁹

Emrullah Efendi'nin yapmış olduğu icraatları tenkitten geri durmayan, onun amansız takipçisi Sâti' Bey, yapılan bu ıslahat ve tadîlâtla ilgili şu bilgileri vermektedir: "...1325 (1909) İdâdî programlarının tadîli düşünülürdü. Bir komisyon teşkil olundu. Bu komisyon lâalettayîn tertîp olunmuş bir tevzî-i dürûs cetveline göre bir müfredat programı hazırlamakla iktifa etti. Hiç bir terbiyevî endişe ile hareket olunmuyordu. Ben, o zaman Meclise giderek bazı itirazlarda bulundum. O zaman gördüm ki, ders saatleri gelişigüzel değiştiriliyor..."⁹⁰

İdâdîleri ıslah için 25 Mayıs 1326 (1910)'da Meclis-i Mebusan'ın 107. inikad ve 2. celsesindeki maarif bütçesi üzerinde görüşmeler yapılırken Emrullah Efendi'ye bir çok eleştiri yöneltilmiştir. Emrullah Efendi'nin Nazırlık zamanını ve icraatını orta yere koyması açısından faydalı bulduğumuz için bu eleştirilerden bir kısmını buraya alıyoruz. O'nu en fazla eleştirenlerden Hüseyin Cahit Yalçın Bey (İstanbul Mebusu)'in eleştirilerinden kısa kesitler sunuyoruz : "...Meşrutiyetimizin ilânından beri 5 tane Maarif Nazırı değişti. Hep iş görmek için çalıştılar. Ellerinden geleni yaptılar; fakat dikkat edilecek olursa, netice, hep birbirinin yaptığı bozmaya masruf oldu. O suretle ki, bundan iki sene evvel maarifimiz ne halde bulunuyorsa, yine o haldedir. Yeni başlamak üzere bulunuyor. Eski hal ile mukayese edemeyiz.

⁸⁷ A. g. e., s. 65-66.

⁸⁸ Ergün, a. g. e., s. 220.

⁸⁹ Emrullah, M. M. Z. C., c. 6, s. 65-66; Ergün, a. g. e., s. 220; Yücel, a. g. e., s. 148-149.

⁹⁰ Sâti', "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", Muallim Dergisi, İstanbul-15 Şubat 1334, s.660.

Çünkü hiç olmazsa mekteplerde muallimler serbestî-i vicdan dairesinde lakırdı söylemek hakkını kazanmışlardır; fakat hiç bir zaman mekteplerimiz bir adım ileri atmamıştır. Bu, neden ileri geliyor ? Hiç şüphe yok ki, ne yapmak lazım geldiğini bilmediğimizden ileri geliyor...”⁹¹ “...Bugün İstanbul’a gelecek olursanız, bir tane İdâdî mektebi yoktur. Buradakiler hep konak bozmasıdır...” “...İstanbul’da bir bina yapmaktansa, eski paşalardan birinin konağını almak ve bu suretle pazarlık etmek daha ziyade işe geliyordu...” “...Vefa İdâdîsi, eski paşalardan birinin konağıdır. Leylî kız sanayi mektebi, o da böyledir. Hasılı, hangi idâdî’ye bakarsanız, hepsi paşa konaklarından bozmadır...”, “ ...Meşhûd olan, göz önünde bulunan gaye, çocukları bir odaya sokmak, ambar gibi tıkmak, ne olursa olsun burada mektep vardır dedirtmekti.”⁹²

Hüseyin Cahit Bey, bir başka konuşmasında da şu bilgileri veriyordu; “...9 İdâdî teşkil edecekler. Bugün Mayıs bitmiştir. Mektepler Eylül’de açılacaklar. Haziran, Temmuz, Ağustos, 3 ay var. Şu 3 ay zarfında bunun yapılmasına maddeten imkân yoktur ve zannedirim ki, bunun için bütçeye konulan tahsisât, 6 bin liradan ibarettir. Vefa İdâdîsi tamîratına tahsis olunmuştur. Bunu Vefa İdâdîsi’nin tamîri için vereceğiz. Vefa İdâdîsi’nin tamîri için vereceğimiz 6 bin lira hiç şüphe etmeyiniz ki denize akmıştır.”⁹³

c- Taşra İdâdîleri

Emrullah Efendi’nin verdiği bilgilere göre, hem rüşdî ve hem de İdâdî sınıflarına hâiz olan Taşra İdâdîlerimizin öğrenci sayısı şöyleydi:⁹⁴

<u>Rüştiye kısmı</u>		<u>İdâdî kısmı</u>
Manastır İdâdîsi’nin	30	87
Edirne ”	145	94
Selânik ”	84	28
Yanya ”	30	12
Bursa ”	37	80
Üsküp ”	70	11

⁹¹ Hüseyin Cahit Bey, M. M. Z. C., c . 6, 24 Mayıs 1326, s. 79.

⁹² A. g. e., s. 79.

⁹³ A. g. e., s. 78-79.

⁹⁴ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., a. g. e., s. 65.

Kastamonu	”	5	34
Konya	”	25	47
Trabzon	”	10	56
Ankara	”	49	56
Erzurum	”	10	17
İzmir	”	56	141
Beyrut	”	50	56
Şam	”	50	47
Halep	”	42	50
Mamûretü'l-Aziz		11	29

II.Meşrutiyet Dönemi'nde iki kademe halinde İdâdî'yi Lise'ye (daha önce belirttiğimiz gibi) çevirme girişimlerinden birincisi, Emrullah Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Hattâ Meclis-i Mebusan'daki bütçe müzakereleri sırasında Emrullah Efendi, “22 İdâdî yerine 10 leylî yapalım da muntazam olsun” demişti. Bunun üzerine Antalya Mebusu Ebuzziya Tevfik Bey'in “Bu idâdîler Lise mi olacak?” sorusuna da “evet” cevabı vermiştir.⁹⁵

d- Taşra İdâdîlerinin Sultanî'ye Çevrilmesindeki Amaç

II.Meşrutiyet Dönemi'nin önde gelen eğitimcilerinden Sâti' Bey, 1910 yılında Emrullah Efendi'nin Taşra İdâdîlerini Sultanî'ye çevirme konusunda yaptığı bu uygulamanın yanlışlığını iddia ederek şu bilgilere yer vermiştir: “...çocuklarımız ecnebî mekteplerine müracaat mecburiyetinde kalmasın, hattâ öyle muntazam Sultanîler açalım ki, gayr-i müslim ve ecnebî çocuklar da bu sultanilerimize girsinler diye düşünülmüştü. Her yerde İdâdî olacağına bunlardan bir kaçını birleştirilerek büyük vilâyet merkezlerinde Avrupa'dan muktedir ders nazırları getirtilerek mükemmel Sultanîler açılacaktı. Fakat fiiliyata girilmeden maksat da değişti. Fiiliyata geçilince, iş büsbütün değişti. Sultanî teşkilatı hakkında Taşra'ya emir verilmesinin ardından, çelişkili emirler çıkmaya başladı.⁹⁶ Sâti' Bey'in vermiş olduğu bu bilgiler, önemli ve bizi düşünmeye sevkeder mahiyettedir.

⁹⁵ A. g. e., s. 76.

⁹⁶ Sâti', “Meşrutiyetten Sonra...,” s. 660-661.

Emrullah Efendi, idâdîlerin seviyelerini çok düşük görüyor hattâ Avurpa'daki iptidâî okulların seviyesinde telakkî ediyordu. Bu sebeple bir an önce ıslah edilmesi gereğine inanan Emrullah Efendi, Avrupa'dan öğretmen getirtmeyi de düşünmüş ve ıslah yönünde şunları söylemiştir: "...biz şimdiki halde Mekâtib-i İptidâiyede veremediğimiz tahsili hiç olmazsa Mekâtib-i İdâdiye'de verebilmek için, yani Mekâtib-i İdâdiye tahsilini biraz daha tevsî ediyoruz..."⁹⁷

e- Emrullah Efendi'nin İdâdîlerle İlgili Meclisi-i Mebusan'a Sunduğu Teklif ve Çözüm Önerileri

Emrullah Efendi'nin Mekâtib-i idâdiye için meclise arzettiği teklif; yeni açılacak olan sultanîlerde ders verecek iyi öğretmenleri seçmek, birinci sınıf idâdîlerde (yeni açılan) ulûm-u ameliyeyi tesîs etmek, orada ulûm-u nazariyeyi daha ziyade takîp etmek, Mekâtib-i Âliye'ye talebe yetiştirmek...⁹⁸ hükümlerini kapsıyordu. Bu teklife göre, idâdîler birinci sınıf ve ikinci sınıf şeklinde bir ayırma tabi tutuluyordu.

Emrullah Efendi'nin buradaki birinci teklifi, dolgun maaşla Edebiyât Şubesi'nin Lisan muallimi şubesine birkaç muallim tayîn etmektir. Bu muallimler, muallim olacıklara Dârü'l-Muallimîn ve Dârü'l-Fünûn'da bu lisanın öğretim metodunu iyice öğretmekle görevlendirileceklerdi. İkinci teklifi; ikinci sınıf idâdîlerden Dârü'l-Fünûn'a okumak üzere müracaat edenleri, oradaki dersleri takîp edemeyecekleri için doğrudan doğruya oraya almayıp, onlar için Dârü'l-Fünûn'da bir mahreç sınıfı teşkil edileceği ve ancak bu mahreç sınıfını başarı ile bitirenlerin Dârü'l-Fünûna girebileceğidir. Böylelikle taşra idâdîlerinin talebesi de oraya gelebilecek ve Mekâtib-i Âliye daha ziyade serbest bir tadrîs yoluna girmiş olacaktır.⁹⁹ Yine o, İdâdîlere Fransa'da uygulanan askerî talim ve nişan dersleri koymak, hattâ bu dersleri diğer bütün okullara da tatbîk etmek görüşündeydi.¹⁰⁰

⁹⁷ Emrullah, M. M. Z. C., 17 Şubat 1325, s. 519. (Ergün, a. g. e., s. 53'ten naklen)

⁹⁸ Emrullah, M. M. Z. C., 25 Mayıs 1326 (1910), c. 6, s. 65-66.

⁹⁹ A. g. e., s. 66.

¹⁰⁰ A. g. e., s. 69.

f- İdâdîlerin Teşkilat Yapısı

İdâdî Mekteplerinin mevcut teşkilat yapısı şöyle idi:

- a- Vilâyet ve müstakil sancak idâdîleri
- b- Livâ idâdîleri
- c- İstanbul İdâdîleri
- d- Meslek İdâdîleri

Meslek idâdîleri dışında kalan idâdîlerde bir yıl süreli bir de hazırlık sınıfı vardı. Bu sınıfın gayesi, iptidâiyelere ve rüşdiyelere devam etmeden hariçten imtihanlara girmek suretiyle başarı sağlayan talebeler ile devam ederek mezun olan talebeler arasındaki bilgi farklılıklarını azaltmak ya da ortadan kaldırmaktı.

İdâdîlere leylî, nehârî ve meccânî talebeler alınıyordu. Leylî talebelerin miktarı nezaretçe tesbit edilmekteydi. Leylî talebenin sayısının % 20'sini geçmemek şartıyla da nehari ücretsiz talebe alınmaktaydı.¹⁰¹

Emrullah Efendi idâdîlerle ilgili ıslahat çalışmalarına aslında Nazırlığı'ndan önce başlamıştır. İzmir (Aydın) Maarif müdürü (1309) iken o dönemin Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın başkanlığındaki 5 kişilik komisyonda o da yer almıştır. Bu komisyonun hazırladığı Mazbata aynen şöyledir: "...Taşra Mekâtib-i İdâdiyesi programları ihtiyacât-ı hâl ve zamana göre tadîl ve ıslahı derece-i vücûbda (kaçınılmaz) olduğundan bu mâdde-i mühimme komisyonu âcizânemizce arz ve amîk (enine boyuna) müzakere edilerek Mekâtib-i İdâdiye'nin teşkilinden maksad-ı aslî bir taraftan Mekâtib-i Âliye-i Askeriye ve Mülkiye'ye girebilecek iktidarı hâiz talebe yetiştirmek ve diğer cihetten memleketin muhtaç olduğu erbâb-ı malûmâta mahreç hazırlamak kaziye-i esâsiye olduğundan Mekâtibi mezkûre bir maksada hizmet edebilecek surette tertîp ve tanzîm-i lazimedden olduğundan, rüşdî ve İdâdî derslerini şâmil olmak üzere tadilen tanzim kılınan ders cetveli komisyon azası tarafından mümzi (imzalı) olduğu halde merbûtan takdîm kılınmıştır..."¹⁰² *İmzalar:* Mekteb-i Mülkiye müdürü, Abdurrahman Şeref, Trabzon

¹⁰¹Aytekin, a. g. e., s. 83-84.

¹⁰²Vilâyât-ı Şâhânedede Bulunan Leylî ve Nehârî Mekâtib-i İdâdiye'ye Mahsus Ders Programları, İstanbul-1310; Kodaman, a. g. e., s. 130.

maarif müdürü, Aydın (İzmir) maarif müdürü Emrullah, Rumeli maarif müfettişi, Mekâtib-i İdâdiye müdürü^{103*}

2- Sultanîlerle İlgili Görüş ve Uygulamaları

“Türkiye’de ilk olarak Galatasaray’da gerçek anlamıyla bir liseye verilmiş olan Mekteb-i Sultanî deyiimi ortaya çıkmış ve sonra 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde orta öğretim basamağının üst sınıflarını teşkil etmek üzere vilâyet merkezlerinde açılması düşünülen okullara ad olmuştur.”¹⁰⁴

Nisan 1325 (1909)ten, Balkan Harbi’ne kadar geçen üç senelik devreye, maarif hususunda bir arayış, meselelere bir çıkış yolu bulma dönemi denilebilir. II. Meşrutiyet ilân edildiğinde maarif işleri, 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi’ne göre yürütülüyordu.¹⁰⁵

Bahsi geçen Nizamname’ye göre; her vilâyetin merkezi olan şehir veya kasabada, bir Mekteb-i Sultanî açılacaktı. Mekâtib-i İdâdiye’den imtihanla çıkmış olanlar, Devlet’in hangi etnik grup ve tebaasından olursa olsun, bu mektebe kabul olunacak ve Mekâtib-i Rüşdiye’den mezun olup, şahadetname almış olanlar da buraya ücretle alınacaktı. Fakat bunlar, normal bölüme (kısım-ı âdî) alınacaklardı. Diğer taraftan, İdâdî mekteplerinde tahsil görmüş olanlar arasından da istidatlı ve kabiliyetli olup da, ücret veremeyecek derecede bulunanlara, kolaylık olmak için, Mekâtib-i Sultaniye’ye alınacak, her sınıf talebeden % 5’i meccanen ve % 10’u yarım ve dörtte bir ücretle kabul edilecekti.¹⁰⁶

II.Meşrutiyet Devri’nde, Sultanî Mektepleri konusunda, memlekete yeni tip bir müessese daha getirilmiştir ki, o da erkek liselerinden farklı bir bünye içinde teşkilatlandırılmış bulunan ve devre bölüntüsü olmayan, on yıllık İnâs Sultanîleridir. Kızlar için de, erkeklere denk bir orta öğretim sağlamak ve onlara yüksek öğretim kurumlarının kapılarını açmak düşünce ve isteklerinin ilk ciddi belirtileri

¹⁰³Kodaman, a. g. e., s. 130.* Emrullah Efendi’nin de içlerinde bulunduğu komisyonun 1892’de hazırlamış olduğu yedi ve beş yıllık İdâdî programları ve üzerinde yapılan değişiklikler ile ilgili olarak bkz: *Vilâyât-ı Şâhânedede Bulunan Leyfî ve Neharî Mekâtib-i İdâdiye’ye Mahsus Ders Programları*, İstanbul-1310.

¹⁰⁴ Unat, *Türkiye’de Eğitim Sisteminin...*, s. 47; Baltacıoğlu, a. g. e., s. 52-57.

¹⁰⁵ Aytekin, a. g. e., s. 142.

¹⁰⁶ *M. U. Ne. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi*, Md: 42.

II.Meşrutiyet'in ilâniyle başlamış, özellikle 1909'da hükümetçe, Galatasaray'a benzer çift öğretimli bir program uygulamak üzere, açılacak bir kız lisesine tahsis olunan Kandilli'deki Âdile Sultan Sarayı'nda, böyle bir okul kurmak için teşebbüsler, uzun zaman umûmî eskârı oyalamaktan ileri gidememiştir. Emrullah Efendi'nin orta öğretimde yaptığı en önemli değişiklik, Sultanî teşkilatında olmuştur. Bu okulların öğrenim süresi beş yıllık ilköğretimle beraber 12 yıl idi.¹⁰⁷

Înâs Sultanisi'nin kurulması hususunda ilk girişimler Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Efendi'den gelmişti. Okul için bir çok hazırlıklar yapılmış; hattâ padişah da, Kandilli'deki Âdile Sultan Sarayı'nı bağışlamıştı. Yatılı ve güdüzlü olarak kurulacak olan okul, İngiliz eğitim sistemini uygulayacaktı. Mubassırların ve öğretmenlerin Avrupa'dan getirilmesi düşünülüyordu.¹⁰⁸ Bu yeni teşebbüs için Osmanlı Bankası'nda "*Mekteb-i Sultanî-i İnâs Cemiyeti*" adına hesap açılarak, bu iş için 30.000 adet ikramiyeli piyango bileti bastırılmıştı.¹⁰⁹

Emrullah Efendi, idâdîleri Sultanî'ye çevirirken rastgele hareket etmediğini, uzun inceleme ve tahkikler neticesinde bunları İdâdî'den Sultanî'ye tahvîl ettiğini de şöyle ifade ediyordu: "Ben, Mekâtib-i Sultanîye'yi teşkil etmezden evvel bütün Vilâyât mekteplerinin planlarını getirttim. Her mektebin dersanelerini, yatakhanelerini, kuruluşlarını, ne kadar talebe istîâb ettiklerini de tahkîk ettim. Bunların içinde hangisini muvafık buldumsa onu Mekteb-i Sultanî'ye tahvîl ettim..."¹¹⁰

Emrullah Efendi, ilköğretim kademesinde yaptığı ıslahat çalışmaları gibi, orta öğretimde de problemleri parça parça çözmek suretiyle hedeflediği projeleri gerçekleştirmiştir. Yukarıda da bahsi geçtiği gibi önce vilâyet merkezlerinde bulunan 7 yıllık İdâdîleri, 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin Mekâtib-i Sultanîye ile

¹⁰⁷ Koçer, a. g. e., s. 197-199.

¹⁰⁸ Ergün, a. g. e., s. 236; Kurnaz, a. g. e., s. 36-39.

¹⁰⁹"Mekteb-i Sultanî-i İnâs" *Sabah*, 3 Eylül 1911, S. 7886, s. 3; Bu hususta geniş bilgi için bkz : Mahmud Sadık, "Kızların Talim ve Terbiyesi", *Sabah*, 11 Eylül 1911, S. 7894, s. 1; "Sultanî ve İdâdî Mektepleri", *Sabah*, 5 Şevval 1328, S. 7561, s. 3; Ahmet İhsan, "Maarif Umûru", *Servet-i Fünûn*, 10 Şevval 1326 (1910), S. 144, s. 1.

¹¹⁰Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 2, s. 102. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz : Adı geçen eserin s. 103-104, 645-646; Ayrıca bkz : *M. M. Z. C.*, c. 6 (24 Mayıs 1326/1910 Tarihli yüzyirmibeşinci İnikaddan 15 Haziran 1326/1910 Tarihli yüzyirmiyedinci İnikada Kadar), T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1986, s. 131-132, 179-182, 530; Emrullah Efendi zamanında Sultanîlerin fonksiyonu, kuruluş amaçları, eğitim sistemi ve nasıl ıslah edilebileceği v.s. konularında ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Maarifte Bir Siyaset*, s. 44-63.

ilgili hükümlerine dikkat ederek Lise'ye (Sultanî) çevirmiş, programlarına da buna göre şekil vermiştir.¹¹¹

Mekâtib-i Sultaniye'nin talebesi leylî (yatılı) ve nehârî (gündüzlü) olacak ve yalnız derslerde hazır olmak için hariçten de talebe alınacaktır. Leylî ve nehârî ve haricî talebenin ödeyecekleri para miktarı, mahalleri hükümetiyle Meclis-i Maarifi tarafından mevkilerinin durumuna göre tahsîs kılınacaktır. Fakat her halde leylî talebe için tam ücretin yıllık miktarı, 20 Osmanlı lirasından aşağı ve 30 Osmanlı lirasından yukarı olmayacak ve neharî talebenin tam ücreti, leylî talebe ücretinin yarısı ve haricî talebenin tam ücreti, leylî talebe ücretinin dörtte biri olacaktır.¹¹²

Her Mekteb-i Sultanî'nin Edebiyât, Ulûm, Fünûn ve Kanûn dersleri için 8 kişiden 12 kişiye kadar muallimi olacak ve bunlar da muallimîn (öğretmenler) nizamnâmesine uygun olarak tertip ve tayîn kılınacaktır. Her Mekteb-i Sultanî'nin müdür ve muhasebeci ve vekilharç ve aşçı ve kapıcı ve mubassır gibi, hademesi lüzum ve ihtiyacına göre tertip olunur. Mekteb-i Sultanî'nin idâresi, vilâyet maarif idâresi müdürünün emri ve gözetimi altında bulunur.¹¹³

a- Sultanî Mekteplerinin Teşkilat Yapısı

Teşkilat yapısı ve eğitim öğretim kadrosu kanunlarla belirlenen Sultanî mekteplerinin ders programları da ayrıntılı şekilde kanunla açıklanmıştır. İlgili madde şöyledir:

Mekâtib-i Sultaniye'de okunacak dersler iki kısımdır: 1-Kısm-ı Âdî (normal kısım), 2- Kısm-ı Âlî'dir. Kısm-ı Âdî dersleri, Mekâtib-i İdâdiye'de okutturulan derslerdir. Kısm-ı Âlî ise, iki sınıfa ayrılmış olarak biri edebiyat ve diğeri ulûm ve fünûndur. Bu kısım-ı âlî'ye göre Mekteb-i Sultanî'nin öğrenim süresi üç ve kısım-ı âdî

¹¹¹Emrullah Efendi'nin Sultanî'ye çevirdiği yedi yıllık idâdilerde tadrîs olunan Ulûm ve Fünûn'un müfredat programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim**, Birinci Baskı, Devlet Basımevi, İstanbul-1938, s. 155. Yedi yıllık İdâdilerle, beş yıllık İdâdiler arasında müfredat programları açısından önemli derecede fark yoktur. Emrullah Efendi'nin, müfredat programlarında tadilat yaptığı İdâdiler'le lise'ler arasındaki farkları ve bir kaç yıllık müfredat programlarındaki değişim farklarını görebilmek için bakınız; Yücel, a. g. e., s. 152 - 158.

¹¹²M. U. Nizamnâmesi, Md: 44.

¹¹³A. g. e., Md : 45.

ile altı senedir. Kısım-1 âdî dersleri, Mekâtib-i İdâdiye cetvelinde gösterildiği gibi olup, kısım-1 âlî dersleri aşağıdaki cetvelde olduğu gibidir:¹¹⁴

b- Mekteb-i Sultanîlerin Kuruluş Amacı ve Vazifeleri

Emrullah Efendi, ilköğretim kademesinde “Tedrisat-ı İptidaiye Kanun Lâyihası” kapsamında bir çok yenileştirme girişimlerini başarı ile sürdürmüş ve büyük ölçüde başarılı sonuçlar elde etmişti. Onun önemli girişimlerinden bir tanesi de orta öğretim kademesinde olmuştur. O, Maarif Nazırlığı’na getirildiğinde bütün idadi mekteplerinin raporlarını getirtip incelemesi neticesinde son derece perişanlık içerisinde olduğunu özellikle formasyonu olmayan idadi mezunları tarafından eğitim-öğretim yapıldığını görmüş; Meclis-i Mebusan’ın 25 Mayıs 1326, 107. inikat ve 1. Celse’de yaptığı konuşmasında bu konudaki rahatsızlığını şöyle dile getirmiştir: “...Çıktığı mektebe muallim olan efendilerle zannederim ki, bir mektep idare olunamaz...”¹¹⁵

Emrullah Efendi, bu bağlamda, idadilerin vahim hallerine işaret etmekle birlikte bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “... Bir taraftan memlekete erbâb-ı malumat yetiştirmek, bir taraftan da talebe hazırlamak lazımdır. Fakat bizde Mekâtib-i İdadiye, memur yetiştirmek için tesis etmiştir. İdadiye’ye gelen bir talebenin eskârı mektepten çıkayım, memur olayım yahut bir mekteb-i âlî’ye gideyim düşüncesiyle meşbûdur. Bu programlarla başka türlü olamaz...”¹¹⁶

Emrullah Efendi, idadilerimizdeki söz konusu bu düzensizlik ve başıboşluğun önüne geçebilmek için Fransız modeli bir dizi tedbirler paketi hazırladığını, bu tedbirlerin başında ise; ya Sultanî Mektebi sisteminde 10 İdadî mektebi açmak, yahut Vilayet İdadîlerinden 10 tanesini bu hale ifrağ (Sultaniye çevirmek) olduğu görüşüne yer vermiştir. Fakat Emrullah Efendi’nin titizlikle üzerinde durduğu ve önem verdiği nokta, açılacak olan bu İdadilerde bir kaç dersin Fransızca tedris edilmesi, ayrıca Müdür-i Sanîlerin (ikinci müdür) Avrupa’dan özellikle Fransa’dan getirilmesi idi. Bu şekilde Fransızca’nın öğrenilmesi temin edilmiş olacaktı. Onun, idadileri ıslahı ve idadilerde Fransızca öğrenimine verdiği önemi şu sözlerinden anlayabiliriz: “...

¹¹⁴ “M. U. Ne. Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi”, *Düstûr*, Tertip: 2, c. 2, s. 191-193, Md : 2. ve 3.

¹¹⁵ Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), *M. M. Z. C.*, c. 6, s. 65.

¹¹⁶ A. g. e., s. 65

Çünkü o kadar külfeti ihtiyar ettiğimiz halde talebe lisan öğrenemiyor. Bir lisan öğrenebilmek için bir iki dersin o lisandan okunması lazımdır, usûletle Mekâtib-i İdadiyeyi yavaş yavaş ıslah edeceğiz. Düşündük ki, Fransızca ticaret için fûnuna kesb-i vukuf etmek için elzem...”¹¹⁷ *

Bir iddiaya göre; II.Meşrutiyet Dönemi’nde orta dereceli okullar arasındaki Sultanî Mektepleri, Fransa’nın baskısıyla, Hıristiyan çocuklarının da Devlet yönetiminde görev almalarını sağlamak amacıyla kurulmuştu. Bununla birlikte II.Meşrutiyet Dönemi’nde bu okulların kuruluş amaçları yeni bir nitelik kazanarak, müslüman çocuklarının yabancı okullara gitmesine engel olmak için Sultanilerin kuvvetlendirilip çoğaltıldığı ve yabancı dillere ağırlık verildiği, Sultanilerin esas amacının dil öğretmek, ayrıca yüksek öğrenime öğrenci hazırlamak ve nitelikli devlet memuru yetiştirmek olduğu iddiasına da yer verilmektedir.¹¹⁸

Emrullah Efendi’nin Sultanî mekteplerini kurmada özel bir amacı vardı. Dönemin önemli eğitimcilerinden Sâti’ Bey, bu hususta aşağıdaki bilgileri vermektedir: “...Çocuklarımız ecnebî mekteplerine müracaat mecburiyetinde kalmasın, hattâ öyle muntazam Sultanîler açalım ki, gayr-i müslüm ve ecnebi çocuklar da bu Sultanilerimize girsinler diye düşünüldü. Her yerde İdâdî olacağına bunlardan bir kaçı birleştirilerek büyük Vilâyât merkezlerinde Avrupa’dan muktedir ders nazırları getirilerek mükemmel Sultanîler açılacaktı. Fakat fiiliyata girilmeden maksat da değişti. Fiiliyata girilince de iş büsbütün değişti. Daha Sultanî teşkilatı hakkında taşraya Talimat verilmesini müteakip çelişkili emirler verilmeye başladı.”¹¹⁹

Emrullah Efendi’nin bazı vilâyetlerde vilâyet idâdîleri yerine tesis eylediği liseler 3 birinci devre, 3 ikinci devre sınıflarını ihtiva etmek üzere 6 senelik idi. Fünûn ve edebiyat diye bir ayırma yoktu.

¹¹⁷ A. g. e., s. 65-66.

* Emrullah Efendi, idadilerin ıslahı özellikle de Mekteb-i Sultânî kurma konusunda Meclis-i Mebusan 23. İnikat 1. Celse 27 Kânunuevvel 1326 tarihli konuşmasında 12 tane Sultani tesis ettiğini söylemişti. Yine Meclis-i Mebusan’ın 107. İnikat, Celse: 2, 25 Mayıs 1326 tarindeki yaptığı konuşmada ise, Vilâyetlerdeki 20 Leylî İdadi yerine 9-10 Neharî idadi (Lise-Sultanî) açacağını söylemekle vermiş olduğu bilgilerde çelişkiye düşmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz : M. M. Z. C., c. 2, 23. İnikat, 27 Kânunuevvel 1326, celse: 1, s. 97; Yine aynı konuda bkz: M. M. Z. C., c. 6, 107. İnikat, 25 Mayıs 1326/1910, Celse: 2, s. 76, 79, 80, 81, 82.

¹¹⁸ Binbaşıoğlu, a. g. e., s. 132; Mekteb-i Sultanilerin teşkilat yapısı ve kuruluş amacı ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: M. U. Ne, Mekteb-i Sultanî Talimatnamesi, Md: 1, İstanbul-1329.

¹¹⁹ Sâti’, “Meşrutiyetten Sonra...”, s. 660-661.

Muallimi, programı, kitapları iyice hazırlanmaksızın yapılan bu değişiklik, yani bazı vilâyet idâdîlerinin lise haline konulması, o dönemde epeyce tenkitlere maruz kalmıştır. Tenkitlerin bir kısmı hazırlıksız olarak bu liselerin açılmış olmasına bir kısmı da programların mazbut ve âhenktar hazırlanmamış bulunmasına yöneliktir.¹²⁰

Nitekim daha önce de İdâdîler konusunda sözünü ettiğimiz gibi, Emrullah Efendi'nin icraatlarını plansız programsız olma noktasında yoğun tenkit yağmuruna tutan İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Yalçın'ın 25 Mayıs 1326 (1910) tarihli Meclisi Mebusan'da maarif bütçe müzakeresi sırasında Emrullah Efendi'ye başka eleştirileri olmuştur. Emrullah Efendi'nin ona bu konudaki cevabı şöyle olmuştur: "...Hüseyin Cahit Bey biraderimiz, Maarif Nezareti'nin evvela bir planı olmadığını söyledi. Vâkıa, değil hükümet, değil mühim bir iş, en ufak bir iş bile evvel gayesine göre düşünülmüş, o gayeye irsal edilmiş olmalıdır. Bugün deniliyor ki, çorba bile plansız pişmez, her şerde bir plan olmalıdır. Yoksa, her gün bir fikre tabi olarak iş görülmez. Daima bir plana tevfikan hareket etmelidir. Çıkan iş, o plana göre olmalıdır; ben bunu tamamen müterifim. Fakat '*maarif nezaretinin planı yoktur*' sözünü hiç kabul edemiyorum. Maarif nezaretinin bir planı vardır. Bu plan hakkında dür-u dirâz malûmât verdim ve zannederim, Cahit Bey, o zaman burada bulunamadılar. Bel ki burada olaydı, tekrar bize bu ihtiratta bulunmazlardı..."¹²¹

Emrullah Efendi, Avrupa modeli üzere liseye çevirdiği 10 idâdî'nin niteliği, amacı ve vazifeleri hakkında ¹²² Meclis'te şu açıklamalarda bulunmuştur: "...Mekteplerimizi, herkesi celbedecek, kendiliğinden aman gideyim, şu mektepte tahsil edeyim dedirtecek bir hale getirmeyi teklif ediyorum. Bu mekteplerde (Anasırı Osmaniye arasında) bir terbiye-i müttehida vermek içindir ki, Müdîr-i Sâñflerini (ikinci müdür) Avrupa'dan celbediyoruz ve son iki senesinin bazı derslerinin sırf Fransızca okunmasını teklif ediyorum. Arz ettiğim gibi, bu muallimlere fazlaca maaş verilecektir ve muktedir muallimler bulacağız. Yoksa, bu mektepler alâhâlihî

¹²⁰ Kansu, a. g. e., s. 57.

¹²¹ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, 24 Mayıs 1326 (1910)-15 Haziran 1326 (1910), T. B. M. M. Basimevi Ankara-1986, s. 81.

¹²² A. g. e., s. 76.

(olduğu gibi-eski haliyle) kalırsa memleketin âtî-i irfanı (geleceğin bilim ve irfanı) için hiç bir terakkî vücuda getirilemez...”¹²³

Emrullah Efendi, yeni bir uygulama olarak mekteplerde eğitim veren memur muallimlerin maaşlarının “*hizmet mukabili ücret*” yani girdikleri ders saatleri kadar ücret verileceği ve aynı zamanda derslerine gelmeyen memur muallimlerden yine aynı oranda ücretlerinin kesileceğine dair bir karar çıkartıp, mekatip müdürlüklerine tamim etmesi üzerine Mekteb-i Sultanî müdürü Tevfik Fikret protesto anlamında istifa etmişti. Maarif Nazırı Emrullah Efendi ise, Tevfik Fikret’in istifasını kabul etmiş ve onun yerine Meclis-i Maarif azasından ve Dârü'l-Fünûn muallimlerinden Salih Zeki Bey’i vekâleten müdür tayin etmiştir. Söz konusu tayinde, bir anormallik yoktur. Ancak, Tevfik Fikret’in yerine Salih Zeki’yi atama kararnamesinde gerekçe mahiyetinde kullandığı “*Bir Şâirin Yerine Bir Âlim*” ibaresi yadırganmış, günlerce basını ve Meclis’i meşgul etmiştir.¹²⁴

c- Sultanî Mekteplerine Öğrenci Kayıt-Kabul İşleri

Maarif-i Umûmiye Nezareti, Sultanî mektepleri Talimât-nâmesi’nde, Sultanî mekteplerine alınacak talebelerin yaşlarını da belirlemiştir. Alınacak öğrenciler ile ilgili maddeleri, kısmen sadeleştirilerek, aynen şöyledir:

İptidâî kısmına diğer Mekâtib-i İptidâiyeler gibi 7-13 yaşında talebe kayıt ve kabul olunur. 16 yaşını ikmal etmiş talebe, her hangi sınıfta bulunursa bulunsun, Kısm-ı İptidâî’ye devam ettirilmez.¹²⁵

Kısm-ı Tâlî * birinci sınıfa, 12-16 yaşındaki talebeler kayıt ve kabul olunur. Bu hudut haricinde talebe kabulü, vekâletin müsaadesine bağlıdır.

¹²³ A. g. e., s. 81.

¹²⁴ Mekteb-i Sultanî Meselesi ile ilgili geniş bilgi için bkz: Yunus Nâdi, “Mekteb-i Sultanî Meselesi”, *Tasvîr-i Efkâr*, S. 312, 12 Nisan 1910; “Mekteb-i Sultanî Meselesi” *Tasvîr-i Efkâr*, 16 Nisan 1910, S. 316; “Mekteb-i Sultanî Meselesi”, *Tasvîr-i Efkâr* 23 Nisan 1910, S. 325; Hüseyin Cahit, “Şairin Yerine Âlim”, *Tanîn*, 11 Nisan 1910, 1 Rebîülâhîr 1328, S. 577; “Mekteb-i Sultanî’de Bir Vak’a”, *Sabah*, S. 7356, 15 Mart 1910; “Mekteb-i Sultanî” *Sabah*, S. 7382, 10 Nisan 1910; “Mekteb-i Sultanî” *Sabah*, S. 7384, 12 Nisan 1910.

¹²⁵ Maarif-i Umûmiye Niizam-nâmesi, Md : 2.

* Bu kelime, asıl metinde “*Tâlî*” olarak geçmektedir. Ancak bunun bir basım hatası olduğunu düşünerek “*Âli*” şeklinde aldık.

Tahsile yeni başlayan talebeler birinci sınıfa ve 5, 6 dershaneli Mekâtib-i İptidâiye-i Umûmiye'nin karîb-ü a'lâ, a'lâ ve aliyyü'l-a'lâ mezunları imtihansız altıncı sınıfa kabul olunur. 5, 6 dershaneli Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiye'nin daha aşağı derecedeki mezunları ile 1, 2 ve 3, 4 dershaneli Mekâtib-i İptidâiye-i Umûmiye mezunlarının Mekâtib-i İptidaiye devre-i âliyesi'nde resmî programa göre tedrisi, zorunlu derslerden imtihan vererek isbât-ı ehliyet (yeteneğini kanıtlamak) etmeleri lazımdır. İsbât-ı ehliyet için her dersten en az 5 puan almak ve toplamının ortalaması karîb-i a'lâ derecesini tutması şarttır.¹²⁶

d- Sultanî Mekteplerinde Sınav ve Ölçme-Değerlendirme Sistemi

Maarif-i Umûmiye Nezareti, Sultanî mektebi Talimât-nâmesi'nde, Sultanîlerdeki sınav sistemi ve not dereceleriyle ilgili esasları belirleyen şu hükümler vardır:

- Her sene 3 imtihan icrâ edilecek ve bunların ikisi tahrîrî, biri şifâhî olacaktır.
- Tahrîrî imtihanların birincisi mektebin açılışından 3 ay, ikincisi 6 ay ve şifâhî imtihan 9 ay sonra icrâ olunur.
- Tahrîrî imtihanlarda talebeye sorulacak sualler programa uygun olarak muallim tarafından tanzîm olunan bir fihristten mektep müdürünün ve muallimin ittifakıyla seçilir. İmtihan suallerinin, tedrisâtan hakkıyla istifade olunduğunu gösterecek ve isbat edecek bir surette tertîbine dikkat edilir.

Notların dereceleri aşağıdaki şekildedir :

9 -10	Aliyyü'l-a'lâ
8	Â'lâ
7	Karîb-i a'lâ
6	Vasat
5	Karîb-i vasat
3 - 4	Zayıf

¹²⁶ "M. U. Ne. Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi" **Düstûr**, Ayrıca bkz: F. R. Unat, **Maarif Düstûru**, s. 279-280, İstanbul-1927.

1 - 2 Pek Zayıf

Sıfır Fena

Bu talimâtname de ayrıca, sınavların işleyişi ile ilgili şu açıklama ve bilgilere rastlanmaktadır:

-“Tahrîfî imtihanlarında talebelerin kâğıtları behemehal mektep idâresince mühürlenir ve cevapların bu kâğıtlara yazılması lazım gelir. Her talebe işbu mühürlü kâğıdın yukarısına ismini ve numarasını ve imtihanın icrâ olduğu tarihi okunaklı bir surette yazmağa mecbûrdur. İmtihanda hile yapanlara veya hile yapmak teşebbüsünde bulunanlara sıfır almış nazarıyla bakılır.

- Şifâhen imtihanlara müddet-i tadrîsiyenin bitmesinden 5 gün sonra başlanacak ve nihayet 4 hafta zarfında sona erdirilecektir.

- Sözlü imtihanlar için mümeyyizler mümkün olduğu kadar mektep heyet-i talimiyyesi arasından seçilip tayîn olunur. Gerek duyulursa ihtisas sahiplerinden olmak üzere hariçten de mümeyyiz çağrılabilir.

- Mümeyyiz tayîn olunan muallimler behemehal imtihanda bulunmağa mecbûrdurlar. Gelmeyenler bir gün gelmemiş addolunarak maaşlarından bir günlük kesinti yapılır. İmtihanda kesirli not verilmez. Sınıf yükseltmek için hem şifâhî imtihanda her dersten en az 3 puan almak, hem de iki tahrîfî imtihan puanları ortalaması ile şifâhî imtihan puanı arasındaki ortalama 5'ten aşağı olmamak lazımdır.

- Yazılı imtihan notları, her devre-i imtihaniye sonunda talebeye ilân ve defâtiri mahsusasına kaydedilerek saklanır. Numûnesine uygun olarak sa'y ve gayret cüzdanlarına da dercolunarak talebelerin velilerine talebenin sa'y ve gayreti hakkında malûmât verilir.

- Yazılı imtihanlarda bulunmayan talebe, sıfır almış addolunur. Ancak mektebe gelemeyecek ederecede hastalık vesâir kabul edilebilir kuvvetli mazeret ile orada bulunamayacak olanlar için, giremedikleri yazılı imtihanın icrasından 1 ay sonra 1 hafta devam etmek ve derslere halel gelmemek üzere bir yazılı imtihan daha yapılır.¹²⁷

Emrullah Efendi, *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* hükümlerini gözönünde bulundurarak, bazı yatılı Taşra idâdîlerini ıslah etmeyi düşündü. Bu çerçevede 23

¹²⁷M. U. Ne. *Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*, İstanbul-1329; Unat, a. g. e., s. 392-394, Md: 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64.

tane yatılı İdâdî'nin 10 tanesini Sultani'ye çevirdi. Onun bu değişikliği yapmadaki gayesi, öğretmen ve idârecilerin maaşlarını arttırmak, yanında öğrenci sayısını çoğaltmak için de bu okulları cazip hale getirerek müslim, gayr-i müslim ve yabancıların çocuklarını bu okullara çekmekti.¹²⁹

Emrullah Efendi, M. U. Nizamnamesi çerçevesinde idâdîleri ıslah etmeye çalışmıştır. İslah çerçevesinde müfredatı yeniden ele alıp, Avrupa İdâileri seviyesine çıkarmaya çalışmış, okul binalarını yenilemiş, çoğaltmış, eğitim-öğretim kadrosunda iyileştirme yapmıştır. Emrullah Efendi, Kız Sultanîlerinde de bir takım değişiklikler yapmıştır.¹³⁰

İptidâiye, İdâdiye ve Sultaniye mekteplerinin kuruluş amaçları, eğitim-öğretim sistemleri, programları ve süreleri, hususi kanun maddeleriyle belirlenip açıklanmıştır. O zamanki şartlarda ve Devlet'in imkânları ölçüsünde, mümkün olduğunca çağdaş yapılanma ve çağdaş öğretim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Öyle görünüyor ki, Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'ı zamanında gerçekleşen bu yenilikler ve mektepler hakkındaki düzenlemeler, Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki yapılanmada Türk millî eğitimine etki etmiştir.¹³¹

E-MEDRESELERİN İSLAHI İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Çağa göre uygun bir öğretim yapmayı, kendini yenilemeyi ve kendine bir çekidüzen vermeyi 1908 İnkılâbına kadar düşünmeyen medreselerin ıslahı, bir memleket meselesi olmuştu. 1867'de yapılmış olan ve on üç yıla sığdırılan program medreselerde uygulanmıyordu.¹³²

Askerî ve sivil yüksek öğretim kurumlarının yanı başında geleneksel hayatını muhafaza eden, iskolaistik öğretim metodlarıyla ve tefsiri tercüme yoluyla Arapça kitap metinleri üzerinden dinî ve şer'î konularda öğretim yapan ve klasik öğretimin her üç basamağını da içine alan medrese sistemi, en büyük müesseseleri devlet

¹²⁹Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: Sâti', "Meşrutiyetten Sonra..." s. 660-661; Ergün, a. g. e., s. 228-230.

¹³⁰Konu ile ilgili olarak bkz: M. U. Ne. İnaş Sultanîsi Sunûf-u İptidâiye ve Tâliyesi'nin Ders Programları, İstanbul-1330.

¹³¹Bkz. Ayrıntılı bilgi için: Yücel, a. g. e., s. 154; Binbaşıoğlu, a. g. e., s.111-117.

¹³²Atay, Osmanlılarda Yüksek..., s. 230.

merkezinde toplanmış olmakla beraber bütün şehir ve kasabalarda, hattâ büyükçe bazı köylerde bile Tevhîd-i Tedrîsât'a kadar varlığını muhafaza etmiştir.¹³²

1909'da medreselerin ıslahı konusundaki düşünce ve istekler hükümet adına Meşihat'ca ele alınmaya başlandı. Medreselerin öğretim usûllerinin düzeltilmesiyle birlikte, programlarına Fünûn-u Hazıra'ya âit derslerin de konulması kararlaştırılmıştı.¹³³

Medrese'de ilk resmî ıslahat, 30 Ocak 1910 (3 Safer 1328) de Fatih'te Tophane'de yapılmış, medresenin yeni programını kutlamak için büyük bir merasim yapılmıştı. Bu merasime Ders Vekili Halis Efendi, Şeyhülislam Hüseyin Hüsnî Efendi, A'yân Reisi Said Paşa, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Meclis-i Mebusan Reis-i Sâni'si Mustafâ Asım, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Ulema, Vekil'ler, Mebuslar ve Eşraf katılmıştı.¹³⁴

Bu yenilik merasiminde, diğer katılımcıların konuşmalarından sonra, Maarif Nazırı Emrullah Efendi de uzun bir nutuk söyleyerek, Maarif Nazırı sıfatıyla bu meselede en ziyade kendisinin alâkadar olduğunu, bunu büyük memnuniyetle karşıladığını, böyle yüksek bir teşebbüsün sâiki hükümet olmak lazım gelirken, münhasıran ulema tarafından tasavvur ve icrâ edilmesinin, Maarif-i Osmaniye için hayırlı bir alamet sayılacağını söylemiştir.¹³⁵

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı zamanında, medrese mensupları ve ders vekâleti, sonuç alınmayan tedbirlerle bocalarken, hükümet, Dârü'l-Fünûn'un bir şubesi olmak dolayısıyla, Ulûm-u Aliye-i Diniye şubesinin programında bir hayli yenilikler yaptı ve Mutlakiyet zamanında okutulmasına hükümetçe müsaade edilmemiş olan bir çok dersleri programa koydu.¹³⁶

Emrullah Efendi, söz konusu bu şubenin ders programını daha da üstün seviyeye yükselterek, daha kuvvetli yüksek din adamı yetiştirme hususunda sanki

¹³² Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin...*, s. 80 p.

¹³³ Unat, *Maarif Düstûru*, s. 805; Medreselerin ıslahı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz : Doğan, a. g. e., s. 410-434.

¹³⁴ Atay, a. g. e., s. 231.

¹³⁵ Ergin, a. g. e., c. 1, s. 121; Ergün, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları", *A. Ü. D. T. C. F. Dergisi*, Ankara-1982, c. XXX, S. 1-2, s. 59.

¹³⁶ Ergin, a. g. e., c. 1, s. 125; Emrullah Efendi'nin, Dârü'l-Fünûn'a Medreselilerin girebilmelerini temin için Mahreç Sınıfı açmakla ilgili olarak Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmalar ve diğer tartışmalar için bkz : M. M. Z. C., c. 6, 24 Mayıs 1326-15 Haziran 1326, T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1986, s. 134-136.

Meşihat'a karşı rekabete girişmişti.¹³⁷ Zira, Dârü'l-Fünûn'daki Ulûm-u Aliye-i Diniye şubesinin programı, eskisine ve tabiatıyla medrese programlarına nispetle çok yüksek, çok faydalı bir hal almış olmakla beraber, medreseden çıkanlar arasında, bu programdaki dersleri takip edecek, pek az talebe bulunurdu.¹³⁸

II.Meşrutiyet Devri'nin seçkin devlet adamlarından ve Hukuk Fakültesi Müderrislerinden Mustafa Hayri Efendi, 1911-1912 yıllarında Evkaf Nazırlığı'nda bulunmuş, Evkaf'ın muhtaç olduğu pek çok lüzumlu ıslahatı gerçekleştirerek medreselerin maddî düzenini yoluna koymuş, bu işleri yürütmek ve Evkaf'la ilgili diğer bilim ve eğitim konuları ile de meşgul olmak üzere bir "*Müessesât-ı İlmiye-i Vakfiye Müdürlüğü*" kurmuştur.¹³⁹

II.Meşrutiyet Dönemi öncesi ve sonrasında açılmış olan medreseler şunlardır:

- a- Medresetü'l-Kuzât (1854)
- b- Medresetü'l -Vaizîn (1912)
- c- Medresetü'l-Eimme Ve'l-Huteba (1913)
- d- Medresetü'l-Mütehassısîn¹⁴⁰ (1917)

Emrullah Efendi'nin, medreselerle olan yakın ilgisini ifade edebilmek için, Maarif Nazırı iken yukarıda adı geçen medreselerden Medresetü'l-Vaizîn'de İlm-i Ruh (psikoloji) dersleri verdiği dair, o zamanki öğrencilerden Ali Hayri isimli kişi tarafından kaleme alınan ve bastırılan takrîrlerini örnek verebiliriz.¹⁴¹

Emrullah Efendi, Dârü'l-Fünûn'a bağlı olarak, ona mahreç teşkil edecek nitelikte bir "*İhtiyat Sınıfı*" (mahreç sınıfı) açmıştı. Bu sınıfı açmasındaki amacı, İdadîlerden veya medreselerden ayrılıp, Dârü'l-Fünûn'da okumak isteyenlere bir fırsat tanımaktı. Özellikle de İdadî mekteplerinde tahsilin yetersiz olup, medrese ve hususî mekteplerden gelecek öğrenciler için bu kapının açıldığını da şöyle ifade ediyordu: "Bu gün bizde Mekâtib-i İdâdiye'mizde tahsilin mükemmel olmaması itibariyle, medariste ve hususî mekteplerde tahsîl etmiş adamlar vardır ki, bu sâyede

¹³⁷ Atay, a. g. e., s. 252.

¹³⁸ Ergin, a. g. e., s. 125.

¹³⁹ Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin...*, s. 80 p.

¹⁴⁰ Doğan, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Eğitim...", (ayrıbasım), s. 430.

¹⁴¹ Ali Hayri, "Medresetü'l-Vaizîn, İlm-i Ruh muallimi Maarif Nazırı Emrullah Efendi Hazretleri'nin Esnâ-yi Tedrîste Zaptolunan Takrîrleri", 1328 (1912).

buraya girecektir. İşte, bunların girmelerini teshîl için bu İhtiyat Sınıflarının mevcut olması lazımdır.”¹⁴²

Emrullah Efendi'nin bu ifadesi, onun medreselere ve medreselilere sıcak yakın ilgisinin bir göstergesidir.

Buraya kadar medreselerle ilgili olarak edinilen intiba şudur ki; Evkaf Nezareti nezdinde Meşihat'ça yönetilen bu eğitim kurumu, Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırı olduğu II.Meşrutiyet'in ilanına kadar bir türlü çağdaşlaşmamış, klasik ve iskolastik eğitim metodlarıyla öğretime devam etmiş, bağınaz ve tutuculuğu sebebiyle devletin ilgisini ve desteğini kaybetmişti. Medreselerdeki müderrisler, plansız, programsız, şahsî kabiliyet ve düşüncelerine göre ders veriyorlar, çağın gereklerine göre kendilerini ve görev yaptıkları kurumu yenilemeye çalışmıyorlardı.

İşte bu aksaklık ve eksiklikleri gören Maarif Nazırı Emrullah Efendi, maarifin alttan değil (iptidâiyelerden), bilakis *Tûbâ Ağacı Nazariyesi* kapsamında üstten (Dârû'l-Fünûn'dan) başlanmak suretiyle ıslah edilmesi gereğine inandığı için, Dârû'l-Fünûn'u Avrupa usûlünde modern bir zihniyete kavuşturmaya çalışmıştır. Meşihat'a karşı bayrak açmak veya rekabet sayılabilecek bir girişimde bulunup, Dârû'l-Fünûn'un *Ulûmu Aliye-i Diniye* şubesinin programını, medrese programından daha yüksek ve kaliteli hale getirmiştir.

Emrullah Efendi'nin bu girişimi, bizce, ileriye göremeyen Meşihat'ın ve medrese yetkililerinin, bu reformları görerek taassubu bırakmalarını, dolayısıyla da mensubu buldukları eğitim kurumuna çağdaş bir görünüm kazandırmaya sevk etmek içindir.¹⁴³

¹⁴²Emrullah Efendi, M. M. Z. C., a. g. e., c. 6, s. 131-133.

¹⁴³Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin ...* s. 80; Atay, a. g. e., s. 252, 254; Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, Kenan Matbaası, İstanbul-1943, s. 24-27, 54; Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, 27 Mayıs 1326, s. 132-135; Kansu, a. g. e., s. 66-647.

F- YÜKSEK ÖĞRETİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

1- Emrullah Efendi'nin Yüksek Öğretim İle İlgili Görüşlerine Genel Bir Bakış

1908 Devrimi'nden sonra yüksek okullara ve bilhassa Dârü'l-Fünûn'a öğrenci müracaatı çok fazla oldu. Bu talebi karşılamak için, Dârü'l-Fünûn, 1909 yılında özel bir binaya kavuşturulmuş, öğretim araç ve gereçleri bakımından da zenginleştirilmiş; 1911'de de, Profesörler kurulu kurmak ve şube başkanlarını kendilerinin seçme hakkı tanımak gibi iyileştirmeler yapılmıştır. Daha sonra ilk önemli değişikliği Tûbâ Ağacı Nazariyesi sahibi Emrullah Efendi yapmıştır.¹⁴⁴

Emrullah Efendi, yüksek öğretim hususundaki düşüncelerini, her iki Bakanlık sırasında, kendisinin nazariyesi olan *Tûbâ Ağacı Nazariyesi* kapsamında gerçekleştirme imkânı bulmuştur.

“Tanzimattan önceki dönem sonlarında açılmış askerî yüksek okullar arasında üniversite düzeyinde öğretim yapan yalnız Tıbbiye idi. Harp okulu içinde 1849 yılında açılmış bulunan Veteriner sınıfları da yine ordu ihtiyaçlarından doğmuş bir askerî veteriner okulunun ilk çekirdeğini oluşturuyordu. Medreselerin yüksek basamaklarının bulunduğu Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinde yer alan kürsülerde ise, türleri ve nitelikleri bakımından henüz Batıdaki anlamıyla disiplin haline gelmemiş, islam din bilimleri ve hukukunu kapsayan, yahut bu konular üzerinde ihtisas yapacak kimseleri, muhtaç oldukları öğrenim dilini kazanmaya hazırlayan Arap dili ve edebiyatına ait dersler okutuluyordu.”¹⁴⁵

“Türkiye’de yeni bir yüksek öğretim müessesesi kurma teşebbüsleri XIX. y.y. ortalarına doğru başlamıştır. Bu asrın başlarından itibaren Osmanlılarda görülen bilimde Doğudan Batıya olan yöneliş ve eğitim anlayışında meydana gelen değişmeler, Tanzimat Dönemi’nde medrese dışında yeni bir yüksek öğretim müessesesinin kurulması yolunda teşebbüslerin doğmasına vesîle olmuştur.”¹⁴⁶

Bundan böyle, Emrullah Efendi'nin Yüksek Öğretimle özellikle de Dârü'l-Fünûn'la ilgili görüş ve uygulamalarını ortaya koymadan önce, Dârü'l-Fünûn'ların

¹⁴⁴Koçer, a. g. e., s. 199.

¹⁴⁵Unat, a. g. e., s. 49.

¹⁴⁶Ekmeleddin İhsanoğlu, “Dârü'l-Fünûn”, T. D. V. *İslam Ansiklopedisi*, s. 521.

tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişim evrelerinden kısaca burada bahsetmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

İlk Dârü'l-Fünûn: Avrupa'nın ilim ile ilerlediğini ve ilimsiz bir şey olamayacağını takdir eden Tanzimat adamları, 1844 de ulema, asker, sivil kimselerden seçilen bir komite, üç öğretim derecesini ve bunlar arasında yüksek öğretim işini de inceleyerek Dârü'l-Fünûn kurulmasına karar vermiştir. Ayasofya ile Sultanahmet arasında yapılması kararlaştırılan üniversite binası için İtalyan Fosati adlı bir mimar getirilmiş ve bu bina 19 yılda bitirilebilmiştir. 31 Kânûnuevvel 1863 pazartesi günü derslere başlanmıştır. İlk kez ders vermeye başlayan hocalar ve dersler şunlardır:

- Derviş Paşa (Fizik)
- Hekimbaşı Salih Efendi (Mevalid = Biyoloji)
- Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmet Vefik Efendi (Tarih).

İkinci Dârü'l-Fünûn (Dârü'l-Fünûn-u Osmanî) : Eski Sadrazamlardan Saffet Paşa, Maarif Nazırı iken, İlk Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi yapıldı.¹⁴⁷ 198 maddeden oluşan bu nizamnâmenin 79-129 maddeleri Dârü'l-Fünûn-u Osmanî'nin kurulması ile ilgilidir. Bu nizamnâmeye göre Dârü'l-Fünûn-u Osmanî'nin üç şubesi olacaktır : 1. Hikmet ve Edebiyât, 2. Hukuk, 3. Ulûm-u Tabîiye ve Riyaziye.

Maarif Nazırı Saffet Paşa, 20 Şubat 1870 (19 Zilkade 1286)'de Dârü'l-Fünûn-u Osmanî'yi bir nutuk ile açmış, Sadrazam Ali Paşa ve bütün vükela (Bakanlar) törende bulunmuşlar, Dârü'l-Fünûn müdürü Tahsin Efendi Fransızca, Cemaleddin Efganî de Arapça birer nutuk söylemişlerdir.

Üçüncü Dârü'l-Fünûn: 20 Şubat 1870'te açılmış olan ikinci Dârü'l-Fünûn, bilinmeyen nedenlerle iki yılı tam doldurmadan takriben 10 Şubat 1872 tarihinde kapatılmıştır. İkinci Dârü'l-Fünûn'un açılışını gerçekleştiren Maarif Nazırı Saffet Paşa, Dârü'l-Fünûn'u sofiya muhitinden uzak bir yerde ecnebî unsurlarla açmaya teşebbüs etti. Galatasaray Lisesi Müdürü Savâ Efendi bu işe memur edildi. Savâ Paşa Beyoğlu'nda Dârü'l-Fünûn Edebiyât, Hukuk ve Turuk-u Meâbir (fen) şubelerini 1874'te (1291) açtı.

Dördüncü Dârü'l-Fünûn (Dârü'l-Fünûn-u Şâhâne): II.Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı (H.1293-1318) münasebetiyle 1 Eylül 1900 de Türbe

¹⁴⁷ Bilsel, a. g. e., s. 13-14.

civarında Mülkiye Mektebi binası içinde 3 şube olarak Dârü'l-Fünûn-u Şâhâne açıldı. Bunlar, Ulûm-u Aliye-i Diniye, Ulûm-u Riyaziye ve Edebiyât şubeleridir.¹⁴⁸

Emrullah Efendi'nin genel yüksek öğretimle ilgili görüşlerini, 27 Kânûnuevvel 1326 (1910)'da Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmanın, Mekâtib-i Âliye ile ilgili yerde bulmak mümkündür. Biz sözkonusu metni aşağıya alıyoruz:

“... şecere-i marifet, şecere-i Tûbâ gibidir. Onun kökü yukarıdadır. Bugün tarih tetkîk olunsun, bütün fûnûn meydana konsun, acaba ilmi beşer nasıl terakkî etmiştir ? Evvela ulema yetişmiş, sonra onlar neşr-i ulûm etmişlerdir. Medâris-i İslamiyeyi düşününüz. Mahalle Mektepleri yoktu, sonra onlar açıldı. Ulema, evvelâ medâriste yetiştikten sonra gidip neşr-i ulûm ediyorlardı. Devlet-i Osmaniye, bunu yaptığı zaman nasıl yapmış? Evvela büyük mektepler açmıştır. 1300 tarihinde hükümet A'sâr'a ve Emlâk vergisine bir Hisse-i İâne tevzî etti ve bunu kâmilan Mekâtib-i İdâdiye ile Âliye'ye tahsîs etti. Çünkü memlekete malumatlı memur, muharrir, hakim, muallim lazım idi. Bunlar yetiştirildi. Zannederim bugün bu mektepler iyi bir semere verdi. Onu takdîr buyurursunuz...”¹⁴⁹

Emrullah Efendi, 1327-1328 (1911-1912) de hazırlamış olduğu Maarif-i Umûmiye Lâyiha-i Kanûniyesi'nin dördüncü babında Tahsîl-i Âlî'yi şöyle tarif etmektedir: “Tahsîl-i Âlî'yi Dârü'l-Fünûn ihtiva eder. Maamafih takîp ve devamı tahsîl-i tâlî'yi ikmâl ile meşrût olan ve bir şube-i ilimde ihtisas temîn eden mekâtib ve müessesât-ı mahsûsa dahî Mekâtib-i Âliye'dendir.”¹⁵⁰

Emrullah Efendi, yüksek tahsili böyle tarif ettikten sonra, bir diğer madde ile de Mekâtib-i Âliye talebesinin tahsilde buldukları müddetçe askerlik kanununa uygun olarak askerlik görevlerinin de tecîl edildiğine ilişkin ifadelere de yer vermiştir.

Diğer taraftan Emrullah Efendi, Dârü'l-Fünûn'la ilgili mevzuatı, “Maarif-i Umûmiye Lâyiha-i Kanûniyesi ”nin Mekâtib-i Âliye kısmına ek olarak ele almasıyla Dârü'l-Fünûn müessesesini bir yüksek tahsil kurumu telakkî ettiğinin kanıtıdır.

Sözkonusu kanun layihasının Dârü'l-Fünûn'la ilgili önemli maddelerinden bazılarını aşağıya alıyoruz :

¹⁴⁸ A. g. e., s. 10-24; Ayrıntı için ayrıca bkz: Koçer, a. g. e., s. 74-76; Ergün, a. g. e., s. 250-283; Aynî, a. g. e., s. 12-80; Akyüz, a. g. e., s. 175-178.

¹⁴⁹ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, 27 Kânûnuevvel 1326 (1910), c. 2, s. 95-96.

¹⁵⁰ *Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti*, T. B. M. M., Basımevi, Ankara-1993, c. 1, s. 387, Md : 72.

Madde 74 - Dârü'l-Fünûn, Ulûm-u Aliye-i Diniye, Tıp, Hukuk, Ulûm-u Riyaziye ve Tabiiye, Edebiyat namı ile beş şubeye münkasımdır.

Madde 75 - Dârü'l-Fünûn'un Ulûm-u Aliye-i Diniye şubesinden mâadâ diğer şubelerine alınacak talebe Tahsil-i Tâli şهادetnamesini hâiz olması şarttır. Ulûm-u Aliye-i Diniye şubesinin dühûl imtihanı Dârül-Fünûn Nizamnâmesi'nde muayyendir.

Madde 76 - Dâr'ül-Fünûn'un her şubesinin idaresi birer müdür-ü mes'ule mevdudur. Müdürler şubeye müteallik kavanin ve nizam ve talimatın icra-yı ahkâmı ile mükelleftir.

Madde 77 - Dârül-Fünûn'un her şubesinde o şubenin muallimlerinden mürekkep bir Meclis-i Muallimîn teşekkül eder.

Madde 78 - Dârül-Fünûn'un her şubesinde elyevm mer'î olan ders programlarında lüzum görülecek tadîlât, Meclis-i Muallimînin teklifi üzerine Maarif Nezaretince icra olunacaktır.

Madde 79 - Dârül-Fünûn talebesi ücretlidir. Ücret ve harç itasına muktedir olmadıkları, mensup oldukları mahalle Meclis-i İdareleri mazbatasına ile musaddak olanlardan ücret alınmaz.

Madde 83 - Şهادetname imtihanı mecburî ve Rûs imtihanı ihtiyarîdir. Fakat Rû'ûsu hâiz olmayanlar muallimliğe tayin olunamaz.

Madde 84 - Dârül-Fünûn muallimleri ihtisas ve tetebbu-u zâtîleri ile temeyyüz etmiş zevâtan olmak lazımdır.¹⁵¹

2. Emrullah Efendi'ye Göre Dârü'l-Fünûn'un Amacı ve Vazifeleri

Dârü'l-Fünûn kurulmadan önce *İstanbul Külliyesi* adı verilen Osmanlı medreselerinde Hukûk, İlâhiyat, Matematik, Tıp ve Felsefe gibi bilimsel alanlarda öğretim yapıyordu. Modern anlamdaki Dârü'l-Fünûn ise, Fransız hariciyesinin 22 şubat 1867'de Osmanlı hükümetine verdiği notanın 4. maddesindeki istekler doğrultusunda kurulmuştur. Şöyle ki; "Müslümanlar ve Hıristiyanlar için ortak bir

¹⁵¹ Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti, a. g. e., s. 387; Ayrıca bkz: Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 175-176.

Üniversite kurulmalıdır. Burada yalnız tıp öğrenimi ile yetinilmeyerek, tarih, idâre ve hukûk öğretilmelidir”¹⁵²

Anlaşıldığına göre, Türkiye’de Avrupa ayarında Üniversiteler, Fransız baskısıyla kurulmuş ve Türk Üniversitelerinin modern bir şekilde açılıp çoğalmasında Fransız Üniversiteleri (özellikle Sorbon Üniversitesi)nin büyük etkisi olmuştur.¹⁵³

Emrullah Efendi’nin 21 Nisan 1912 (1328) tarihinde hazırlamış olduğu Dârü’l-Fünûn Nizamnamesi’nde, Dârü’l-Fünûn’un kuruluş amaçları hakkında şu cümleler yer almaktadır: “Dârü’l-Fünûn dediğimiz yüksek müesseseler, ilimler ve fenlerin hem yayılmasına hem de ilerlemesine hizmet eder. Bu iki hizmet birbirinden ayrıdır. İlimleri ve fenleri yaymak, halk arasına dağıtmak demektir. Bu vazifeleri ile Dârü’l-Fünûnlar yüksek tahsile mahsus mekteplerin vazifelerini görürler ve bu bakımdan maarifin en yüksek kültürünü yayma merkezleri olduğu gibi Mekâtib-i Âliye ve İptidâiyenin terakkîsine de yararlar. Dârü’l-Fünûnların ikinci görevi, ilmin terakkîsine hizmettir. Bu müesseseler, ilmi yaymakla kalmazlar, ilmi yaymaya, ilerletmeye de hizmet ederler. Bir devletin dünyadaki siyasal yeri, medeniyet derecesi ile ilim ve fenlerdeki ilerlemesi ile orantılı olduğu düşünülürse ilmin yayılması ve ilerlemesine hizmet eden bilginler yetiştirecek Dârü’l-Fünûnların bu uğurda görecekları hizmetin büyüklüğü tahmin edilebilir. Ve Dârü’l-Fünûnların asıl görevi bu olmalıdır.”¹⁵⁴

3. Dârü’l-Fünûn’da Ölçme-Değerlendirme ve Not Sistemi

Emrullah Efendi tarafından hazırlanan, Dârü’l-Fünûn Nizamnamesi’ndeki sınıf geçme ve diploma dereceleri hakkındaki kanûn maddesi de şöyleydi:

Dârü’l-Fünûn’un tıp şubesinden (fakülte) başka şubelerinde terfî (sınıf geçme) ve derece için numara (puan-not) sistemi geçerlidir. Bir üst sınıfa geçme ve şehâdetnâme (diploma) dereceleri aşağıdaki şekildedir:

10 - 9: Aliyyü’l-a’lâ

¹⁵² Türkoğlu, a. g. e., s. 47.

¹⁵³ A. g. e., s. 47-48; Ayrıntılı bilgi için bkz: Lütfi, “Paris Dârü’l-Fünûnu (Sorbon)”, **Türk Bilgi Derneği Bilgi Mecmuası**, S. 5, İstanbul-1330 (1914), s. 479-489.

¹⁵⁴ Emrullah, **Dârü’l-Fünûn Nizamnamesi, Esbâb-ı Mûcibe**, İstanbul-1328.

- 8 : A'lâ
7 : Karîb-i a'lâ
6 - 5 : Vasat

Bunlarla birlikte, bir üst sınıfa geçmekle ilgili şu ifadeler de yer almaktadır:

“Terfi-i Sınıf (sınıf geçmek) için her dersten 5 numara (not-puan) almak şarttır”¹⁵⁵

Dârü'l-Fünûn Nizamnâmesinin (Talîmat) 1.maddesine göre; İstanbul Dârü'l-Fünûnu 5 şubeden teşekkül ediyordu, bunlar:

- a- Ulûm-u Şeriye Şubesi
- b- Ulûm-u Hukûkiye Şubesi
- c- Ulûm-u Tıbbiye Şubesi
- d- Fünûn Şubesi
- e- Ulûm-u Edebiye Şubesi

Eczacı Mekteb-i Âlisiyle Dişçilik Mekteb-i Âlisi (Yüksek Okulu), Ulûm-u Tıbbiye şubesine, Vilâyet Tıbbiye ve Hukuk Mektepleri, İstanbul Dârü'l-Fünûnu'na bağlıdır.¹⁵⁶

4. Dârü'l-Fünûn'un Konumu ve Eğitim Programları

Emrullah Efendi, Meclis-i Mebusan'da Dârü'l-Fünûn, Mekâtib-i Âliye konuları üzerinde tartışma gündeme getirildiğinde (3 Kânûnusânî 1326), Dârü'l-Fünûn'un teşkilat yapısı ile ilgili olarak İstanbul Mebusu *Kirkor Zöhrap* Efendi ile olan tartışmada Dârü'l-Fünûn'un diğer yüksek okullardan farklı bir yapıya sahip olduğunu, yani artık Üniversite olduğunu şu cümlelerle ifade ediyordu: “...Vakıa, Dârü'l-Fünûn başkadır. Fakat onlar da Dârü'l-Fünûn'un şubeleridir. Bugün, biz ayırdık, Dârü'l-Fünûn dedik...”¹⁵⁷

Dârü'l-Fünûn'un eski Rektör (emîn)'lerinden birisi olan Prof. Dr. Cemil Bilsel, Dârü'l-Fünûn'un 4. kez kuruluş teşebbüsü olarak, yapısı hakkında aşağıdaki

¹⁵⁵ M. U. Ne. İstanbul Dârü'l-Fünûnu (Talîmat), İstanbul-1329, s. 21, Md: 53-54.

¹⁵⁶ A. g. e., s. 1, Md: 1.

¹⁵⁷ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 2, s. 161. 20 Kânûnuevvel 1326 / 31 Kânûnusânî 1326 (1910), T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1986. Dârü'l-Fünûn'la ilgili diğer konuşma ve tartışmalar için bkz: M. M. Z. C., c. 2, devre: 1, İçtima senesi : III, T. B. M. M. Basımevi , Ankara-1986, s. 95, 96-97, 129, 130-137, 146-147.

bilgileri vermektedir: "...1908'de Meşrutiyet'in ilânından sonradır ki, Dârü'l-Fünûn 5 şubeden mürekkep tam bir varlık olarak kuruldu. Bunu kurmak için her Fakülte'den seçilmiş hocalar arasında ben de vardım. Hukuk Mektebinde ve bir aralık Mülkiyelilerin Bâbıâli Caddesinde kurdukları cemiyet merkezinde Sırrı Bey'in reisliğinde toplanarak ilk Talimatı yapmaya çalıştık. Bu ve bundan sonraki çalışmalarla Maarif Nazırı Emrullah Efendi zamanında yapılan 20 Nisan 1912 tarihli Nizamnâme'ye göre Dârü'l-Fünûn'un adı İstanbul Dârü'l-Fünûnu'dur..."¹⁵⁸

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'nda 1327-1328 (1911-1912) yılında Meclise sunulan ancak Ahmet Şükrü Bey zamanında kanunlaşabilen Maarif-i Umûmiye Lâyiha-i Kanûniyesi'nde 72. ilâ 85. maddeleri Dârü'l-Fünûn ve yüksek tahsîl ile ilgili maddelerdir.¹⁵⁹

1912'de Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından çıkartılan Talimatnâme'ye göre Dârü'l-Fünûn'da okutulan dersler şunlardır:

<u>I. Ulûm-u Şeriye Şubesi</u>	<u>Suhûr-u Dersiyе</u>
-Tefsîr-i Şerîf	8 "
-Hadîs-i Şerîf	8 "
-İlm-i Ahlâk-ı Şeriye ve Tasavvuf	6 "
-Üsûl-i Fıkıh	8 "
-Fıkıh	8 "
-İlm-i Kelâm	8 "
-Siyer-i Nebevî	2 "
-Tarih-i Din-i İslam ve Tarih-i Edyân	6 "
-İlm-i Hilâf	4 "
-Edebiyât-ı Arabiye	6 "
-Hikmet-i Teşrîf	2 "
-Tarih-i İlm-i Fıkıh	2 "
-Tarih-i İlm-i Kelâm	2 "
-Arap Felsefesi	2 "
-Felsefe ve Tarih-i Felsefe	6 "

¹⁵⁸ Bilsel, a. g. e., s. 24; Baltacıoğlu, a. g. e., s. 56-83.

¹⁵⁹ Meclis-i Mebusan, "Maarif-i Umûmiye Lâyiha-i Kanûniyesi no: 52", Devlet-i Osmaniye Mâliye Nezareti, c. 1, içtima senesi : 4-5, devre : 1, 1327-1328, s. 387. T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1993.

II. Ulûm-u Hukûkiye Şubesi

- Ceza Hukûku	2	”
- İktisat ve Mâliye	2	”
- Devletler Hukûku	2	”
- İdâre Hukûku	4	”
- Temel Hukûk	2	”
- Mecelle	8	”
- Ceza Muhakemeleri Üsûlü	2	”
- Ceza Kanunu	2	”
- Vesâyâ ve Ferâiz	2	”
- Kara (yolu) Ticareti	4	”
- Nikâh	2	”
- Uhûd (sözleşmeler)	2	”
- Üsûl-u Fıkıh	4	”
- Tatbîkat-ı Hukûkiye	2	”
- Ticaret-i Bahriye (deniz ticareti)	2	”
- Evkaf Arazileri Tasarruf Hukuku	2	”
- Tatbîkat-ı Cezaiye	2	”

III. Ulûm-u Tıbbiye Şubesi

- Hayvanat-ı Tıbbiye	3	”
- Nebatât-ı Tıbbiye	3	”
- Hikmet-ı Tıbbiye ve Hayatiye	3	”
- Kimya-yı Gayr-i Uzvî	3	”
- Kimya-yı Uzvî ve Hayatî	3	”
- Teşrîh-i Tavsîfî	3	”
- Fizyoloji	3	”
- Ensâc ve Mebhas-i er-Raşım	3	”
- Teşrîh-i Nâ Hayevî	3	”
- Hıfzıssıhha	3	”
- Bakteriyoloji	3	”
- Müfredat-ı Tıb ve Fenni Espençiyârî	3	”
- Emraz-ı Umûmiye	2	”

- Ameliyyat-1 Cerahiye	1	”
- Parazitoloji	1	”
- Teşrîh-i Marazi	4	”
- Serîriyat ve Emrâz-1 Dahiliye	6	”
- Serîriyat-1 Akliye ve Asabiye	2	”
- Serîriyat-1 Ayniye	2	”
- Serîriyat-1 Cildiye ve Efrenkiye	1	”
- Serîriyât-1 Üzüniye ve Huncuraviye	1	”
- Serîriyat ve Emrâz-1 Hariciye	6	”
- Serîriyât-1 Vilâdiye	2	”
- Serîriyât-1 Nisâiye	1	”
- Mebhasü's-Sümûm	1	”
- Tıp Kanunu	2	”
- Serîriyât-1 Tedaviye ve Fenn-i		
- Tedavî-i Tecrîbî	2	”

IV- Fünûn Şubesi

(Bu şube, Ulûm-u Riyaziye ve Ulûm-ı Tabîiye kısımlarından oluşmaktadır)

Ulûm-u Riyaziye kısmı

Şuhûr-u Dersiyeye (öğrenim ayları)

- Hendese-i Resmiye	1	”
- Hendese-i Tahlîliye	2	”
- Cebr-i A'lâ ve Müsellesât-ı Küreviye	2	”
- Hikmet ve Riyazî Hikmet	6	”
- Hey'et-i Riyaziye	4	”
- Mekânîk	4	”
- Hesab-1 Tefadulî ve Temâmî	4	”
- Hesab-1 İhtimalî / Taksîm-i Arazî	2	”

Ulûm-u Tabîiye kısmı

Şuhûr-u Dersiyeye (öğrenim ayları)

- Tecrîbî Hikmet	6	”
- Nebatât-1 Umûmî	4	”
- Hayvanat-1 Umûmî	4	”
- İlm-i Arz ve İlm-i Meâdin	6	”
- Kimya-yı Ma'denî	2	”

- Kimya-y1 Tahlilî	6	”
- Kimya-y1 Uzvî	2	”
- Kimya-y1 Hayatî	2	”
- Fizyoloji	2	”

V- Ulûm-ı Edebiye Subesi

Suhûr-u Dersiyeye (öğrenim ayları)

- Edebiyât-ı Türkiye	6	”
- Tarîh-i Edebiyât-ı Türkiye	6	”
- Edebiyât-ı Arabiye	6	”
- Edebiyât-ı Farisiye	6	”
- Felsefe ve Tarîh-i Felsefe	6	”
- Tarîh-i Umûmî	8	”
- Tarîh-i Osmanî	6	”
- Coğrafya	6	”
- İktisat ve İlm-i İctima	4	”
- El sine		
- Fransızca		
- Rusça		
- Almanca		
- İngilizce		

Eczacı Mekteb-i Âlisi

1. sene (sınıf): Hikmet-i Tabiiye
Kimya-y1 Gayr-i Uzvî
Nebatât
2. sene (sınıf): Kimya-y1 Uzvî
Hayvanat
Bakteriyoloji ve Hıfzıssıhha
3. sene (sınıf): Fenn-i Espençiyarî
Kimya-y1 Espençiyarî ve Tahlilî
Kimya-y1 Hayatî
Müfredat-ı Tıb ve Mebhasü's-Sümûm

Dişçilik Mekteb-i Âlisi

1. sene (sınıf): Hikmet-i Tabiiye
Kimya-yı Gayr-i Uzvî
Nebatât
Fenn-i Ensice
Protez
2. sene (sınıf): İlm-i Teşrih-i Umûmî ve Hususî
Emrâz-ı Umûmiye
Ameliyat-ı Sinniye (nazarî)
Protez
Hayvanat
Kimya-yı Uzvî
Serîriyat-ı Mütenevvie-i Esnân
3. sene (sınıf): Fizyoloji-i Umûmî
Emrâz-ı Esnân ve Fenn
Ameliyat-ı Sinniye (pratik)
Bakteriyoloji ve Hıfzıssihha-i Umûmiye
Müfredat-ı Tıp ve Hıfzıssihha-i Esnân
Protez
Serîriyat-ı Mütenevvie-i Esnân

Emrullah Efendi'nin 1912 yılında hazırlamış olduğu Dârü'l-Fünûn Nizamnâmesi'nin 16.maddesi gereğince Tıp şubesinden başka, Dârü'l-Fünûn'un diğer şubelerinde okutulan dersler aşağıdaki şekilde takımlara taksim edilmiştir.

VI. Ulûm-u Şer'îye Şubesi

a - Tefsîr ve Hadîs Takımı

- Tefsîr-i Umûmî
- Tefsîr-i Tatbikî
- Üsûl-ü Hadîs
- Hadîs-i Şerîf

b - Kelâm Takımı

- İlm-i Kelâm

- Tarîh-i İlm-i Kelâm
- Felsefe-i Arab
- Tasavvuf

c- Felsefe Takımı

- İlm-i Nefs
- İlm-i Mantık ve Ahlâk
- Felsefe-i Ūlâ ve Tarîh-i Felsefe
- Felsefe-i Arab

d- Fıkıh Takımı

- Ūsûl-u Fıkıh
- İlm-i Hilâf
- Fıkıh
- Tarîh-i İlm-i Fıkıh
- Hikmet-i Teşrî

e- İlm-ü Ahlâk-ı Şeriye ve Siyer Takımı

- Siyer-i Nebevî
- Tarîh-i Din-i İslam ve Tarîh-i Edyân
- İlm-i Ahlâk-ı Şeriye

VII - Ulûm-ı Hukûkiye Subesi

a- Hukuk Takımı

- Ūsûl-u Muhakemât-ı Hukûkiye
- İcra
- Sakk-ı Hukûk
- Ticaret-i Berriye (kara ticareti)
- Ticaret-i Bahriye (deniz ticareti)

b- Ceza Takımı

- Hukûk-u ceza
- Şerh-i Metn-i Kanûn-ı Ceza
- Ūsûl-u Muhakemat-ı Cezaiye
- Sâkk-ı Ceza

c - Devletler Hukûku Takımı

- Hukûk-u Umûmiye-i Düvel

- Hukûk-u Husûsiye-i Düvel

- Uhûd-ı Atıka

d- Ulûm-ı Fıkhıye Takımı

- Mecelle

- Usûl-ü Fıkıh

- Nikâh

- Vesaya ve Feraiz

- Hukûk-u Tasarrufiye-i Arâzî

e - Ulûm-u İdariye ve İktisadiye Takımı

- Hukûk-u Esasiye

- Hukûk-u İdâre

- İlm-i İktisat

VIII - Fen Subesi

a - Ulûm-ı Riyaziye Kısmı

- Tefadulî ve Tev'emî

- Heyet-i Riyaze

- Hikmet-i Riyazî

- Mekânîk-i Âlî ve Riyazî

b - Ulûm-ı Tabîiye Kısmı

(Bu kısım, Ulûm-u Hikemiye ve Ulûm-u Tabîiye Takımlarından oluşur)

a- Ulûm-ı Hikemiye Takımı

- Hikmet-i Tecrîbî

- Kimya-yı Gayr-i Uzvî

- Kimya-yı Tahlilî

- Kimya-yı Hayatî

b- Asl-ı Ulûm-ı Tabîiye Takımı

- Nebatât-ı Umûmî

- Hayvanât-ı Umûmî

- İlm-i Arz ve Meâdin.

IX- Ulûm-ı Edebîye Subesi

a- Felsefe Takımı

- İlmü'n-Nefs
- İlm-i Mantık ve Ahlâk
- Felsefe-i Ülä ve Tarîh-u Felsefe
- Terbiye

b- Tarîh ve Coğrafya Takımı

- Tarîh-i Umûmî
- Tarîh-i Siyasî
- Tarîh-i Osmanî
- Coğrafya

c- Ulûm-ı İctimaiye Takımı

- İlm-i İctimai
- İlm-i İktisat

d - Edebiyât Takımı

- Edebiyât-ı Türkiye ve Tarîh-i Edebiyât-ı Türkiye
- Tarîh-i Edebiyât-ı Garbiye
- Mehâsin
- Edebiyat-ı Arabiye ve Farisiye'den biri

e- El sine (yabancı diller) Takımı

- İngilizce
- Fransızca
- Almanca
- Rusça ¹⁶⁰

5. Dârü'l-Fünûn'da Eğitim Ücretleri

Emrullah Efendi, beşinci Dârü'l-Fünûn olarak anılan İstanbul Dârü'l-Fünûnu'na kayıt kabul ve eğitim ücretlerini muhtevi Nizamnâme ve talimat hazırlamıştı. Nizamnâme'nin 19-25 maddeleri özetle şöyledir:

- Aslı talebeler ile, takım müdavim (öğrencileri)leri ve dinleyicileri eğitim ücretlerini vermekle mükellef oldukları, ancak buldukları mahallerin meclis

¹⁶⁰ M. U. Ne. İstanbul Dârü'l-Fünûn'u, Md : 16, s. 10-14; Ayrıca bkz: M. Ali Aynî, a. g. e., s. 40-43.

idâresinden fakirlik hallerine dair mazbata getirdikleri takdirde (aslî talebeler) eğitim ücretlerinden muaf olacağı,

- (Fakülteye) girişte mazbata ibraz edenlerden, ertesi yıllarda *mahalle ilm-ü haberi* (oturma belgesi, genel durum belgesi veya ikametgâh ilmühaberi) alınmakla yetinileceği,

- Eğitim ücretlerinin her üç ayda bir yani Eylül, Aralık, Mart ve Haziran ayı başlarında alınacağı, Duhûliye (giriş peşinatı) veren birinci sınıf talebesinin o sene Eylül taksitinden muaf tutulacağı,

- İki sene arka arkaya eğitim ücretlerini ödemeyen ve imtihanlara girmeyen talebinin kaydının dondurulacağı, bu suretle kaydı dondurulan talebenin ancak bir sene fasıla ile kayıt yenileyebileceği ve bu durumun sadece bir defa tekerrür edeceği,

- Ücretlerin her taksiti sırasında, ücretli talebe, ücretsiz talebe şeklinde kayıt tazeleme mecburiyetine dair hükümler bulunup, yine 20 Nisan 1912 tarihli bu Nizamnâmenin 25 inci maddesine göre İstanbul Dârü'l-Fünûnu eğitim ücretleri aşağıdaki şekilde tespit olunmuştur:

- Dühûliye (giriş) Harcı: Yarım lira
- Tecdîd-i Kayıt (kayıt yenileme) Harcı: Çeyrek lira
- Şehadetnâme (diploma) Harcı: İki lira
- Tasdikname Harcı: Yarım lira
- İmtihan Harcı: Yarım lira idi.¹⁶¹

Bu bağlamda 1327-1328'de kanunlaşan Maarif-i Umûmiye Lâyiha-i Kanûniyesi'nin Dârü'l-Fünûn'a kayıt-kabul ile ilgili olan 79. maddeye göre de aynı şekilde talebeye kolaylık sağlanıyordu. Bu madde aynen şöyledir: “ Dârü'l-Fünûn talebesi ücretlidir. Ücra (ücretler) ve harç itâsına (vermeye) muktedir olmadıkları, mensup oldukları mahalle Meclis-i İdâreleri mazbatası ile musaddak (onaylanmış) olanlardan ücret alınmaz.”¹⁶²

¹⁶¹ M. U. Ne. İstanbul Dârü'l-Fünûn'u (Talimât), s. 16.

¹⁶² Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti..., s. 387.

6. Dârü'l-Fünûn'da Disiplin Cezaları

Emrullah Efendi, Üniversite öğrenimiyle ilgili olarak en ince teferruatına kadar her hususta kanûn ve yönetmelikler hazırladığı gibi, Dârü'l-Fünûn talebelerini zapt-ü rapt altına alan 18 maddelik bir Nizamnâme ile önemli müeyyideleri getirmiş oluyordu. Bu nizamnâme'nin 4. maddesi gereğince öğrencilere verilecek cezalar şunlardı:

- Tekdir.
- En çok bir seneyi geçmemek üzere kayıt yenilemekten ve imtihandan men'etmek.
- En çok bir seneyi geçmemek, üzere falükte veya şubeden muvakkaten ihrac etmek.
- En çok iki seneyi geçmemek üzere Dârü'l-Fünûn'dan muvakkaten ihraç etmek.
- Dârü'l-Fünûn'dan müebbeden ihraç etmek.
- En çok iki sene müddet zarfında hiçbir şube ve fakültede muayyen bir veya birkaç dersin imtihanına kabul edilmemek.
- En çok iki seneyi geçmemek üzere umumi ve husûsî bilcümle fakülteler ile Mekâtib-i Âliye'ye devamdan men'etmek.

Emrullah Efendi, yukarıdaki söz konusu edilen cezaî müeyyideleri getirmekle kalmayıp, derslere devam ve sınavlara katılma hususlarında da sıkı önlemler almıştı. Bu önlemleri önemine binaen "*form dilekçe ve yazışma örneği*" şeklinde buraya alıyoruz: ¹⁶³

¹⁶³ İstanbul Dârü'l-Fünûnu (Tafimât), s. 30-31.

Şuhûr-u Dersiye (öğrenim ayları)

İstanbul Dârü'l-Fünûn'u.....şubesi devam
tasdiknamesi.....numaralı.....Efendi'nin.....nezdindeki cetvelde muharrer
olduğu üzere.....dersinin ameli /nazarî kısımlarına devam ettiğini tasdik
eylerim.

13..... Muallim

Talebe imtihana girebilmek için işbu varakayı her şuhûr-u
dersiyye nihayetinde idâreye teslim etmeye mecburdur.

İstanbul Dârü'l-Fünûnu Şubesi

..... muallimi.....Beyefendiye

.....defa imtihan

Muallim Beyefendi:

Dârü'l-Fünûn.....şubesi talebe-i asliyesindennumarada
mukayyed..... Efendi'nindersine devamı meşrût-ı müddeti ikmal
etmiş olduğu idâreye ibraz ve teslim ettiği tasdiknamelerden anlaşılma
mezkur dersten..... 13.....tarihinde ameli /nazarî imtihanını icrasıyla kesb-
i liyâkat ettiği derece, numaranın (puan) zeylen iş'arı rica olunur beyefendi.

..... şubesi.....13.....

İmtihani tarafınıza havale edilen.....numarada mukay-
yed.....Efendi.....dersinden13tarihinde imtihan edilerek kesb-
i istihhak etmiş olduğunu tasdik ve beyan eylerim.

13.... şubesimuallimi

7. Dârü'l-Fünûn İhtiyat Sınıfı

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'nda Dârü'l-Fünûn'un hukûk şubesi, hemen hemen herkesin ilgisini çeken, kısa vadede bir meslek sahibi yapan bir kuruluş olması hasebiyle, çok yoğun bir talebe akınına uğramış ve sınıf kontenjanının üzerinde öğrenci kaydı yapılmak durumunda kalınması üzerine Nazır, bu yığılmayı önlemek için kayıt yaptırmak isteyenlerin İdâdî mezunu olmaları şartını koymuştur. Fakat durum yine düzelmedi. İdâdî mezunu olmayanlar, Bakanlığa şikâyet müracaatları yaptılar. Bakan da her isteklinin yüksek öğretimden istifade etmesini kolaylaştırmak için İdâdî mezunu olmayan ve medrese mezunları veya açıkta olanlara ihtiyat sınıfı (yani Dârü'l-Funûn'a hazırlık sınıfı) açtı.¹⁶⁴ Ancak kıyamet bundan sonra kopacaktı.

Mekteb-i Hukûk, Dârü'l-Fünûn'un bir şubesi olup, diğer şubelerden farklı olarak bu şube fakülte adını alıyor ve mezuniyet tezi gibi tez hazırlayıp savunmayı kazananlara (Mülâzemet Rûûsu, doktora) gibi ilmî pâyeler veriliyordu. Bir diğer özelliği de idarî özerkliğe sahip oluşudur.¹⁶⁵

İşte bu kadar cazip olan okulun ihtiyat (hazırlık) sınıfı için Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 34. 560 kuruş tahsisat istemişti.¹⁶⁶ Bu sınıfa alınacak öğrencilerde aranan şart, İdâdî mezunu olmak veya İdâdî tahsîlini tamamlayamamış olmak ve medrese çıkışlı olmaktı. Mekteb-i Hukukun asıl öğrencisi olmak için de "*Dühûl İmtihanı*" adı verilen bir imtihana alınacak veya kendisinden İdâdî şahâdetnâmesi istenecekti.¹⁶⁷ İdâdî'den mezuniyet, nasıl ki Dârü'l-Fünûn'a mahreç ise, *İhtiyat Sınıfı* da Dârü'l-Fünûn'un hukûk ve diğer şubelerine de mahreç (hazırlık) oluyordu. Fakat talebeler, hukuktan diğer şubelere nazaran daha fazla avantajlarla (mülâzemet rûûsu, doktora, hakimlik, Adliye memuriyeti v.s.) mezun olacağından burayı tercih ediyorlardı. Bu uygulama, çok ilginç ve Mecliste de Emrullah Efendi'ye tenkit yağdırılacak bir mesele olmuştu. İhtiyat sınıfı ile ilgili olarak, Kayseri Mebusu Ali

¹⁶⁴Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, 24 Mayıs 1326-15 Haziran 1326, c. 6, s. 122, 123; Ergün, a. g. e., 280-283. Ayrıntılı bilgi için bkz : Maarif Nezareti Bütçesi Müzakere görüşmelerindeki tartışmalar, *M. M. Z. C.*, c. 6, 27 Mayıs 1326, s. 131-135.

¹⁶⁵ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 6, s. 121-123, 124, (Meclis'teki tartışmalardan).

¹⁶⁶ A. g. e., s. 131.

¹⁶⁷ A. g. e., s. 123

Salip Efendi, şu ifadesiyle tepkisini gösteriyordu; “...Bu, Mekteb-i Hukuku kökünden mahvetmektedir.”¹⁶⁸

Emrullah Efendi'ye göre bu ihtiyat sınıfı bir çeşit öğrenimi tamamlamayı. Sözkonusu sınıfın kaldırılması ve bu iş için istenilen tahsîsâtın reddi için talepte bulunan Trablusşam mebusu Mehmet Hulûsî Bey'den sonra Emrullah Efendi, bu sınıfı savunuyor ve şu bilgileri veriyordu : “...Bu Dârü'l-Fünûnlara mahreç olacak bir takım müesseseler teşkîli yalnız bizde değildir, başka memleketlerde de cârîdir. Esasen Mekteb-i İdâdî'den mezun olmak yolsuzdur. Bizde tahsîl-i idâdîyi görmüş talebe çok değildir. Bunlar Mekâtib-i âliyenin (yüksek okul) tahsîlatından istifade etmek istiyorlar. Filhakîka bunlar doğrudan doğruya kabul edilseler, mektepteki tedrîsatı, kâfî tahsîl-i âlîyi takîp etmek için malûmâtları müsait değildir. Bunun içindir ki, bunları, evvela ihtiyat sınıfında ikmâl-i nevâkis ettirdikten sonra Dârü'l-Fünûn'a almak istiyoruz...” “...Bunlar Mekâtib-i Âliye'yi arzu ediyorlar. Bunları ne yapmalı. Bunlara siz okumayınız mı diyelim ? Binaenaleyh, bir Tahsîl-i Tâlfînin derece-i kemâline kadar biz bu mahreç (ihtiyat) sınıflarına muhtacız. Bugün Avrupa'da da vardır...” “...Medârîste ve husûsî mekteplerde tahsîl etmiş adamlar vardır ki, bu sayede buraya girecektir. İşte, bunların girmelerini teshîl için bu ihtiyat sınıflarının mevcut olması lazımdır...”¹⁶⁹

8. Paris (Sorbon) Dârü'l-Fünûnu'nda Eğitim-öğretim ve Ders Programları

Emrullah Efendi'nin gerek mebusluğunda gerekse Maarif Nazırlığı yaptığı sürece, eğitim konusundaki her konuşmasında Avrupa modeli, özellikle Fransız (Sorbon Üniversitesi) Paris Dârü'l-Fünûn'u modeline uygun reformlar yapılması gereğini vurguluyor ve Maarif Nazırlığındaki bütün Meclis konuşmalarında Fransa'yı örnek olarak gösteriyordu.

Paris Dârü'l-Fünûnu'na göre 1911 yılında uygulamaya konulan İstanbul Dârü'l-Fünûnu'nun teşkilat yapısı şöyledir:

- Tıp Fakültesi

¹⁶⁸ A. g. e., s. 123.

¹⁶⁹ A. g. e., s. 132.

- Eczacı Mektebi
- Hukuk Fakültesi

Programı en yoğun olan Hukuk fakültesinde tadrîs olunan Ulûm (bilimler) şunlardır:

- Roma hukuku
- Roma Hukûk-u Umûmiyesi Tarihi
- Mufassal Roma Hukuku
- Roma Kavânîn-i Müdevvenesi
- Fransa Hukuku Tarihi
- Fransa Hukûkunun Mufassal Tarihi
- Fransa Hukûk-u Medeniyesi
- Mufassal Hukûk-u Medeniye
- Mukayese-i Kavânîn-i Medeniye
- Hukûk-u Husûsiye-i Beyne'd- Düvel
- Hukûk-u Ticariye
- Hukûk-u Bahriye
- Üsûl-ü Muhakemat-ı Hukukiye
- Hukûk-u Cezaiye
- Üsûl-ı Muhakemat-ı Cezaiye
- Mukayese-i Kavânîn-i Cezaiye
- Kavânîn-i Sınaiye
- Kavânîn-i Ziraiye
- Müstemlekât Kavanîni
- Fransa Hukûk-u Umûmiyesi Tarihi
- Hukûk-u Umûmiye
- Hukûk-u Esasiye
- Mukayese-i Hukûk-u Esasiye
- Hukûk-u İdâre
- Hukûk-u Maliye
- Fransa Kavânîn-i Maliyesi
- Hukûk-u Umûmiye-i Beyne'l-Milel
- Tarîh-i Muahedât
- Mesâlik-i İktisâdiye Tarihi

İktisat

İhsaiyât (istatistik)

İktisad-ı Sinaî

İktisad-ı Ziraî

İktisad-ı İstimlâkî

Mukayese-i İktisad-ı İçtimaî ¹⁷⁰

G- ÖĞRETMEN YETİŞTİRME MESELESİ VE ÖĞRETMEN MEKTEPLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı yaptığı II.Meşrutiyet Dönemi Osmanlı eğitiminde, ders programları, ders araç ve gereçleri, okul binaları hususunda büyük ölçüde yeni düzenlemelere çok ihtiyaç vardı. Hele öğretmen meselesi daha da vahim bir durum arz ediyordu. Emrullah Efendi, muallimlere olan ihtiyaçla ilgili şunları söylüyordu: "...Muallim yok. Taşra Mekâtib-i İptidâiyesi için bugün 70.000 muallime muhtacız. Terbiyetü'l-ETFâlin mebâdisinden anlar 70.000 muallim değil, bu miktarın yüzde birini bulabileceğimizi kim iddia edebilir?..."¹⁷¹ Yine aynı konuşmanın bir bölümünde, öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere yapılacak yeni düzenlemeleri şöyle anlatıyordu: "...Taşradaki iptidâî Dârü'l-Muallimînlerin miktarını tesbit ve bunlardan müceddeden dört bab rüşdî Dârü'l-Muallimîn küşâd edeceğiz. Bu yeni müesseselerden fevkalade istifade edileceği muhakkaktır..." "...Taşradaki iptidâî Dârü'l-Muallimînler'in derece-i vukûfunu ilâ etmek üzere şimdi her vilâyetten Dersaadet'e iki kişi celbediyoruz ..." ¹⁷²

"İlk önceleri, Maarif ıslahatında yukarıdan başlanarak yapılması gereğini iddia eden Emrullah Efendi, maarifin imkânları, bütçe, öğretmen tutarı ve yetiştirme zamanı-nı hesapladıktan sonra *Tûbâ Ağacı* sisteminden bir süre için vazgeçerek, ona karşı olanların savunduğu gibi, ıslahata ilköğretimden başlamıştır."¹⁷³

Daha önce de belirttiğimiz gibi Emrullah Efendi, Batı modeli özellikle Fransız modeli bir eğitim sistemi kurmaya çalışıyordu. Tüm plan ve projeleri bu

¹⁷⁰ Lütfi, "Paris Dârü'l-Fünûnu (Sorbon)", *Türk Bilgi Derneği Bilgi Mecmuası*, s. 479-489.

¹⁷¹ Maarif Nazırı Emrullah Efendi, *Sabah*, 15 Şubat 1325 (28 Şubat Efrensi 1910), s. 1.

¹⁷² A. g. e., s. 1.

¹⁷³ Ülken, a. g. e., s. 294

yönde idi. Bir kısım eğitimci, bu fikre ve modele karşı çıkıyorlardı. “Emrullah Efendi’ye karşı olanlardan terbiyede fertçi görüşü, Sâti’ Bey, Prens Sabahattin ve Abdullah Cevdet temsil etmektedir. Son ikisi, cemiyetle kuvvetli bağlarına pek dikkat etmeksizin, Anglo-Sakson terbiye sisteminin kabûlünü tavsiye ediyorlardı.”¹⁷⁴

II. Meşrutiyet Devri’nde Millî Eğitim işlerinin, günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi zorunlu görüldü. Bunun için 1869 tarihli Nizamnâme hükümlerini yürütmek, yeniden bir Maarif-i Umûmiye Kanûn tasarısı hazırlayarak Nizamnâme’yi yürürlükten kaldırmak veya Nizamnâme kapsamında bulunan konuları zamanla ve sırasıyla ele alarak ayrı ayrı kanûn tasarıları hazırlamak şeklinde üç görüş belirdi.¹⁷⁵

II. Meşrutiyet Dönemi’nde Dârü’l-Muallimînler iki çeşit idi:

1- İstanbul Dârü’l-Muallimîn’i 4 yıl süreli,

2- Nüfus ve ihtiyacına göre vilâyetlerin tek başına veya birkaç vilâyetle birleşerek açacakları Taşra Dârü’l-Muallimînleri 3 yıl süreli idi.¹⁷⁶

İstanbul Dârü’l-Muallimîn-i Sıbyan, Rüştiye ve İdâdî şubelerinden ibaretti. Ancak sıbyan şubesi Dârü’l-Muallimîn-i Sıbyan adıyla ayrı bir binada, Rüşdiye ve İdâdî şubeleri ise birlikte ayrı bir binada bulunuyordu. II.Abdülhamid devri başlarında, sıbyan şubesi *Dârü’l-Ameliyât* haline getirilmiştir. Bundan maksat, kısa bir müddet içinde Üsûl-ü Cedîde’ye vakıf kimseler yetiştirerek, sıbyan okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak idi.¹⁷⁷

İstanbul Dârü’l-Muallimîn’i 1889-90 (1307) yılına kadar, rüşdiye ve sıbyan şubeleriyle varlığını sürdürmüştür. Bu tarihe kadar, İstanbul ve vilâyetlerde İdâdî okullarının artışı ve öğretmen bulmanın güçlüğü göz önüne alınarak Dârü’l-Muallimîn’de hem İdâdî hem de Sultanî öğretmenliğine mahreç olmak üzere Âliye şubesi, 3 Kasım 1891’de açılmıştır.¹⁷⁸

1895’de Edebiyat ve Fünûn bölümlerine sahip olan Âliye şubesinin bu iki şubenin birleştirilerek öğrenim süresi üç yıla çıkarılmış fakat, 1901’de tekrar iki yıla

¹⁷⁴ Kardaş, a. g. e., S. 191, yıl : XVI, Eylül-1978, s. 678’den naklen; H. E. Wilson-İ. Başgöz, **Türkiye Cumhuriyetinde Millî Eğitim ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara-1968, s. 47.

¹⁷⁵ Özalp-Ataünel, a. g. e., s. 20.

¹⁷⁶ Koçer, H. A., **Türkiyede Öğretmen Yetiştirme Problemi**, 1848-19647, Ankara, s. 46.

¹⁷⁷ Kodaman, a. g. e., s. 147-148.

¹⁷⁸ Muallim Cevdet, **Tedrisât Mecmuası**, İstanbul-1332, s. 32. (Kodaman, a. g. e. 148’den naklen).

indirilmek suretiyle yeniden şubelere ayrılmıştır. Bu durum, II.Meşrutiyet'in ilânına kadar böylece devam etmiştir.¹⁷⁹

II.Meşrutiyet Dönemi'nde hem nitelikli, hem de çok sayıda öğretmen yetiştirilmesi fikri önem kazanmış, bu yolda bazı uygulamalara gidilmiştir.

1908'de II.Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra İstanbul Dârü'l-Muallimîni'ne 900 öğrenci alınmıştı. Bunların hemen tümü medreselerden gelmişlerdi. Yerde, hasır üstünde oturup ders yapıyorlar, öğretmenler terlikle derse giriyorlardı.

Mart 1909'dan sonra, Mustafa Nâil Bey tarafından Dârü'l-Muallimîn'e müdür olarak atanan Sâtî' Bey, köklü yeniliklere girişti. Okulu Fatih'ten Çağaloğlu'na getirdi. Öğrencilerini sınavdan geçirip 150'sini alıyordu; diğerlerini çıkardı. Okul dışında bir işi olan öğretmenleri de uzaklaştırdı.¹⁸⁰

Zira Osmanlı eğitim kurumlarında her kaynaktan öğretmen vardı. Her kademedeki okullardan mezun olanlar, hattâ okul yüzü görmemişler bile öğretmen olabiliyorlardı. Mesleğe girdikten sonra da Meclis-i Maarif'çe, ilköğretim kademesinde öğretmenlik yapanların (iptidâiye ve rüşdiye) "*terfi ve terakki*" sınavları yapılıyor ve bunlar meslek içinde yükselebiliyorlardı. II.Meşrutiyet'in öğretmen sorununda getirdiği ilk önemli değişiklik "*terfi-i sınıf*" sınavlarını, Dârü'l-Muallimîn öğretmenler kuruluna yaptırmış olmasıdır. İkinci önemli hareket de Emrullah Efendi'nin "*memur muallimler'e karşı yaptığı temizlik hareketi (Tensikat)*" dir.¹⁸¹ Emrullah Efendi, öğretimdeki seviye düşüklüğünün memur öğretmenler yüzünden olduğuna hükmederek, 1910 yılında Meclis-i A'yân'da yaptığı konuşmada¹⁸², ehil olmayan bazı öğretmenleri atarak yerlerine yenilerini alacağını, atılan öğretmenlerin de açıkta kalacağını belirtiyordu.¹⁸³

¹⁷⁹ Unat, a. g. e., s. 35.

¹⁸⁰ Akyüz, a. g. e., s. 180-181.

¹⁸¹ Söz konusu "*Tensikat*" hareketi ile ilgili olarak "*El-Üfürük*" mizah dergisinde yayınlanan Emrullah Efendi'nin karikatürü, Ek-10'dadır.

¹⁸² Emrullah Efendi'nin değişik konularda Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmalar vardır. Bunlardan konumuzla ilgili olanlar çalışmamız boyunca değerlendirilmiştir. Ayrıca yararlanmak isteyenler için bu konuşmaların Meclis-i Mebusan ve Meclis-i A'yân Zabıt Ceridesi'ndeki cilt ve sahifeleri; Ek: 11-a ve 11-b'de sunulmuştur.

¹⁸³ Ergün, *II.Meşrutiyet Devrinde ...* s. 310. Ayrıntılı bilgi için bkz : Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi, 14 Haziran 1326; Akyüz, a. g. e., s. 180-183; Kodaman, a. g. e., s. 147-154; H. Hüseyin Dilâver, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme ve İstihdam Şartları*, İstanbul-1994, s. 29-32.

İşte Emrullah Efendi, Dârü'l-Muallimînlerin yeniden yapılandırma ve ıslahı konusunda, mevcut ortamda imkânlar ölçüsünde elinden geleni yapmaya çalışmış, kısmen de başarılı olmuştur.

II.Meşrutiyet'in ilk zamanlarında Maarif Nezareti, günlük ömürleri olan Nazırların gelip geçtiği bir makam olmuştur. 1909 Kânûnuevvelinde Nazır olan Emrullah Efendi, memlekette mektep vaziyetini çok karışık buldu. II.Abdülhamid devrinde kirli işlere girmekten çekinen kıymetli adamlar, muallimlikte en büyük huzur ve teselliyi buldukları için İstanbulda ve diğer vilâyetlerde adetleri az da olsa muallim ihtiyacını kısmen tatmîn ediyorlardı. Bu kişileri Emrullah Efendi, muhtelif yüksek görevlere atadı. Bunların bıraktıkları boşlukları doldurmak için o yıl, yüksek tahsîl yapanları 20 altın maaşla öğretmen olarak görevlendirdi.¹⁸⁴ Yıllardan beri Maarif Nezareti'nce ideal bir mektep teşkilatı kurulamamıştı. Yapılan programların en derli toplusu olan Saffet Paşa'nın Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ni Emrullah Efendi esas aldı.¹⁸⁵ O, Meclisi Mebusan'da yaptığı konuşmada, hep muallim ihtiyacına vurgu yapıyor, bir an önce muallim yetiştirmek için gerekli tedbirlerin alınmasının kaçınılmaz olduğunu belirterek, vilâyetlerde 10 tane Leylî Dârü'l-Muallimîn açılmasını teklif ediyor, Nehârî Dârü'l-Muallimînlerin talebesi artmadığı için Leylî olmasını tercih ediyordu.¹⁸⁶

Diğer taraftan muallim ihtiyacını kısa sürede giderebilmek için de, farklı bir yöneme başvuran Emrullah Efendi yönetimi, mektep muallimlerini İstanbul Dârü'l-Muallimîni'ne celbederek onlara ders araç ve gereçlerini öğretmek için maarif müfettişlerini bu iş için seferber etmiş, onlar taşradan çağrılan mektep muallimlerine *Üsûl-ü Tadrîs* öğretip gönderecekler, bu muallimler de köy öğretmenlerine aynı şeyleri öğreteceklerdi. Bu yöntem, zamanımızdaki *Hizmetiçi Eğitim*'e benzemektedir. Böylelikle seyyar ve memur muallimler yerine ehil muallim yetiştirilmiş olacaktır.¹⁸⁷ 1907-1908 istatistiğine göre muallim mekteplerinin adedi 23, talebe miktarı ise, 541'dir. Bu 23 muallim mektebinde 60 muallim vardı. Muallimleri ekseriyetle İstanbul Muallim mektebi mezunlarından olan bu

¹⁸⁴ Yücel, a. g. e., s. 177.

¹⁸⁵ A. g. e., s. 177.

¹⁸⁶ Maarif Nazırı Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, 107. İnikat, 1.Celse, 25 Mayıs 1326, c. 6, s. 61, 62, 63.

¹⁸⁷ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 6, s. 62; Ayrıca bkz : Ergün, a. g. e., s. 310, 314; Doğan, a. g. e., s. 402-404.

mekteplerin talebesi hemen hemen medrese mensupları idi. Tahsîl müddeti 2 sene olan bu mekteplerin programlarında pedagojik formasyon dersleri yoktu. Bunlar birer meslek mektebi olmaktan ziyade birer nâkıs rüşdiye mektebi halinde idi. Nitekim bu mekteplerin müfredat programlarındaki dersler şunlardı: Tecvîd, Kur'an, Arabî, Farisî, Türkçe, Kavâid, İmlâ, Hesap, Tarih, Coğrafya idi.¹⁸⁸

Kadın muallimleri yetiştirmek için ise yalnız İstanbul'da bir (Dârü'l-Muallimât) Kız Muallim Mektebi vardı.¹⁸⁹ Emrullah Efendi'nin 29 Mayıs 1326 Cumartesi günü Maarif bütçe müzakeresi sırasında; "...Bilirsiniz ki, biz Dârü'l-Muallimîn'i mektep olmayan ücrâ yerlerde açacağız ve yatmak için bunlara ayrıca bir daire yapacağız..." sözü üzerine (Serfice Mebusu) Yorgo Boşo Efendi; "...Biz Dârü'l-Muallimîn muallimlerini yetiştirmeden nasıl mektep açacağız ?" sorusuna karşılık Emrullah Efendi de iyimser bir tavırla şu cümle ile cevap vermiştir: "*Canım, sen de bizim maarifi o kadar fakir zannetme*"¹⁹⁰

Emrullah Efendi, bir diğer Meclis toplantısında öğretmen yetiştirme konusunda şöyle konuşmuştur; "...Efendim, eskiden bir Dârü'l-Muallimînimiz vardı. Hem Rüşdiye, hem İptidâiye ve hem de İdâdî mekteplerine muallim yetiştirmek için açılmıştı..." "...Bugün idâdîlere muallimîn yetiştirecek bir mektebimiz yok. Biz tasavvur ettik; zaten Dârü'l-Fünûnumuz var; talebe oraya giderek bir kısmı Fünûn, diğeri edebiyat kısmında tahsîl edecek. Aynı zamanda bu talebeye Dârü'l-Muallimîn'de okunmayan dersler gösterilecek. Bunlar için Leylî bir daire tutacağız ve orada barındıracağız. Bunun için İstanbul'da Leylî bir Dârü'l-muallimîn-i Âliye tesisini düşünüyoruz..."¹⁹¹ Buna karşılık Yorgo Boşo Efendi hâl-i hazır okulların ve Dârü'l-Muallimînler'in acıklı durumunu şu sözleriyle ifade etmiştir: "Bendeniz az çok tahkîk ettim. Taşrada tesîs edilen mekteplere 200 kuruş maaşla bir Tahrîrat Kâtibi ve bir Telgrafçı, bir de Dârü'l-Muallimîne muallim gitti. Onlara sizin iktidarınız nedir diye sordular; ne yapalım zamlı maaş verdiler, gittik diyorlar. Başka

¹⁸⁸ Kansu, a. g. e., c. 2. s. 10, 11.

¹⁸⁹ A. g. e., s. 11.

¹⁹⁰ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, 29 Mayıs 1326, s. 184-185; Dârü'l-Muallimînler'in ıslahı konusunda ayrıca bkz : Baltacıoğlu, a. g. e., s. 41-43.

¹⁹¹ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, 29 Mayıs 1326, s. 153-154.

hiç maharetleri yok. Bu muallimler, üsûl-ü tadrîsi bilmelidir...” “...Evvelemerde Dârü'l-Muallimîni açmalıyız.”¹⁹²

Maarifte büyük reformlara imzasını atan Emrullah Efendi, 27 Kânûnevvel 1326 tarihinde Meclis-i Mebusan'da aleyhine verilen bir soru önergesini cevaplariken şu bilgilere yer vermiştir: “...Velhâsıl, efendiler, tekmîl memâlik-i Osmaniye'deki mekâtibin yekûnu 15.132 ediyor.” “...Bununla beraber zikrolunan rakamlar, bilumum mekâtibin mikdar-ı hakîkîsini göstermez...” “...Çünkü, muntazam istatistikler alınmadı. Ekseriya muallimlere müracaat ettiğimiz vakitte lâyıkiyle malûmât alamıyoruz. Bunun için Metropolitlere müracaat ediyoruz...”¹⁹³ Emrullah Efendi, bu açıklamalarla maarif teşkilatında muazzam bir kopukluğun, curcuna ve keşmekeşliğin yaşandığını itiraf etmiş oluyordu. Emrullah Efendi, her ne kadar eğitim sorununun köklü bir şekilde çözümlenmesi ve halkın aydınlatılması hususunda *Dârü'l-Muallimînlere büyük ümit*¹⁹⁴ bağladığını ifade etse de, mevcut şartlarda tasarlanan reformların gerçekleşmesi hayli güç olacaktı.

Eskiden üç yıllık olan Dârü'l-Muallimîn-i İptidâiye'ler, 1913 yılında dört yıla çıkartıldı.¹⁹⁵ *

Emrullah Efendi, öğretmen meselesi ile ilgili olarak; öğretmen olabilme şartları, atanmaları, ehliyetnâme imtihanları, muvakkat ehliyetnâme verme ve iptali, vilâyet merkezlerinde Leylî (yatılı) Dârü'l-Muallimîn-i İptidâiye teşkîli, Dârü'l-Muallimînlerin müdür ve muallimlerinin tayîni, Mekâtib-i İptidâiye-i İnâs'e muallime yetiştirmek üzere Leylî Dârü'l-Muallimâtlar tesîsi, öğretmen adaylarının atamaları yapılmadan önce onlarla ilgili ahlâkî ve güvenlik soruşturması yapılması vs. gibi konulara, İlköğretim Geçici Kanûnu'nun 42-48 ve 93. maddelerinde ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.¹⁹⁶

¹⁹² Yorgo Boşo Efendi (Serfice Mebusu), *M. M. Z. C.*, c. 6, 29 Mayıs 1326, İnikad 110, Celse: 1, s. 185; Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*, s.122-125.

¹⁹³ Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), *M. M. Z. C.*, 25 Mayıs 1326, c. 6, s. 94-95.

¹⁹⁴ A. g. e., s. 2105; Aynı eserin yeni Türkçe harflere çevrilmiş nüshası, c. 6, 25 Mayıs 1326, s. 71.

¹⁹⁵ “Dârü'l-Muallimîn Islahı”, *Sabah*, 20 Ekim 1913. * İki senelik Dârü'l-Muallimîn ders programları konusunda bilgi için bkz: Yücel, a. g. e., s. 218; Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme...*, s. 52.

¹⁹⁶ *Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati*, İstanbul-1329 (1913).

* Eski İstanbul Dârü'l-Muallimîn Müdürlüğü yapan Sâtı' Bey, açılan Dârü'l-Muallimîn sayısının 30 olduğunu söylüyor. Bkz : Sâtı', “Meşrutiyetten Sonra ...”, s. 659.

Dârü'l-Muallimîn'lerle ilgili olarak Serfice Mebusu Yorgo Boşo Efendi'nin Meclisi Mebusan'da; "...Evveleminde Dârü'l-Muallimîn'i açmalıyız..."¹⁹⁷ cümlesiyle ifade etmek istediği şey, sancak ve bazı vilâyet Dârü'l-Muallimînlerinin öğretmen, bina ve talebe yönünden öğretmen yetiştiren bir müessese olmaktan uzak oluşu idi. Bunların çoğu bir veya iki öğretmene, 10-30 arasında değişen talebeye sahipti. Hattâ bazılarının talebe mevcudu beş altıyı geçmiyordu.¹⁹⁸ Bazı dersleri de hariçten seyyar muallimler gösteriyordu. Talebesi, *Talebe-i Ulûm*'du. Açılan bu Dârü'l-Muallimînlerde evvelden düşünülmüş ve hazırlanmış bir programla hareket olunmadı. 30 Dârü'l-Muallimîn'e birden muallim bulunamadığı için, İptidâiye ve Rüşdiye muallim-ü evvel ve sânileri getirildi. Mektep ve terbiye işleri ile alâkaları pek az olan müdürler de tayîn olundu.¹⁹⁹ Dârü'l-Muallimînlerin plansız, programsız, acıklı ve vahîm halini Sâti' Bey şöyle anlatıyordu: "...ne sarîh, geniş bir talimâtname vardı, ne de program ! sadece muallimler ve müdürler tayîn edilmiş, ellerine yalnız okunacak derslerin isimleri ile saatlerini hâvî birer cetvel verilmişti. Ben o zaman bir vilâyetin Dârü'l-Muallimîni'ni ziyaret etmişim ve görmüştüm ki, orada fenn-i terbiye diye bir Malûmât-ı medeniye kitabı okutuluyordu. Müdür, -muallim- bilmem nerenin karantina memurluğundan gelmişti. Cetvelde yazılı olan "Fenn-i Terbiye"nin ne olduğunu bilmiyormuş. Kitapçılar dolaşmış, bir Malûmât-ı medeniye kitabının kabında ünvanının (başlık) altında "Terbiye-i Şahsiye, İçtimaiye" cümlelerini görür görmez "Terbiye bu olacak demiş ve o kitabı alarak okutmağa başlamıştı..."²⁰⁰

İşte bu herc-ü merc içerisinde bulunan Taşra Dârü'l-Muallimînlerini ıslah için Emrullah Efendi, bir kısım öğretmenleri (daha önce belirttiğimiz gibi) İstanbul Dârü'l-Muallimîn mektebinde hizmetiçi eğitim kursuna tabi tutarak onları tecrübeli öğretmenler ve müfettişler vasıtasıyla eğitiyordu. Fakat 30 öğretmenle 50 öğretmenle halledilebilecek bir mesele değildi. İmkânlar nisbetinde Emrullah Efendi bu curcunayı ortadan kaldıracaktı. Dârü'l-Muallimînlerin bu herc-ü merci uzun sürmedi. Ertesi sene 4 yerde (Emrullah Efendi zamanı) Dârü'l-muallimîn-i Rüşdiyeler açılarak onlara Mekâtib-i Âliyeden mezun, zeki gençler gönderildi. Bunların himmetleriyle taşra Dârü'l-Muallimînleri hayatında bir değişiklik oldu.

¹⁹⁷ Yorgo Boşo Efendi (Serfice Mebusu), M. M. Z. C., 29 Mayıs 1326, İnikad 110, celse : 1, s. 185 (Meclis konuşması).

¹⁹⁸ Kodaman, a. g. e., s. 153.

¹⁹⁹ Sâti', a. g. e., s. 659.

²⁰⁰ A. g. e., s. 659-660.

Aynı zamanda İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nden çıkanlar da Taşra Dârü'l-Muallimînlerine müdür, muallim yapıldı. Bütün bunlar, Dârü'l-Muallimîn'in hayatında tadrîcî bir tahavvül (değişim) yaptı.²⁰¹ İstanbul Dârü'l-muallimîn müdürlüğüne 1909'da atanan Sâti' Bey, 25 Mart 1912 tarihine kadar bu görevde bulunmuş, 1912'de Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin bazı olumsuz icraatlarından dolayı Dârü'l-Muallimîn müdürlüğünden istifâ etmiştir.²⁰² İstanbul Dârü'l-Muallimîni, Sâti' Bey zamanında önemli bir okul haline gelmekle beraber, millî konulardan uzak, oldukça kuru ve kitabî bilgilere sahip öğretmenler yetiştirmiştir. Fakat bunlar, toplumu derinden etkileyebilecek niteliklere sahip değillerse de yeni eğitim görüşlerini uygulayan ve yayan öğretmenler olarak eğitim tarihimizde yararlı hizmetler yapmışlar, Taşra Darü'l-Muallimînlerinin de yenileşmesine çalışmışlardır.²⁰³ Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı zamanında Sâti' Bey, Dârü'l-Muallimîn'de elinden gelen köklü değişiklikler yapmışsa da bu okulların öğretim düzeyleri 1914'lere kadar çok yüzeyseldi.²⁰⁴

H- DÂRÜ'L-MUALLİMÂT MESELESİ

Dârü'l-Muallimât, 1870'te kız rüşdiyelerine muallim yetiştirmek üzere Ayasofya civarında kiralanmış bir evde Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından açılmıştır. Rüşdiye tahsîli üzerine 3 senelik bir tahsîli ihtiva eden bu mektepte tadrîsâtta en çok yer tutan dersler; Tecvit, Kur'an, Din Dersleri, Arapça ve Farsça'dır. Kadın muallimleri yetiştirmek için yalnız İstanbul'da bir Kız Muallim Mektebi (Dârü'l-Muallimât) vardı.²⁰⁵

Elde edilen bilgilere göre bu okul, 1910-1911 öğretim yılında 90 kişilik mevcuduyla, zamanına göre orta halli bir öğretim kurumu idi.²⁰⁶

Dârü'l-Muallimât'tan mezun olan kızlar, taşraya gitmek istemiyorlar, İstanbul'da kalmayı tercih ediyorlardı. Buna çare olarak Emrullah Efendi, yatılı kız öğretmen okulu açmak ve taşradan getirilip burada tahsîl ettirilen kızları mezun

²⁰¹ A. g. e., s. 660.

²⁰² Ergün, a. g. e., s. 126.

²⁰³ Akyüz, a. g. e., s. 182.

²⁰⁴ A. g. e., s. 183.

²⁰⁵ Kansu, a. g. e., s. 10-11, 70-73.

²⁰⁶ Ahmet Mithat, "Dârü'l-Muallimâtımız", *Sabah*, 9 Temmuz 1910.

olunca Bakanlığ'ın kontrolü altında taşraya öğretmen olarak göndermek suretiyle bu problemi çözmeyi düşündü. Bu çerçevede vilâyet Maarif Müdürlerine gönderdiği tamîmlerle İstanbul'da açılacak yatılı Kız Muallim Mektebine kız öğrencilerinin gönderilmesini talep etti. Fakat kız öğrenciler İstanbul'a gönderilinceye kadar bu karardan vazgeçilince, gelen kızlar, Leyli Kız Sanayi Mektebine gönderildiler.²⁰⁷

Meclis-i Mebusan'da gündeme getiriliş şekline bakılınca, Emrullah Efendi'nin Dârü'l-Muallimâtla ilgili olarak daha fazlaca kayda değer ıslahat ve icraatlar yaptığı söylenemez. Dolayısıyla bu konuyu kısa tutmayı uygun gördük.²⁰⁸

I- YAYGIN EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel okul kuruluş sistemi, “*Askerî Eğitim*” ile “*Yöneticilerin Eğitimi*” hariç, tamamen vakıflara bağlı bulunuyordu. Bunların denetim işi de, dinî makamlara âitti.²⁰⁹ Diğer eğitim kurumları gibi, yaygın eğitim kurumları da vakıflar yoluyla kurulup yürütülmüşlerdir.²¹⁰

Eskimiş kuruluşların tutumunun Batılı öneklere göre değiştirilmesi çabası olan Tanzimat arefesinde, İmparatorluk maarif müesseseleri, “*Din Esâsına ve Batılı Üsûllere Göre Eğitim*” olmak üzere iki ayrı şekil almıştı :

1- Din Esasına Göre Eğitim

a- Sıbyan Mektepleri (ilkokullar)

b- Medreseler (Üniversiteler)

2- Batılı Üsûllere Göre Kurulmasına Başlanılan Eğitim

a- Askerî Teknik ve İhtisas Okulları

b- Genel Eğitim Kuruluşları²¹¹

²⁰⁷ M. M. Z. C., c. 2. Yirmibirinci inikad, 20 Kânûnuevvel 1326, s. 83. İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey'in Maarif Nazırı Emrullah Efendi aleyhine verdiği soru önergesi ve Emrullah Efendi'nin savunması ile ilgili olarak geniş bilgi için adı geçen eserin s. 83-93'e bakılabilir.

²⁰⁸ Dârü'l-Muallimât'ın İptidâî kısmı, Dârü'l-Muallimat-ı İptidâiye Ana Muallime Mektebi ve Ana Mektebi kısımları hususunda bilgi için bkz : *Maarif-i Umûmiye Nezareti Dârü'l-Muallimât Programı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1330; Unat, “Dârü'l-Muallimîn ve Dârü'l-Muallimât-ı İptidâiye Talimâtnameşi”, *Maarif Düstûru* c. 1, 1. fasıl, Millî Matbaa, İstanbul-1927, s. 326-376; *Dârü'l-Muallimîn ve Dârü'l-Muallimât Nizamnameşi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1331.

²⁰⁹ Ülker Akkutay, *Enderûn Mektebi*, s. 16, Ankara-1984.

²¹⁰ Akkutay, a. g. e., s. 20.

²¹¹ Koçer, a. g. e., s. 6.

1908'de II.Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte Osmanlı Ülkesi'nde yoğun bir "Yaygın Eğitim" veya "Halk Eğitimi" çalışması başlamış, birdenbire çok sesli bir yaygın eğitim hayatına girilmiştir. Emrullah Efendi'nin mensubu bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün yurttta hızla teşkilatlandı. Çeşitli metod ve yöntemlerle halkı eğitmeye yönelik eğitim faâliyetlerine hız verilmişti. Bu faâliyetler arasından en etkin "Yaygın Eğitim" çalışması, "Gece Dersleri" şeklindeydi.

Sözkonusu gece derslerinde çok önemli dersler verilmekteydi. Örneğin; Elifbâ, Kur'ân-ı Kerîm, Ulûm-u Diniye, Muhtasar Hesab, İmlâ, Okuma, Hitabet, Muhtasar Kavâid, Muhtasar Kitabet, Üsûl-ü Defterî, Coğrafya-yı Osmanî, Hesab-ı Ticarî, Coğrafya-yı Umûmî, Kanûn-u Ticaret, Osmanlıca, Fransızca, Arapça, Rumca, Farsça, Ermenice, Bulgarca, İngilizce ve Almanca v.s.²¹²

Emrullah Efendi, yine Yaygın Eğitim kapsamında Dârü'l-Fünûn bünyesinde bulunan Mekteb-i Mülkiye için bir kütüphane açılışı yaptığını da biliyoruz. Sözkonusu açılıştta kütüphane ve laboratuvarların faydasından bahsetmiş, ilk açılış münasebetiyle çeşitli kişilerin getirdikleri kıymetli eserleri kabul etmiştir. O tarihte Dârü'l-Fünûn ve Mekteb-i Mülkiye kütüphanesinde 1900 cilt eser bulunuyordu.²¹³

²¹² Geniş bilgi ve ayrıntı için bkz : "Gece Dersleri", **Tanîn**, 24 Ekim 1909; "Gece Dersleri", **Tanîn**, 14 Kasım 1909; "İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Fatih Gece Dersleri", **Sabah**, 2 Mart 1910; "Maarife Terakkîyat" **Sabah**, 12 Mart 1910; Sâti', "Terbiye-i Avâm İçin" **Yeni Tasvîr-i Efkâr**, 30 Temmuz 1909.

²¹³ "Dârü'l-Fünûn ve Mekteb-i Mülkiye kütüphanesinin Resm-i Küşâdı", **Sabah**, 4 Mart 1910.

Emrullah Efendi, hem siyaset adamlığı hem de eğitimciliği bağlamında gerek kültürlü çevreye, gerekse normal halk katmanlarının eğitilmesine yönelik çok çeşitli faaliyet ve etkinliklerde bulunmuştur. Kendisinin, siyâsî yönü ve özellikle de İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin etkin teorisyen ve pratisyenlerinden olması hasebiyle, söz konusu Cemiyet'in 1326 (1910)'da Selânik'te yapmış olduğu 4. Kongre için hazırladığı, Cemiyet'in Yaygın Eğitim felsefesini oluşturan Nizamnâme'de vurguladığı, halk eğitimi veya Yaygın Eğitim'le ilgili maddeleri kısaltarak ve günümüz Türkçe'siyle sadeleştirerek veriyoruz :

"*Cemiyet, vaz ve nasihatleriyle, ilmî kuruluşlarıyla, neşriyat ve umuma yönelik yararlı girişimleriyle, milletin siyâsî ve içtimâî eğitimine hizmette ve seçimlerde kamuoyuna rehberlikte devam eder*". (Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Dördüncü Kongresi Nizamnamesi, Md : 25).

Bu madde çerçevesinde vilâyet merkez heyetinin görevleri şu şekilde tespit ve tayîn edilmişti:

- a- Vilâyet dahilinde bulunan şubeler arasında haberleşme ve iletişimi sağlamak,
- b- İlmî yayılmasına, herkesin bilgilî olmasına katkıda bulunmak,
- c- İttihat ve Terakkî'nin desteklenmesi ve devamına gayret göstermek,
- d- Osmanlı kardeşlik bağlarının kuvvetlendirilmesi,
- e- Nizamnâme hükümleri çerçevesinde Cemiyet'in maksat ve menfaatlerinin tesis ve temin edilmesine gayret eylemekle yükümlüdür. (Md: 37)"

Diğer taraftan Klüplerin görevleri de şu şekilde tespit edilmiştir:

- a- Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyetine giren bireyler arasında cins ve mezhep ayırımı yapılmaksızın, İttihat ve Terakkî ile olan bağlarının kuvvetlendirilmesi ve sürekliliğine çalışmak,
- b- Her sınıftan bireylerin ihtiyaçlarını gözönünde bulundurarak, fikren aydınlatacak, durumlarını iyileştirecek,

Emrullah Efendi'nin "Yaygın Eğitim" ağırlıklı çalışmalarını dört grupta toplayabiliriz: ²¹⁴

- a- Gazete ve Dergi çalışmaları
- b- Konferans ve Ders Notları
- c- Ansiklopedileri
- d- Hizmetiçi Eğitim Kursları

c- İktisadî ve içtimai her türlü yararlı girişim ve faaliyetler yaparak toplumun medenileşmesini teşvik ve destekleyecektir.

d- Her klüp, payitaht ile vilâyetlerde neşredilen gazete ve risalelerde, meşhur yazar ve edebiyatçıların edebî, ahlâkî ve tarihi eserleriyle, eski ve yeni telif eserlerden faydalanılabilecek olanlarını, Osmanlı memleketlerinin haritalarını getirterek, muhtevassından bütün cemiyet fertlerinin faydalanmasını sağlayacaktır.

e- Zaman zaman konferanslar ve gece dersleri düzenliyerek vatan evlatlarına; ekonomik ve tarımsal gelişme, sağlık, çocuk eğitim, ahlâkî, siyâsî, mülkî, adlî ve askerî nizamnâme ve kanunlardan umûmun bilmesi lazım gelen konulara dair bilgiler vermek suretiyle, bireylerin fikirlerini aydınlatacak, ufuklarını açacak ve ahlaklarının düzelmesine hizmet edecektir. (Md: 43)

f- Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyetinin emel ve gayesi bütün milletin mutluluğa kavuşmasına yönelik olduğundan her klüp, cemiyet bireylerinden olmayanları da umumî konferanslarda ve idare heyeti tarafından belirlenecek vakitlerde kabul etmek salâhiyetini hâizdir.

g- Cemiyet fertleri, yekdiğerinin klüplerine gidebilirler. Söz hakkı almamak üzere müzakerelere de katılırlar. (Md: 48)

h- Klüplerde teklif defteri ismiyle bir özel defter bulunacak ve cemiyet fertlerinden biri bir teklifte bulunmak isterse bunu ya bu deftere yazacak veyahut bir tezkere ile klüp başkanına bildirecektir. İdare heyeti fertlerin tekliflerini tetkik ve icabedenleri umumî heyetin (genel kurul) müzakeresine sunar. (Md: 49)

i- Klüplerde siyâsî, edebî, fennî, içtimai ve ahlâkî konferanslar verilecektir. Fakat konferans vermek isteyenler, konferansın neye dair olacağını evvelce idare heyetine bildirmek mecburiyetindedir. Heyetçe kabul olunursa konferans verileceği klübün salonunda ilan olunur. (Md: 51)

j- Klüplerde teknik uzman, meslek sahibi sanat ve ticaret erbabından ayrı ayrı komisyonlar oluşturulacak ve her komisyon kendi ihtisası dairesinde olan hususların geliştirilmesine ait tedbirleri mülâhaza ve bu mülâhazalarını rapor suretinde idare heyetlerine sunacaklardır. İdare heyetleri, icabederse hükümetin nazar-ı dikkatine arz edilmek üzere bu raporu bir üst merkeze gönderebilir. (Md: 52)

k- Merkez heyetleri refakatinde yedi kişiden oluşan ve merkez tarafından seçilen birer maarif komisyonu bulunacaktır. Bu komisyonlar, klüplerdeki maarif komisyonlarının çalışmalarını tanzim ve birleştirme ve vilâyet dahilindeki cemiyetin himaye ve idaresinde bulunan mekteplerin ve gece derslerinin geliştirilme çare ve önlemlerini düşünüp gereğini yapacaktır. Yörenin ihtiyaçlarına göre merkez heyetlerine bağlı olarak buna benzer tarımsal ve sair yararlı encümenler de oluşturulabilir. (Md: 53)

l- Her klüp, uygun mevsimde gece dersleri açıp, en az bir mektebi himayesi altına alarak idare ve tedrisatını tanzim ve ıslah ve fukaraperver cemiyetleri teşkil etmek gibi hayırlı işlerden bir veya bir kaçını îfâ etmekle mükelleftir. Şehir ve kasabalardaki klüpler, köylerdeki okulları da himaye edebilirler. (Md: 55)

m- Klüpler fırsat düştükçe köylülerin Meşrutiyete muhabbetini ve istibdata karşı nefret uyandıracak şekilde telkinlerde ve irşadlarda bulunmağa gayret edecek ve hatta vatanın selametine taalluk eden bu husus için arasına köylere heyetler göndereceklerdir. (Md: 56)

n- Klübün risale, gazete ve kitapları okuma salonundan dışarıya çıkarılamayacağı gibi, ödünç şeklinde hiç bir kimseye verilmeyecektir. (Md: 63)

²¹⁴ Burada sıralamış olduğumuz a, b ve c şikkındaki eser ve faaliyetleri hakkında Emrullah Efendi'nin eserleri bölümünde ayrıntılarını verdiğimizden dolayı bu bölümde kısaca tasnifini uygun bulduk.

Emrullah Efendi, memleketin öğretmen ihtiyacını bir ölçüde giderebilmek için taşradan mektep muallimlerini İstanbul Dârü'l-Muallimîni'ne çağırarak onların, ders araçgereçlerini öğrenmelerini sağlamıştır. Bu çerçevede Maarif müfettişleri de öğretmenlere Üsûl-ü Tadrîs (öğretim metodları) öğretmekle görevlendirilmişlerdir. Aynı şekilde öğretmen ihtiyacını gidermek için, Üsûl-ü Tadrîs öğrenmiş olan bu öğretmenlerin köy öğretmenlerini yetiştirmeleri de planlanmıştır.²¹⁵

İşte bu noktada Emrullah Efendi, çağımızda hâlâ yürürlükte ve uygulamada bulunan hizmetiçi eğitimini o zaman düşünmüş, eğitimcilikte atmış olduğu örnek adımlardan bir tanesi de bu olmuştur.

Bundan böyle, “seyyar” ve “memur muallimler” yerine ehil muallim yetiştirilerek eğitimimizde rahatlama olacaktı. Öğretmenlerin *Hizmetiçi Eğitim*’e tabi tutulması konusunda Emrullah Efendi şu açıklamayı yapmıştır: “...Taşradaki İptidâî Dârü'l-Muallimînlerin derece-i vukûfunu i'lâ (ilerletmek-yükseltmek) etmek üzere şimdi her vilâyetten Dersaadet’e iki kişi celbediyoruz...”²¹⁶

İ- HUSÛSÎ OKULLAR İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALAR

II.Meşrutiyet ilân edildiğinde Osmanlı toprakları üzerinde Türk, azınlık ve yabancıların bir çok husûsî mektepleri bulunuyordu. Bunların hukuki varlığı *Maarifi Umûmiye Nizamnâmesi*’nin 1, 29, 130, 131; Kanûn-u Esasî’nin 15. ve 16. maddelerindeki hükümlere dayanıyordu. Bu mekteplerin idâresi, şirket idârelerine benzerdi ve her cemaat kendi dillerinde öğretim yapmakta, eğitim programlarını ve üsûllerini uygun gördükleri surette tanzîm edip tatbîk etmekte idi. Osmanlı Devleti de bu azınlık ve yabancı mekteplere karşı müsamahalı davranıyordu. Ancak, hükümetin gösterdiği iyi niyete rağmen bu mektepler iç ve dış tahrîklerin tesîriyle âdetâ bir fesat yuvası haline gelmişti.²¹⁷

II.Meşrutiyet’in en kargaşalı devrinde Maarif Nazırlığı yapan Emrullah Efendi, azınlıklar tarafından idâre olunan mektepleri de husûsî mektepler

²¹⁵ Maarif Nazırı Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 6, 25 Mayıs 1326, s. 62; Ayrıca bkz : “Maarif Nazırı Emrullah”, *Sabah* , 15 Şubat 1325 (28 Şubat 1910), s.1.

²¹⁶ Maarif Nazırı Emrullah, *M. M. Z. C.*, 25 Mayıs 1326, c. 6, s. 62.

²¹⁷ Aytekin, a. g. e., s. 152; Hüseyin Cahit, *Tanîn*, “Patrikhane Mektepleri” 14 Safer 1328, S. 531, s. 1.

kategorisine almıştır.²¹⁸ Bazı tadilâtlar yaparak Meclis-i Mebusan'a sunduğu Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûn Lâyihası'nın söz konusu hususî okullarla ilgili olan 7. maddesinde bu okulları şöyle tarif etmiştir: "Tedrîsât-ı İptidaiye'ye mahsus olan müessesât ya umûmî veya husûsîdir. Müessesât-ı İtidâiye-i Umûmiye; Devlet, vilâyet, livâ, kaza, nahiye, köy veya mahalle tarafından tesis ve masârifi Devlet veya mahallî bütçelerinden tesviye olunan (karşılanan) mekteplerdir."²¹⁹ "...Müessesat-ı İptidâiye-i Husûsiye, eşhâs ve cemaât ve cemiyât ile şirketler tarafından tesis ve mesârif-i idâresi onlar cânibinden te'diye olunan mekteplerdir. Resmî program tatbîk olundukça Mekâtib-i Vakfiye, Mekâtib-i Umûmiye'den ma'dûd olacak ve aksi halde Mekâtib-i Husûsiye'den addedilecektir..."²²⁰

Emrullah Efendi zamanında Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı okulların milletlere göre dağılımı şöyleydi :

Fransız okulları 72, İngiliz okulları 83, Amerikan okulları 465, Avusturya okulları 7, Alman okulları 7, İtalyan okulları 24, Rus okulları (Beyrut'ta) 44, İran okulları 2, Yunan okulları (İzmir'de) 3, idi.²²¹

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşına girmesinden önce ülkedeki yabancı okullar ve yaklaşık sayıları şu şekildeydi: ²²²

Fransa	530	Okul	54.000	Öğrenci
A.B.D.	273	"	18.000	"
İngiltere	126	"	10.000	"
Rusya	105	"	12.000	"
İtalya	67	"	5.000	"
Almanya	23	"	3.000	"
Toplam:	1124	"	102.000	"

²¹⁸ Hususî Mekteplerle ilgili olarak geniş bilgi için bkz: Ergin , a. g. e., c. 3-4, s. 1446-1454; Koçer, a. g. e., s. 71-73; 206-211; Ergün, a. g. e., s. 355-373; Ali Nâtik, "Tedrîsât-ı İptidâiye- Mekâtib-i Husûsiye", *Servet-i Fünûn Gazetesi*, 21 Ağustos 1324, s. 3.

²¹⁹ *M. U. Ne. Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûn-u Muvakkati*, İstanbul-1329, s. 4, Md: 7.

²²⁰ A. g. e., Md: 7; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara-1993, s. 104-124.

²²¹ Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 112.

²²² Eberhard, Otto, s. 34-44 (Ergün, a. g. e., s. 390'dan naklen)

Osmanlı Devleti'nin yabancılara ve azınlıklara bunca anlayışlı ve müsamahakâr davranmasına rağmen, azınlıkların başında bulunan Patriklerle onların mebusları ve gazetecileri 1908 İnkılâbı'ndan sonra 4 sene hükümetle ve Türk matbuatıyla mücadele ve münakaşa etmişler ve böylelikle, Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûnu'nun neşrine bile mâni olmuşlardır.²²³

Emrullah Efendi tarafından hazırlanan "Maarif-i Umûmiye Kanûnu" tasarısının çıkmamasının sebeplerinden biri de azınlık ve yabancılardan eğitimi meselesinde Patrikhane ve sefarethanelerinin yaptığı baskıdır.²²⁴

Rum Mebusları, Mecliste kendi okullarının Osmanlı Hükümeti tarafından teftişine izin vermeyeceklerini, Patrikhanelerin Hükümete karşı sorumlu olduğunu, fakat "Tarihî hukukumuzu her şeye ve herkese karşı müdafaa edeceğiz" sözleriyle haykırıyorlardı.²²⁵ Söz konusu bu haklarını alamadıklarını, kendilerinin baskı ve zulüm altında bulduklarını ve mevcut hükümete karşı bütün Rum cemaatlerini ayaklanmaya, isyana teşvîk eden Rum Patrikhanesi'nin "*Sen Situd ve Azaları*" imzasıyla "*Bir Tahrîrat-ı Umûmiye*" başlıklı²²⁶ yazısı, Emrullah Efendi'nin Nazırlık zamanının ne derece sıkıntılı olduğunu gösterir. Hattâ bu sıkıntılar ve çeşitli baskılar sebebiyle istîfâ etmiştir. Müsebbibi de yine kendisi veya mensubu bulunduğu İttihat ve Terakkî Fırkası ve onun adına yaptığı icraatlar olabilir. Çünkü Maarif Nazırı Nâil Bey başkanlığında *Osmanlı İttihat Mektepleri Cemiyeti* kurulmuş ve bu dernek, İstanbul Kadıköy'de *Birinci Kinder Garten ile Zükûr ve İnâs İptidâî Mektepleri* adı altında okul açtıklarını erbâb-ı hamiyet ve Anasır-ı Osmaniye'ye ilân ediyordu.²²⁷

Cemiyet'in maksadı; Kadıköy'de ecnebîler tarafından tesîs edilmiş olan mekteplerden daha mükemmel ve muntazam Zükûr ve İnâs mektepleri tesîs eylemek, mükemmel tahsîl görmeğe heveskâr olan Osmanlı evlâdını Mekâtib-i

²²³ Ergin, a. g. e., s. 1455; Hüseyin Cahit, "Patrikhane mi ? Fitne Ocağı mı ?" *Tanîn*, yıl: 3, S. 696, s. 1.

²²⁴ Koçer, *Türkiyede Modern Eğitimin...*, s. 210.

²²⁵ A. g. e., s. 210.

²²⁶ "Rum Patrikhanesinin Tahrîratı-Bir Tahrîrat-ı Umûmiye", *Tanîn*, 4 Şaban 1328, 27 Temmuz 1326, 9 Ağustos Efrencî 1910, S. 696, s. 1. Bu konuyla ilgili Hüseyin Cahit'in yorumu aynı sayfada (Patrikhane mi Fitne Ocağı mı ?); Ayrıca bkz: Hüseyin Cahit, "Patrikhane Mektepleri", *Tanîn*, 14 Safer 1328, S. 531, s. 1; "Patrikhanelerin Mutalebatı Hakkında", *Sabah* 24 Kasım 1911, S. 7966; Hüseyin Cahit, "Mektepler Meselesi", *Tanîn*, 13 Haziran 1909; "Patrikhaneler ve İlim ve Haberler Meselesi", *Sabah*, 10 Teşrinievvel 1910, 27 Eylül 1326, S. 7562, s. 3; (Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin ortak isteklerini hükümete beraberce sunacaklarını haber veren "İlim ve Haberler Meselesi", *Sabah*, 28 Eylül 1326 (1910), 7 Şevval 1328.

²²⁷ "Kadıköy Osmanlı İttihat Mektepleri", *Sabah*, 21 Eylül/September 1911, S. 7904, s. 3.

Ecnebiyeye arzı iftihar eylemekten kurtararak, İttihad-ı Anasır'a hâdim ciddî bir tahsîl ve terbiye verebilmektir.²²⁸

Bu hususu, Koçer: İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin eğitime bilhassa fırkayı tanıtmak için gerekli önemi verdiği ve bu maksatla özel okullar açtığı veya teşvik ettiği şeklinde değerlendirmektedir.²²⁹

Diğer taraftan Ali Nâtik da, o dönemde kurulan mekteplerin (Mekâtib-i Vakfiye, Husûsiye ve Resmiye) bir mukayese ve değerlendirmesini yaparken, Mekâtib-i Husûsiyeleri bir ticaretgâha şu cümlelelerle benzetiyordu; "...bir tâcir metâmı nasıl teşhîr ederse Mekâtibi Husûsiye müessisleri de metâ'-ı marifetlerini o suretle teşhîr ediyorlar..." Ayrıca; bu mekteplerde öğrencilerin, sıhhatlerini ihlâl edecek derecede tazyik ve baskı altında çalıştırıldıklarını, okula rağbeti arttırmak maksadıyla öğretim kadrosunda durmadan tensikatlar yapıldığını ve öğretmen maaşlarının yetersizliği, hattâ normalden de aşağı olduğunu ifade ediyordu.²³⁰

Bu konuda Ergin de şu bilgilere yer vermektedir:

"...Azınlık ve yabancı cemaatlere fazlasıyla imtiyazlar, haklar verildiği halde, Kanûn-u Esasî müzakere edilirken bazı mensuplarımız anasır-ı muhtelif mekteplerinde minelkadîm mer'î olan üsûl-ü talîmiyeye halel getirilmeyeceğinin Kanûn-u Esasî'ye ilavesini talep ettiler."²³¹

Bundan böyle Maarif Nazırı Nâil Bey, Patrikhanelerin yaygaralarına, azınlık ve yabancı cemaatlerin baskılarına dayanamayarak, sıhhat durumunu öne sürerek 1910 yılı Ocak ayı başlarında istifa etti.²³²

Nâil Bey'den bir nevi mîras kalan sözkonusu sıkıntı ve çalkantılar karşısında yeni Maarif Nazırı Emrullah Efendi, her ortam ve vesîlede onlara direnmeye çalıştı. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi, II.Meşrutiyet hükümetlerindeki maarif nazırları arasında en fazla görevde kalabileni o idi.

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'nda aynı tartışmalar bütün hızıyla devam etmiş, Meclis-i Mebusan'ın gündeminde zaman zaman yer almıştır. Meclis-i

²²⁸ Ergin, a. g. e., s. 1449; Kansu, a. g. e., s. 20-21.

²²⁹ Koçer, a. g. e., s. 208.

²³⁰ Ali Nâtik, "Tedrîsât-ı İptidâiye-I", *Servet-i Fünûn Gazetesi*, 21 Ağustos 1324, s. 3; Mekâtib-i Husûsiye ile ilgili olarak Meclis-i Mebusan'daki diğer tartışmalar için bkz : *M. M. Z. C.*, c. 2, 20 Kânûnuevvel 1326/31 Kânûnusânî 1326 (1910), T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1986, s. 162, 167, 170-175, 178-193.

²³¹ Ergin, a. g. e., s. 1456.

²³² "Mustafa Nâil Bey'in İstifası", *Sabah*, 23-27 Aralık 1909.

Mebusan'ın 13. inikadında Priştine mebusu *Sava Stoyanoviç*, Arnavutluk ve Sırbistan bölgesine mevcut hükümetin baskı yaptığını ve diğer bölgelere yapılan yardım veya yatırımların oraya yapılmadığını iddia ederek, Sırp mekteplerindeki Muallim Şehadetnamelerinin maarifçe tasdik edilmediğini ve kendilerinin ayrı kiliseleri olmadığını ve Rum Patrikhanesi'ne bağlı bulunduğunu şöyle ifade ediyordu: "...Mektepler hususuna gelince, efendiler, Prizrin Metropolit Patrikhane'ye mensup olduğu için, bu mektepler patrikhane imtiyazatından istifade edecek diye muallimlerin şehadetnâmeleri Maarifçe tasdik olunmuyor. Bizim ayrı kilisemiz yoktur. Şark kilisesine mensubuz ki, o da Rum Patrikhanesi'dir..."

Emrullah Efendi ona cevaben şu açıklamalarda bulunmuştur: "...Rum ve Bulgar mekteplerinin, tabiidir ki, bir takım imtiyazları vardır. Mukarrerat mücibince bunların şehâdetnâmeleri Patrikhane'ce tasdik edilir. Lâkin bizim müfettişlerimiz gördüğü vakit de onlara müsaade eder. Bunun için mukarrerat ittihaz olunmuştur..." "...Böyle olmayıp da, köyün muteberânı tarafından veyahut bir şahıs tarafından bir Sırp Mektebi açmak için müracaat vâki olursa, o da tabii Maarif Nizamnâmesi'ne tabidir. Husûsî Mektep gibidir..."²³³

Emrullah Efendi, konuşmasının devamında Sırp mekteplerinin de diğer Mekâtib-i Husûsiye gibi şehâdetnâme istediklerini, bu hususta bir kaç kez muhabereden sonra adı geçen mekteplerden iki tanesinin ruhsatının diğer mektepler gibi addolunarak Metropolit tarafından şehâdetnâme verildiğini ve bunun aynı hükme tabi olduğunu söylüyordu. Ayrıca Maarif Nizamnâmesi'nin tatbîk olduğunu, mektep açmayı engellemediklerini, ancak muallimlerin elinden şehâdetnâme istediklerini, şahâdetnâmelerini gösterdikleri takdirde hükümetin bunu tasdik edeceğini söylemesine rağmen *Sava Stoyanoviç*, kendilerinin Patrikhaneye bağlı olması hasebiyle, oraya tanınan imtiyaz ve hakların kendilerine de tanınması gerektiğini ısrarla yineliyor fakat Emrullah Efendi, Metropolit adına diplomalar verildiği takdirde aynı haklardan yararlanabileceklerini ve bu hususta Patrikhane ile Bâbîâlî arasında bir takım kararların bulunduğunu ifade ediyordu.²³⁴

Serfice Mebusu *Yorgo Boşo Efendi* ile de Meclis-i Mebusan'da "Mekâtib ve Medâris Talebelerinin Muamelât-ı Askeriye hakkındaki kanûn lâyihasının tesrî-i

²³³ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 1, 25 Teşrinisânî 1326, 13. İnîkad, celse: 1, s. 430-431.

²³⁴ A. g. e., s. 432. Bu oturumda müzakere edilen madde, "Sadrazam İbrahim Hakkı Paşanın, Hükümetin İcraatı Hakkında Beyanati" idi.

müzakeresine dair Sadaret tezkeresi” tartışılırken, Cemaat mekteplerinin ders programları, teftîşi, muallimlerin diplomaları vs. konuları gündeme getirilmiş, uzunca münakaşalar esnasında Emrullah Efendi’yi şu ifadeyle tenkit ediyor ve serzenişte bulunuyordu; “...Maarif Nezareti Mekâtib-i resmîyeyi düzeltmiş gibi cemaat mekteplerine müdahale ediyor...”²³⁵

Ahz-1 Asker (askere alma) Kanûnu’nun 6.fıkrası, hükümetin yüksek okullarında okuyup mezun olan kişilerin Devlet hizmetlerinde istihdam olunacağı ve askerliklerinin tecil edileceği konusu tartışılırken de, yine Yorgo Boşo Efendi, ilgili kanunun 83. maddesini hatırlatarak, tecilleri yapılacak Talebe-i Ulûm ibaresinin tefsîr edilerek, sadece resmî okul talebelerinin değil, cemaat mektep talebelerinin aynı okullara girebilmesi ve tecil hakkına sahip olması gereğini savunuyor, İstanbul mebusu Konstantin Konstantinidî Efendi ise aynı görüşü paylaştığını şöyle ifade ediyordu; “...*En doğrusu budur*”²³⁶

Bu arada cemaat Mekâtib-i Tâliyelerinden mezun olup da, Devlet’in yüksek okullarına herkesin kabul edilmediğini iddia eden Manastır Mebusu Trayan Nalî ve aynı görüşte olan Selânik mebusu *Artas Yorgaki Efendilerin* tüm iddialarına Emrullah Efendi’nin verdiği açıklamalardan kesitler sunuyoruz: “...Tesisât-ı Âliye’ye her sınıf halk devam edebilir. Bunlar ne mekteb-i iptidaîdir, ne husûsî mekteptir, ne cemaat mektepleridir. Herkes girebilir...” “...Tedrîsât-ı İptidâiye-i Tâliyeyi ikmal eder girer...” “...Bizim mekteplerin kapısı kapalı değil ki biz imtiyazın pek az kimselere şâmil olmasından korkuyoruz. Bu imtiyazı Devlet’in müessesât-ı âliyesine vermekle başka anasırı düşünmüyoruz gibi bir fikir hasıl olmasın. Bütün anasırın hukûkunu düşünüyoruz...”, “...Ve bu vazifeyi adaletkârane îfâ ediyoruz. Dişçi Eczacı Mektebi’nde mevcut 621 olduğu halde, 320 talebesi gayr-i müslimdir...” “...Mektepler açıktır. Devlet bunu deruhte etmiş. Müessesât-ı âliye’ye mahsus olan müesseselerdeki talebeyi tecil ediyor. Başka bir şey yapmıyor...”, “...Okumayı men etmiyoruz. Yalnız bu gibi resmî mekteplere tecil hakkını, muafiyetini veriyoruz. İşte bu ciheti yalnız hükümet mekteplerine hasrediyoruz...”²³⁷

²³⁵ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 1, 24 Teşrînisânî 1326, s. 354. Bu hususta daha fazla bilgi için bkz: *M. M. Z. C.*, a. g. e., s. 350’den 437’ye kadar Meclis’teki tartışmalar.

²³⁶ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 2, 29 Kânûnuevvel 1326, İnikad 24, celse : 2, s. 128.

²³⁷ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, c. 2, a. g. e., s. 131-132. (Husûsî ve Cemaat Mektepleriyle ilgili Meclis tartışmaları için bkz : a. g. e., s. 122-187.)

Emrullah Efendi, sözkonusu Mekâtib-i Husûsiyelerin teftîşiyle ilgili olarak da Meclis-i Mebusan Maarif Bütçe müzakeresi sırasında şu açıklamalara da yer vermiştir: “...Bugün Devletin verdiği tahsîsat dahilinde, Mekâtib-i Husûsiye’yi, Cemaat mektebini teftîşe hakkı vardır. Müfettişlerimiz bunu tetkik ediyorlar ve bunun içindir ki fazla müfettiş tayinini teklif ederim...”, “...Mekâtib-i Husûsiye’de ecnebî muallimlere gelince; ... Mekâtib-i Husûsiye’de ecnebî muallimler istihdamını men ettik...” “...Hiçbir husûsî mektepler ecnebî muallim kullanmayacaklardır. Yalnız Hükümetin müsaadesini almak şartıyla kullanabilirler. Bu cihetler, Maarif Nezaretinin taht-ı mesuliyetindedir...”²³⁸

Görüldüğü gibi, Devlet’in resmî mekteplerine tanınan ayrıcalık ve imtiyazlarda çok dikkatli hareket edilmesini isteyen Emrullah Efendi, sırf Osmanlı birliğini koruma gayesiyle hareket etmiş, husûsî ve cemaat mekteplerine aynı hakkın tanınmasının ileride doğurabileceği sakıncaları düşünerek tanınmamasında ısrar etmiştir. Fakat mücadelesi sonuç vermemiştir. Şöyle ki; cemaatler adına husûsî yüksek okul açmayı Emrullah Efendi’ye kabul ettiremeyen Rum, Ermeni ve Sırp Ortodoks Patrikliği, Bulgar Eksarhhanesi ve Katolik Ermeni Patrikliği, aralarında bir birlik kurup ortak hareket etmeye başlamışlardı.²³⁹ Müşterek bir tavrile askerlik ve Tedrîsât-ı İptidâiye meselelerinin kendi istekleri dairesinde hallini istemişler, hükümet bu müracaatı kabul etmiş²⁴⁰ Maarif Nazırı İsmail Hakkı (Babanzâde) Bey’in başkanlığında, mebuslardan Ramî, Nesimî Bey, Ganî Bey, Bussios, Vamvakas ve Dingas Efendiler’den kurulu bir komisyona inceletmiştir.²⁴¹ Sabah Gazetesi’nin (ayrıca Tanîn’in) yazdığına göre; 17 maddesi öğretim, 11 maddesi de askerlik meselelerine ait olmak üzere 28 maddeden ibaret olan ortak isteklerin çoğunluğu bir oldu bitti ile kabul edilmiştir. Emrullah Efendi, kendi adına çıkarmış olduğu “*Yeni Muhîtu’l-Maarif*” isimli gazetesinin 7. sayısında bu önemli konuya genişçe yer vermiş, *Tanîn* gazetesinin bu husustaki mütalaalarını ayrı ayrı maddeler halinde ele almıştır. Şimdi biz, yetkililerin bu tutumunu hayretle ve ihtiyatla karşılayan Emrullah Efendi’nin bu meseledeki düşünce ve mütalaalarını özetle sunmak istiyoruz.

²³⁸ Emrullah Efendi, M. M. Z. C., c. 6, 25 Mayıs 1326, 107. İnikad, celse : 2, s. 83.

²³⁹ Ergün, a. g. e., s. 363.

²⁴⁰ Ergün, a. g. e., s. 1473.

²⁴¹ Ergün, a. g. e., s. 363

Emrullah Efendi, Devletin bünyesindeki Patrikhanelerin özellikle de Rum Patrikhanesi'nin öteden beri Tadrîsât-ı İptidâiye meselesinde bir nevi imtiyaz iddiasında bulduklarını ve bütün isteklerini bu imtiyaza dayandırdıklarını, Patrikhane'nin ise böyle bir imtiyazın olup olamayacağını tetkiki lazım geldiğini ifade ediyordu. Emrullah Efendi'nin, Patrikhane'nin bu gibi imtiyazı olmadığını ve olamayacağını, imtiyazın inhisar (tekelleşme) manasını içerdiğini, bir kısım vatan evlâtlarının talim ve terbiyesinin hiç bir şahsa, hiç bir cemiyete hasredilemeyeceğini ifade ettiği sözleri şöyledir: ²⁴² "...Efrâd ve eczây-ı Devlet'ten olan bir şahsın veya bir cemaatin değil, devletin de terbiye ve tadrîs-i umûmîde inhisar hakkı yani imtiyazı tasavvur edilemez..." "...Herkes, fert olsun, cemiyet veya cemaat olsun, mektep açmak, okutmak hakkını hâizdir. Patrikhaneler, Metropolithaneler için mektep açmak, müessis (kurucu) olmak itibariyle onların namlarına ruhsatnâme vermek neden bir imtiyaz veya müsaade suretinde telakkî edilsin ?..."²⁴³

Bununla beraber, Emrullah Efendi, Patrikhanelerin ve Metropolitlerin açtıkları mekteplerin programlarını tanzîm etmelerinin de ne bir imtiyaz, ne de müsaade tarzında telakkî edilmesi gerektiğini, fakat açılacak mekteplerin muallimlerinin ellerinde, bir mektep muallimliği îfâ edebileceğine dâir yeterliliğini gösteren bir diploma veya şehâdetnâme bulunması lazım geldiğini, asıl meselenin düğüm noktasının burası olduğunu vurguluyordu.

Emrullah Efendi'nin karşısına büyük bir pürüz olarak çıkan özel okullarla ilgili detaylı izahattan sonra şimdi sözkonusu okulların sayısal durumuna da burada bir göz atabiliriz;

1- Müslümanların Açtıkları Özel Okullar

Emrullah Efendi zamanında Türk Özel öğretimini geliştirmek, yabancı özel okullardan Türk çocuklarını kurtarmak için bazı Cemiyetler açılmıştır. Örneğin, 1909'da Kadıköy'de bu amaçla Osmanlı İttihat Mektepleri Cemiyeti kurulmuş, Türk

²⁴²Emrullah, "Patrikhanelerin Müstediyyatı Tadrîsât Meselesi ve Tanîn gazetesi", *Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi*, İstanbul-9 Ramazan 1329, 20 Ağustos 1327, S. 7, s. 1.

²⁴³Emrullah, "Patrikhanelerin Müstediyyatı, Tadrîsât...", a. g. m., s. 2. Ayrıca bkz: Kansu, a. g. e., s. 20-21.

özel okul kurucuları da bir araya gelerek Osmanlı Mektepleri Tevhîd-i Mesâî Cemiyeti adında yine İstanbul'da 1911'de bir örgüt kurmuşlardır.²⁴⁴

2- Gayr-i Müslimlerin Açtıkları Özel Okullar

Azınlıklar, II.Meşrutiyet Dönemi'nin özgürlükçü havasından da yararlanarak, başlangıçta eğitimlerini denetlemeye, kısıtlamaya yönelik her türlü girişime karşı çıkmış, ancak bu yoldaki çabaları başarısızlığa uğratmıştır.²⁴⁵

Sözkonusu kargaşalar ve hükümetin çaresizliği, daha önce belirttiğimiz gibi, 1915 tarihinde yeni nizamnâme çıkıncaya kadar sürmüştür. 1913-14'te, Rum, Ermeni, Musevîlere v.s. âit 2596 özel ilkokul ve buralarda 4 binden fazla öğretmen vardı. Yabancıların da bu dönemde okulları sayıca çoğalmış, Osmanlı Devleti'nin savaştığı devletlerin okullarından çoğu kapatılmış ve 1914'te Kapitülasyonların kaldırıldığı ilân edilmiştir. 1913-1914'te yabancılara âit 215 ilkokul ve 806 öğretmen vardı. İstatistiklerde azınlık ve yabancıların 80 orta dereceli okulu ve buralarda 1600 kadar öğretmenleri, bir tane yüksek okulları vardı.²⁴⁶

Emrullah Efendi, bahis konusu olan diplomaların, Patrikhane'nin açtığı mektepler için Patrikhanelerce, fertlerin ve diğer cemaatlerin açtığı mektepler için ise, Maarif Nezaretince tasdik edileceğini şöyle ifade ediyordu: "...İşte hâl-i hazırda müsaade denilebilecek şey bu maddedir..."²⁴⁷

Emrullah Efendi bu bağlamda, özel öğretimin Avrupada "*Serbest Öğretim*" diye adlandırıldığını, yani tadrîsatın icra edildiği mekteplerin, hükümet mektepleri gibi bazı kanun ve yönetmelikler ile hükümete karşı bağlayıcı ve mukayyed olmadığını, mektebin müdür ve muallimleri, ders programı yapımında, kitap seçiminde tamamen serbest olduğunu, hükümetin bu mekteplere müdahalesinin sadece; a- sıhhat-i umûmiye, b- ahlâk nokta-i nazarından olduğunu, programın tanzîmine ise müdahale edilmeyeceğini söylüyordu.

Osmanlı birliğine çok önem veren ve onu önde tutan Emrullah Efendi'ye göre hükümetin Tadrîsât-ı İptidâiye meselesinde aradığı şey; Ahlâka ve hükümetin

²⁴⁴ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 179.

²⁴⁵ A. g. e., s. 179.

²⁴⁶ A. g. e., s. 180; Ayrıca bkz: Ergin, a. g. e., c. 3-4, s. 1446-1450, 1455-1461.

²⁴⁷ Emrullah, "Patrikhanelerin Müstediyyatı...", a. g. m., s. 2.

kanûnlarına mugayir (aykırı), ayrıca Osmanlılar arasında vatan kardeşliğini bozucu bir şey bulunmamasıdır: "...Bir memleketin selamet ve terakkîsi, kanûn ve nizamlara hürmet ve itaat ile kaimdir. Hükümetin kanûn ve nizamlarına itaat ise o kanûn ve nizamlar aleyhinde çocuklara bir fikr-i nefret telkin etmemekle olur. Hükümet, mekteplerde Meşrutiyet ve Kanunlar aleyhindeki neşriyata kayıtsız kalamaz. İttihadı Osmanî ise, bu vatanın yegâne selamet ipidir. Bu selameti ta küçük yaştan geliştirmek Devlet'çe matlab-i a'lâ'(öncelikli istek)dır..."²⁴⁸

Bundan böyle, Emrullah Efendi, Cemaat Mektepleri ve Husûsî mekteplerin Kanûnî statüleri, hakları, imtiyazları, hükümetin müsaadeleri ile ilgili genel bir çerçeve çizdikten sonra, kendisinin Nazırlık zamanını müteakip Maarif Nazırlığı'na getirilen İsmail Hakkı Babanzâde'nin başkanlığında Rum ve Ermeni çoğunluklu Mebuslardan teşekkül eden inceleme komisyonunca bir oldu-bittiye getirilerek (daha önce de belirttiğimiz gibi) kabul edilen "*Patrikhanelerin Müstediyyatı, Tedrîsât Meselesi*" üzerinde bir dizi mütalaalar ortaya koymuştur. İşte şimdi biz, her bir taleple ilgili mütalaalarını sırayla özetlemeye çalışacağız:

I. Madde: "Şimdiye kadar mevcut olup, ruhsatnameyi hâiz olmayan Cemaat Mekteplerine ruhsatname i'tâsı (verilmesi) tabîi olduğu gibi bundan böyle dahî mektep açıldığında haber verilmek suretiyle mahallî maarif idâresinden ruhsatnâme verilecektir. Bu babda Maarif Nezareti'nce bir Nizamnâme Lâyihası kaleme alınacağından ona tevfiik-i muamele edilmesi tabîidir."²⁴⁹

Emrullah Efendi, Patrikhanelerin bu talebini haklı görüyor, Meşrutiyet'in başlangıcından beri, Maarif Nezareti'nin, Mekâtib-i Husûsiye inşâ etmek ve açmak konusunda eski dönemin en sıkı (tazyikli) bir kaidesini takibettiğini söylüyor ve bu fena tutumun ortadan kaldırılması için şu süreci öneriyordu: "...Binaenaleyh mektep küşâdı için hükümete bir ihbarname takdîm edilip, müddet-i muayyene zarfında hükümetçe icrâ edilerek şerâit-i mezkûreden birinin fikdanı (eksikliği) halinde muhalefet edilmedikçe, müddet-i mezkûrenin hitâmını müteakip mektep küşad edilebilir..."²⁵⁰

²⁴⁸ A. g. m., s. 2.

²⁴⁹ "Patrikhanelerin Mutalebatı Hakkında", *Sabah*, 11 Teşrînisânî 1327, 24 Kasım 1911, S. 7966, s. 2. ve ayrıca bkz: *Tanîn*, 11 Teşrînisânî 1327 (1911), s. 1.

²⁵⁰ Emrullah, a. g. e., S. 7, s. 2.

Görüldüğü gibi, Emrullah Efendi, yerli-yabancı, müslim-gayr-i müslim ayırımı yapmaksızın her zamanki ifadesi olan “*adaletli olma*” yı sürdürüyor, haktan yana, haklıdan yana olup, suyu mecrâsına göre akıtmaya çalışıyordu. Diğer taraftan Emrullah Efendi, ipin ucunu tamamen serbest bırakmayıp, bu mekânizmanın işleyişinde bir takım hassas noktaların, gündeme gelebileceğini de şöyle izah ediyordu: “...Halbu ki bu mektepleri açanlar, icrây-ı tadrîs edenler her kim olursa, efrâd olsun, Cemaat olsun, mekteplerinde yetiştirdikleri şakirdân (öğrenciler) için, Devlet mektepleri şakirdânına mesîl (eşdeğer-den) olacak bazı hukûk ve imtiyazat iddiasında bulundu mu, o vakit işin rengi değişir. İşte o vakit hükümet, o mekteplerin ders programları, usûl-ü tadrîs ve imtihanları hususlarında bazı şerâit teklif edebilir...”²⁵¹

Patrikhanelerin müstedyâtının 2.ve 3. maddelerinde Cemaat mektepleri ders programlarının Rûhanî daireleri tarafından tanzîm ve tasdîki ve umûm ders programı bilâhere Maarif Nezareti'ne takdîm olunacağından, mezkûr program değişmedikçe her sene ve her mektep için ayrıca program verilmesine mecbûriyet olmaması isteniyordu.²⁵² Kabul edilen 2.ve 3. maddeler karşısında Emrullah Efendi, şaşkınlık, hayret ve tedirginliğini şu cümlelerle ifade ediyordu: “...Patrikhanelerin bu talepten bir maksatları var; yoksa efrâd olsun, Cemaat olsun mekteplerinin ders programlarını istedikleri gibi tanzîm ve tatbîkte muhtardırlar...” “...Patrikhaneler, bu talepleri ile yani mekteplerinin ders programlarını hükümete -her ne suretle olursa olsun- tasdîk ettirmekle kendi mekteplerini hukûk ve imtiyazatça devlet mekteplerine adîl (denk) tutmak istiyorlar...”, “...Tanîn gazetesi de bunu tervîç eder görünüyor...” “...Demek ki Patrikhaneler de maarif işlerinde bir nevi Devletlik-hükümetlik kabul ediliyor. Devlet, kendisine âit olan hak ve salahiyetine kendi rızasıyla âharı (başkasını) teşrîk (ortak) ediniyor ?...”²⁵³

Yine aynı nokta üzerinde hassasiyetle durarak, Patrikhanelerin kendi mektep programlarını istedikleri gibi tanzim edebilecekleri, arzu ederlerse Devlet mekteplerinin programlarını alıp taklît edebilecekleri, fakat bununla mekteplerinin Devlet mektebi olamayacağı, bu mekteplere devam eden öğrencilerin bütün hak ve

²⁵¹ A. g. e., S. 7, s. 2.

²⁵² “Patrikhanelerin Mutalebatı Hakkında”, *Sabah*, s. 2. Bkz : II. ve III. maddeler; Emrullah Efendi, *Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi*, S. 7, s. 4.

²⁵³ Emrullah, a. g. e., S. 7, s. 4-5.

imtiyazlarına Patrikhane mektep öğrencilerinin de buna müstehak bulunmasının makûl olmayacağını vurguluyor ve mevcut hükümetin çıkartmış olduğu karara tepkilerini bildiriyor ve Patrikhanelerin isteklerini tetkik eden komisyonun hiç iyi düşünmediklerini, olamayacak bir şeyi vadettiklerini; her işi prensip dâiresinde tefekkür eylemek lazım geldiğini ifade ediyordu.²⁵⁴

Diğer taraftan muallim ve muallimelerin Patrikhane ve Metropolithanelerce tetkik ve tasdik edilen diploma ve şehâdetnâmelerinin maarif idârelerince muteber tutulması da bahis konusuydu. (Md: 4)

Emrullah Efendi, bu maddede bahis konusu olan, Rum Patrikhanesine kendi idâresinde bulunan mekteplerin muallimleri için bu salahiyetin zaten 1309 (1893) tarihinde verilmiş olduğunu, bunun ibka edilmesini, fakat yenisinin verilmemesi gereğini vurguluyordu.

Emrullah Efendi, bu meselenin zaten muallimin elinde bulunan şehâdetnâmenin tasdiki meselesi olduğunu, öte yandan bu belgeyi veren Rum Patrikhanesi'nin Devlet'çe tanınmış güvenilir bir heyet ve kurum olduğunu, fakat sözkonusu imtiyaz ve salahiyetle ilgili bu maddeye gösterilen gerekçenin makul olmadığını da şöyle ifade etmektedir: "...Güya Patrikhanelere, Metropolitlere şehâdetnâmeleri tasdik eylemek için müsaade edilmeyecek ama şimdilik teşkilatımız kâfi olmadığı için müsaade olunmuş, şehâdetnâmelerin tasdiki için her yerde (taşralarda) memurîn kâfidir..." "...Muallimlerin şehâdetnâmelerinin tasdiki husûsunda maarif nizamnâmesi'nin 173. maddesindeki sarahat, selamet-i tadrîs için ittihaz olunmuş bir şarttır..."²⁵⁵

Askerlikle yükümlü olma yaşına gelen muallimlerin, mekâtib-i resmiye muallimleri gibi, askerlik görevinden muâf olabilmeleri için mezkûr ehliyetnâmelerin maarif nezaretince yahut müdüriyetlerince tasdik edildiğini de ifade ediyordu. (Md: 5).

Öğretmenlerin askerlik sorunu ile ilgili olarak komisyonun hazırlamış olduğu madde için de Emrullah Efendi, bu kapsamda daha önce yapılmış kanûn maddesi bulunduğunu ve zaten zorunluluk arzeden veya sınırlandırılmış bir konu için böyle bir takrîre hâcet kalmadığını şöyle izah etmektedir : "...Bilumûm Mekâtib

²⁵⁴ A. g. e., S. 7, s. 5.

²⁵⁵ A. g. e., S. 7, s. 6. Ayrıntı için ayrıca bkz: *Sabah*, 24 Kasım 1911, s. 2; "Şehadetnâme Tasdiki", *Sabah*, S. 7575, 23 October 1910, s. 3.

muallimlerinin hizmet-i askeriyeden istisna (muaf)sı hakkında bir madde-i münferide-i Kanûniye mevcuttur. Ve bu maddeden istifade edilebilmek için muallimler münhasıran hizmet-i talîmiye ile meşgul olmak ve şehâdetnâme veya ehliyetnâmeleri maarif idârelerince musaddak bulunmak meşruttur. Muallimlerin askerliği hususunda Patrikhanelerin talebi bundan ibaret ise mesele zaten halledilmiş demektir.”²⁵⁶

Yine bahsi geçen takrîrin 6, 7, 8, 9 ve 10. maddeleri teftîşlere aittir. Patrikhanelerin istekleri arasında en önemli nokta, teftîş meselesi idi. Patrikhaneler, kendi mekteplerinin kendilerinin seçmiş oldukları müfettişler marifetiyle teftîşini talep ediyorlardı.

Tanîn gazetesinin mütalaasına göre bu teftîş türü, iki surette doğru olabilirdi:

a- Hükümet memurunun teftîş vazifesine hâlel gelmeyecek, Patrikhane müfettişinin raporu, hükümetçe hiçbir kıymet-i kanuniyyeyi haiz olmayacaktır.

b- Patrikhanece müfettiş olarak tayîn edilecek adamların da ellerinde bir ruhsatnâme bulunmalıdır.²⁵⁷

Görüldüğü gibi, hükümetin görevlendirmiş olduğu komisyon, Devlet içinde bir devletçik oluşturmuş oluyordu. Emrullah Efendi'nin de mülâhaza ve mütalaaları, bu göstermelik ve gülünç teftîş şekli üzerine odaklanmıştı. Şöyle ki : Hükümetin Mekâtib-i Husûsiye gibi Patrikhane mekteplerini teftîş etme hakkının doğal bir hak olduğunu, bunun Patrikhanelerce de teslim ve tasdik olunduğu halde, tatbik şekline iliştiklerini, meselenin esas noktasının hükümet müfettişleri tarafından icrâ edilecek konunun ne olacağı, teftîş hakkının sınırlarının belirlenmesi meselesi oluyordu.²⁵⁸

Yine Emrullah Efendi'nin mütalaasına göre; Husûsî mektepler, hür mekteplerdir. Resmî şartlarla bağlı olmayan mekteplerdir. Ancak hükümet bunların özel işlerini değil, o mektepleri, “Maslahat-ı âmme ve menfaat-i memleket nokta-i nazarından” teftîşe tâbi tutmalıdır. Doğrudan doğruya menfaat-i âmmeye, menfaat-i ahlâkiyeye taalluk etmeyen hususların resmî teftîş haricinde kalmasının doğal olduğunu, fakat Patrikhanelerin müfettişleri tayîn ettirme talebinde bulunmalarının

²⁵⁶ Emrullah, a. g. e., S. 7, s. 7.

²⁵⁷ A. g. e., s. 7; Ayrıntı için bkz: “Patrikhanelerin Mutalebatı Hakkında” *Sabah*, 24 Kasım 1911, S. 7966, s. 2.

²⁵⁸ Emrullah, a. g. e., S. 7, s. 7; “Patrikhanelerin Mutalebatı...”, *Sabah*, a. g. m., S. 7966, s. 2.

altında yatan maksadı Emrullah Efendi şöyle izaha çalışıyordu: "...Fakat Maarif Nezaretinde bulunduğum zaman vakıf olduğuma nazaran Patrikhanelerin bu talebi tahtında müstenid bir şey var ki o da Patrikhanelerin tayîn edeceği müfettişlerin hükümetçe resmen tanınmasını bu suretle istihsâl (elde etmek) eylemektir. Bunun da daha örtülü bir sebebi var. Bazı yerlerde bazı Patrikhaneler tarafından müfettiş namıyla gezdirilen ahvâli meşkûk (şüpheli) bazı kisâ (kimseler)'nın hükûmât-ı mahalliyece celb-i enzâr ederek dâhil-i memlekette o sıfat ve suretle müsaferet etmelerine mümaneat (engel) edilmesidir ..."²⁵⁹

Durumu böyle izah ettikten sonra, hükümetin tetkik komisyonunun yayınlamış olduğu tahrîr ve kararların, Osmanlı Devleti hükümetini tamamen saf dışı bırakmış ve kendi kendinî bağlamış, etkisi, yetkisi kalmamış, silik bir idâre şekli ortaya çıkıyor, aynı zamanda eğitimde 1915'e kadar yaşanacak olan curcuna, keşmekeşlik ve vahametın başlangıç noktasını oluşturuyordu.

1324 (1908) den beri hükümetle gayr-i müslimler arasında devam edegelen mektep meselesi, hükümetin ric'ati ve mağlûbiyeti, onların da muzafferiyeti ve galibiyetiyle neticelenmiştir.²⁶⁰

Emrullah Efendi zamanında Meclis-i Mebusana "*Maarif-i Umûmiye Lâyiha-i Kanûniye*" ismiyle takdîm olunan kanûn teklîfi görüşülmeksizin, geri çekilmiş ve daha önce de belirtildiği gibi bazı tadilâtlar yapıldıktan sonra "*Tedrisât-ı İptidâiye Kanûn Lâyihası*" adıyla tekrar 1912'de sunulmuş, Balkan Harbi'nin mağlûbiyetle neticelenmesiyle Encümenin kabul ettiği Lâyiha 23 Eylül 1329 (1913)te "*Muvakkat Kanûn*" halinde neşredilmişti. 1914 yılında Cihan Harbi patlayınca sıkıyönetim ilân edilmiş, askerî bir idâre kurulmuş, Rumeli'nin elden çıkmasından sonra Rumlar'ın ve Bulgarlar'ın çoğu Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Doğudaki ve Anadolu'daki Ermeniler de memlekette uzaklaştırılmış ve İstanbul ile ötede beride bulunan azınlıklar ise bu durum karşısında seslerini çıkaramaz olmuşlardı.²⁶¹

Yine bu sırada Almanlarla anlaşarak bazı kayıt ve şartlar altında Kapitülasyonlar da kaldırılmış olduğundan artık Husûsî mekteplere kat'î şeklini

²⁵⁹ Emrullah, a. g. e., S. 7, s. 8. (Not: Bu bilgi ve mütalaalar a. g. e.den kısaltılarak alınmış olup, daha fazla bilgi için aynı eserin 1-14 sayfalarına bakılabilir.)

²⁶⁰ Ergin, a. g. e., c. 3-4, s. 1475.

²⁶¹ Koçer, *Türkiyede Modern Eğitimin...* s. 210.

vermemek için sebep kalmamıştı ve 1331 (1915) tarihli Mekâtib-i Husûsiye Talîmatnâmesi bu zamanda neşredilmiştir.²⁶²

Emrullah Efendi'nin Maarif nazırı iken kaleme aldığı, fakat nazırlığı zamanında yayınlanamayan, icraat sahasına konulamayan, nihayet 1915'te yayınlanan Mekâtib-i Hususiyelerle (özel okul) ilgili Talîmatnâme şu hükümleri kapsamaktadır : Bu talîmatnâmeye göre özel okul; masrafları fertler tarafından ve hükümetçe tanınmış Türkiye'li cemaat, cemiyet ve şirketler tarafından temîn olunarak açılan mekteplerdir. Bir veya birkaç branş ve lisan veya sanat tahsiline mahsus olarak açılan dershaneler de Mekâtib-i Husûsiye'den sayılır. (Md: 1)

- Yabancı cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi adlarına veya muvazaa yoluyla mektep açmaları yasaktır. (Md: 2)

- Ana mekteplerinden başka, zükûr ve İnâs karma Mekâtib-i Leyliye açılmaz. (Md: 5)

- Türkiye'li kişiler, cemaat ve cemiyet ve şirketler tarafından açılan Mekâtib-i Hususiyeye'de maarif vekâletinden ruhsat alınmadıkça yabancı müdür ve müdüre, muallim ve muallime ile muavin ve muavine istihdam olunamaz. (Md: 8)

- Özel okullar, buldukları mahallerin en büyük mülkiye memurları ve maarif müdür ve müfettişleriyle sıhhiye müfettişlerinin kontrol ve tefîşine tabidir. İptidâî derecesinde bulunanlar, bunlardan başka Tedrîsât-ı İptidâiye Kanûnu'nda gösterilen diğer memurlar ile meclislerin üyeleri tarafından da tefîş edilebilirler. (Md: 10)²⁶³

Mekâtib-i Husûsiye Talîmatnâmesi'nin 2. bölümü, mektep tesîs etme ve açma şartlarına ayrılmış olup, tesîsleri yapan kişi ve kuruluşların ruhsatnâme almak durumunda buldukları, ruhsatnâme almak için nereye, nasıl müracaat yapılması gerektiği, nerelerde okul açılıp açılmayacağı vs. gibi detaylar belirtilmekteydi. Mektep açmak ve ruhsatla alâkalı olan bu bölümü, talîmatnâmenin 11-21 maddelerini oluşturuyordu.

²⁶² Ergin, a. g. e., s. 1476; Koçer, a. g. e., s. 206-210.

²⁶³ Unat, "M. U. Ne. Mekâtib-i Husûsiye Talîmatnâmesi", *Maarif Düsturu*, İstanbul-1331 (1915), *Millî Matbaa*-1927, s. 310-311; Emrullah Efendi'nin Mekâtib-i Husûsiye ile ilgili olarak Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmalar için bkz: Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, 1 Teşrînisânî 1326, c. 1, s. 431; Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), *M. M. Z. C.*, c. 2, 20 Kânûnuevvel 1326, s. 161, 162, 167, 170-171, 174-175, 178-180, 193.

Talimâtname'nin 3. bölümünde *Mektep Binaları*'na ayrılmış, iki maddeyi ihtiva eden bu bölümde; yeni bir mektep inşa etmek veya eski bir mektebi genişletmek için o mektebin sorumlu müdürü tarafından nerelere ve nasıl müracaat edilmesi gereği ile ilgili bilgiler veriliyordu. (Md: 22-23).

En önemli bölümlerden biri denilebilecek olan 4. bölüm ise, "Hey'et-i idâre ve Talîmiyenin Evsafı" başlıklı ve Talimâtnamenin 24-28 maddelerini kapsamış olup; Mekâtib-i Husûsiye açmak isteyenlerin hüsn-ü hâl sahibi olmaları, cinâyet veya yüz kızartıcı suçlardan mahkûm bulunmamaları; Mekâtib-i İptidâiye-i Husûsiye müdür ve müdire ve muallim ve muallimelerinin Mekâtib-i Tâliye'den (lise) veya Dârü'l-Muallimîn ve Dârü'l-Muallimât-ı İptidâiye'den mezun veya *Tedrisât-ı İptidâiye Meclisleri*'nden verilen ehliyetnâme'yi hâiz olmaları, ayrıca ehliyetnâme imtihan komisyonu teşkili, imtihan şekilleri, notlar ve derecelendirme usûlleri, eğitim-öğretim süresince okunacak dersler ve kitaplar, bazı derslerden muafiyetler vs. gibi konulara yer verilmektedir. (Md: 24-28).

5. Bölüm, Talebenin okullara kabul şartları, imtihanlar, şehâdetnâmeler ve tasdiknâmelerle ilgili olup 29-34 maddelerini kapsamaktadır.

6. Bölüm, "*Teftîşat*" ile ilgili olup, 35-36. maddeleri ihtiva etmektedir.

7. Bölüm, talimâtnamenin 37 ilâ 39. maddelerini kapsamış olup, her türlü disiplinsizlikleri durumunda talebelere verilecek cezalarla ilgilidir.

8. Bölüm: 40 ilâ 45. maddelerini kapsamakta ve "*muhtelif maddeler*" başlığı altında olup, önceki maddelerde detaylandırılmayan bazı maddelerin ayrıntıları burada verilmiştir.

Talimâtname'nin "*mâdde-i muvakkate*" adı altında konulan bu son madde de, mektep ruhsatnâmelerinin kayıt ve tescîli meselesi ile ilgili olup, Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesine aykırı hareket edildiği takdirde söz konusu mekteplerin kapanacağını ifade etmekteydi.²⁶⁴

²⁶⁴ M. U. Ne. Adı geçen Talimâtname, 1- 46 maddeler; Ayrıntı ve açıklamalar için bkz: Unat, a. g. e., s. 311-325; Ayrıca Osmanlı Devleti'nde 1913-1914 öğretim yılı (genel ve özel), *Maarif-i Umûmiye Nezareti İhsâiyât Kalemî*, "1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umûmiye İhsâiyât Mecmuasıdır", İstanbul-1336.

J- AHLÂK VE DİN EĞİTİM ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

II.Meşrutiyet Dönemi aydınlarından ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin en etkin Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi, "*kemal-i millet, kemal-i marifet ile kaimdir*". Yani, "*her ilerlemenin tek nedeni, bilim ve marifettir*"²⁶⁵ sloganı ile yola çıkmış, çocuk eğitimine ve özellikle ahlâk eğitiminin önemine şu sözleriyle vurgu yapmıştır: "... Tecârip ile müspettir ki, bir milletin ahlâkı, serveti, huzur ve istirahatı, tadrîs ve talîm ile temîn edilebilir. Evet, bir ulusun ahlâkça gelişme derecesini arar mısınız ? Ceza mahkemelerinin fezlekelerinin çokluğuna bakınız. Dünyanın her tarafında bunun çokluğu kanıttır ki, bir ulusun ahlâkı, eğitim ve öğretiminin (maarifinin) derecesiyle orantılıdır. Okulları bayındır (mamur) oldukça, hapishaneler harap olur..."²⁶⁶

Emrullah Efendi, eğitimciliğinin bütün safhalarında, bir insanın küçük yaştan itibaren nasıl eğitilmesi gerektiğini, neler öğretileceğini, eğitim-öğretim esnasında gerek öğrenci, gerek öğretmen bazında, öğretim ve öğrenim ahlâkından, yöntemlerinden, kurallarından, insan eğitiminin nebatât ve hayvan eğitimi arasındaki farklılıktan bahsetmiştir. Hayvanların ve nebatâtın yetiştirilmesinde ön planda tutulan zevk ve menfaat maksadının, insan yetiştirilmesinde söz konusu olamayacağını şöyle ifade etmiştir: "... insanın terbiyesi, zevk veya nef' (menfaat) için olmayıp, bilhassa gaye-i kemal-i insânîye vâsıl etmek içindir. Bu kısım terbiyede nef', zevk maksûd değildir..."²⁶⁷

Emrullah Efendi, mektep programlarında din ve ahlâk eğitiminin yer almasının gereğini ve bu hususta gözetilecek esasları şöyle temellendiriyordu: "...Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'nda teklif ettiğim gibi, bence bizim memleketimiz için mektep programlarının esasında şu cihetler nazar-ı dikkate alınmalıdır. Evvela, bilhassa tedrisat-ı dinîye ve ahlâkiyeye ehemmiyet vermek. İkincisi, terbiye-i Osmaniye'ye revaç vermek. Üçüncüsü, zihnin ihtiyacı hazırasına

²⁶⁵ Emrullah, İzahname, s. 81.

²⁶⁶ A. g. e., s. 81.

²⁶⁷ Emrullah , " İlm-ü Terbiye ve Tedris", Ümmet Dergisi, 16 Cûmade'l-Ülâ, 13 Mayıs 1328, 1. sene, S. 6, s. 14-15.

(gereksinimlerine) göre malumat-ı esasiyeyi, malumatı nafiayı orada toplamaktır. Programlar bu üç esas üzerine toplanmıştır...”²⁶⁸

Emrullah Efendi, mekteplerdeki müfredat programları ve nazar-ı dikkate alınacak esaslar bağlamında, bahis konusu programlara dahil edilebilecek din ve ahlâk bilgisi kitaplarının, sadece insanların ödev ve sorumlulukları üzerine telif olunan kitaplar değil, ahkâm-ı dinîye üzerine mevzu (yazılmış) ve yalnız islam talebeye tedris olunmak üzere “*ilmihal-i ahlâkî*” gibi bir kitabın te’lif olunarak mekâtib-i iptidaiyemizde okutturulmasının daha faydalı olacağına işaret etmiştir.²⁶⁹

Emrullah Efendi, yine bir meclis genel kurulunda, ders programlarına konulan din ve ahlâk derslerinin dışındaki derslerin dışarıda da öğrenilebileceğini, fakat ahlâk bilgisinin sağlıklı olarak bu okullarda verilmesi gerektiğini, böylece ahlâklı-kültürlü insanlar yetiştirilmesi gereğini ise şu cümlelerle vurguluyordu : “...Mekteplerimizde en noksan şey de terbiyedir, ahlâktır. Bakınız bizim programımızda dinî dersler, ahlâkî dersler, edebî dersler var. Bir mektepte en ziyade bir çocuğun ahlâkını düzeltmek lazım. Bu dersler dışarıda öğrenilebiliyor. Bu ahlâkî dersler sayesinde olacaktır ki, iyi Osmanlılar yetişsin. Mekteplerden âlim, fakat ahlâksız adamlar çıktığını görüyoruz. Mütefennin fakat ne vatanını seviyor ne de arkadaşını seviyor. Biz öyle adamlar istemiyoruz. Biz öyle istiyoruz ki, evvela ahlâk öğrensin, ondan sonra sair dersleri tahsil etsin. Bu gibi ahlâkî derslerin mekteplerimizde ciddî surette talimini teklif ediyorum...”²⁷⁰

Emrullah Efendi’nin Maarif Nazırlığı zamanında ilköğretim kademesindeki, bina öğretmen, araç-gereç v.s. eksikliklere rağmen, din eğitim-öğretimi konusunda yeterli denilebilecek ıslahatların yapıldığını söyleyebiliriz.²⁷¹

Emrullah Efendi, eğitimin amaçlarından birinin de din ve vatan menfaatlerine uygunluk olduğunu tespit eder. Ona göre öğrenci, bireysel olarak gelişmeli, hayatın zorluklarını yenebilecek düzeyde amelî bilgilerle donatılmalıdır.

²⁶⁸ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, 20 Kânunuevvel 1326 (1910), T. B. M. M. Basımevi, Ank-1986, c. 2, s. 100-101, (27 Kânunuevvel 1326 Tarih, 23. İnikat, Celse : 2’de Maarif Nazırı olarak bazı icraatlarından dolayı Meclis genel kurulunda aleyhine verilen soru önergesine cevaben yaptığı konuşmadan).

²⁶⁹ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, a. g. e., s. 101.

²⁷⁰ Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), *M. M. Z. C.*, a. g. e., c. 6, 25 Mayıs 1326 (1910), 107. İnikat, celse:1, s. 70.

²⁷¹ Emrullah Efendi’nin Maarif Nazırlığı’ndan ayrıldıktan sonraki 1913 yılı ders programları için bkz: *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati*; Unat, *Maarif Düstûru*, c. 1, s. 278, vd.

Bunların yanında, ahlâkî ve dinî olgunluğa eriştirecek bir eğitim de olmalıdır.²⁷² Bunun için Emrullah Efendi, İlkokul ders programlarına Matematik, Fen, Müzik, Sağlık, İdman, Tarih, Coğrafya, Hukukî, Sosyal ve İktisadî dersler yanında din ve ahlâk ile ilgili dersler de koydurmuştur.²⁷³ Onun düşüncesine göre terbiye, “*insanın kuvâ-yı nefsanîyesini hadd-i kemale tavsil etmek*”tir.²⁷⁴

Emrullah Efendi, İttihat ve Terakkî Cemiyeti adına üstlendiği ilk Maarif Nazırlığı sırasında, tüm maarif mensuplarına hitaben yayınlamış olduğu demecinde, eğitim-öğretimde dinî ve ahlâkî terbiyeye verdiği ehemmiyeti şu cümlelerle ifade etmiştir: “...Saadet-i âtiyemizin temini, Meşrutiyet-i meşruamızın teşyîdi, ensâl-i vatana terbiye-i ahlâkiye ve terbiye-i ehliye ve siyasiye temin eylemek keyfiyetlerine mevkuf olup, hususiyle terbiye-i ahlâkiyenin bir sûret-i müessirede temini de terbiye-i dinîyeye itina ve ihtimam ile müyesser olacağından, mekâtipte hissiyat ve tedrisat-ı dinîyenin kemahiye hakkiha tenmiye ve terakkisine ve feraizi dinîyenin icrasına ihtimam etmekte terbiye-i etfâle memur olanlar için bir vazife teşkil eder...”²⁷⁵

Emrullah Efendi, din ve ahlâk eğitimine yaptığı vurguyu; Kendisi 1910 yılı başlarında ilk Maarif Nazırlığında hazırlayıp Meclis-i Mebusan’a sunduğu, ancak onun Nazırlığı’ndan iki yıl kadar sonra Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey zamanında kanunlaşan ve 1915 tarihinde çıkan Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi’nde ilköğretimin amaçlarından bahsederken de tekrarlamıştır: “...İptidaî mekteplerin hedefi, mecburiyet-i tahsiliyeye tabi olan çocuklara hayat için en ziyade lazım olan malumatı kazandırmak ve onları mütedeyyin, vatanperver, üstün ve gayûr birer insan olarak yetiştirmektir. İptidaî mektepler, tahsil ve terbiye hususundaki vazifesini iyi bir tarzda ifâ ettikçe memleket fikir, ahlâk ve iktisat cihetleriyle yükselir. Bu telakkî ise, dinî ve millî varlığımızın muhafazasında en büyük bir âmildir. Mektep sıralarındaki yeni nesil, hem an’anat-ı dinîyeyi ve milliyeyi muhafazaya, hem de şerait ve ihtiyatı hâzıra ile telif-i nefse alıştırmalıdır...”²⁷⁶

²⁷²Ayrıntılı bilgi için bkz: Emrullah, “Tahsis-i Umumî”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, İstanbul-17 Kânûnusâni 1910, s. 1.

²⁷³Müfredat Programları için bkz: M. U. Ne., *Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı...*, s. 1-9.

²⁷⁴Emrullah, A. g. e., S. 6, s. 15.

²⁷⁵Doğan, “II.Meşrutiyet Dönemi Eğitim...”, s. 382’den naklen.

²⁷⁶Unat, *Maarif Düstûru*, s. 279.

Emrullah Efendi, tahsil hayatının ilk basamağı olan ilköğretimin zorunluluğu ve din-ahlâk terbiyesi ile ilgili olarak Meclis-i Mebusan'da yapmış olduğu bir konuşmasında, Peygamberimizin, ilim tahsil etmenin her müslümana beşikten mezara kadar farz oluşu hususundaki hadisine işaretle; her yaş grubundan gençlerin islam ahlâkıyla olgunlaşması, şahsiyet kazanması, dinînin gereklerini öğrenmesi yanında, fennî yönden onları eğitip bilgilendirmek, aynı zamanda medenî kanun dersleri almaları için her türlü imkânın seferber edilmesi gereğini şöyle vurguluyordu: "...evvelemirde nazar-ı dikkate almamız lazım gelen, tedrisat-ı dinîye ve ahlâkiyedir ki, bu cümlece müsellemdir..."²⁷⁷

Görüldüğü gibi, Emrullah Efendi, eski eğitim sistemlerindeki tersine, daha akılcı, mantıklı ve çağdaş bir yapı ortaya çıkarıp, tekdüzeli sırf dinî bilgilerden öteye gitmeyen eğitim şeklini köklü bir ıslahata tabi tutmayı hedeflemiştir.

Emrullah Efendi, yaşadığı dönemin şartları ve imkânları içerisinde, en ideal eğitim sistemi olarak Avrupa modelini ve özellikle de Fransız modelini benimsemiş, ıslahat hazırlıklarını da ona göre tanzim etmiştir. Her ne kadar Batılı eğitim sistemlerinden örnekler yerleştirmek istemişse de, ıslahını yaptığı ilköğretim teşkilatının her kademe ve noktasında, dinî ve ahlâkî eğitimi ön plana almış, gençlerin islam ahlâkına göre yetişmeleri için programlar yapılmıştır. Bu programlarda söz konusu dinî ve ahlâkî eğitim-öğretim ile ilgili dersler şu isimler altında veriliyordu: Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye, Musahabat-ı Ahlâkiye-Tarihiye-Sihhiye ve Medeniye.²⁷⁸

Emrullah Efendi, eğitime dair görüşlerini, hazırladığı Maarif-i Umumiye Kanunu Layihası'nın *Esbâb-ı Mucibe Mazbatası*'nda ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin 1911 yılındaki dördüncü Kongresinde belirlenen siyasî programının maarifle ilgili bölümlerini izah ederken, 19. yüzyılın çocuk hakları Yüzyılı olduğunu, çocuğun eğitim öğretimi ile ilgili üç hakkı bulunduğunun altını şöyle çizmiştir: "... bizim mesned ve mesleğimiz olan nazariyeye göre evlâd-ı memleketin terbiye ve taliminde üç nevi hak taalluk eder... Bu haklardan biri ebeveynin, evliyâyı etfâlin hakkıdır. İkincisi, Cemaat-ı mezhebîyenin hakkıdır. Yani cemaat-ı dinîyenin cemaata mensup olan etfâl ve evlâdı, kendi akaid ve âdâbı dairesinde terbiye ve

²⁷⁷ Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, 26 Mayıs 1326 (1910), c. 6, s. 61-63.

²⁷⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz : *M. U. Ne., Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı...*, s. 1-9.

talim eylemek hakkıdır. Üçüncüsü ise Devlet'in hakkıdır... Çünkü Devlet, dinî, ahlâkî, fennî bütün harâislerin en yüksek hâmî ve hârisidir..." 279

Emrullah Efendi, ilköğretim kademesindeki ıslahat çalışmalarına benzer faaliyetlerini orta öğretim yani İdadîlerde de sürdürmüştür. O, ıslahat çalışmalarını Galatasaray Sultanisi'nden başlayarak vilâyetlerdeki İdadîleri de içine alan geniş bir yelpazede orta öğretim kurumlarını yeniden yapılandırma faaliyetlerine başladı.²⁸⁰

Emrullah Efendi, İdadîlerin ıslahında çağdaş bir görünüm ortaya çıkarmayı hedeflemiş, ders programlarının hazırlanmasında Avrupa liseleri seviyesinde derslere ağırlık verirken, dinî ve ahlâkî derslere bütün sınıflarda yer vermiştir. Bu dersler, şu isimler altında veriliyordu: *Ulûm-u Diniye*, *Malumat-ı Medeniye*, *Ahlâk*.²⁸¹

Emrullah Efendi'nin önemli icraatlarından biri de Sultanî Mektêplerini kurması, Fransa'daki "*Lise Modern*" seviyesinde düzenlemesi idi. Sultanîleri kurmasındaki amacı, çocuklarımızın ecnebî mekteplerine müracaat mecburiyetinde kalmamaları, hattâ gayr-i müslim ve ecnebî çocukların da bu Sultanîlere girmelerini temin etmek içindi. Yeni kurulan Mekteb-i Sultanîlerde, farklı din ve etnik kökenli yurttaşların her kesimine hitabedecek tarzda programlar yapılmış, bu mektebin iptidâî kısmında din ve ahlâk bilgisi dersleri, müfredat programında "*Malumat-ı Diniye*", Tahsil-i Tâlî bölümünde ise din ve ahlâk dersleri, "*Ulûm-u Diniye*" ismi altında verilmeye devam edilmiştir.²⁸²

Emrullah Efendi, Dârü'l-Fünun'da da köklü ıslahatlar yapmış, Avrupa ve özellikle Fransız (Paris-Sorbon) Üniversitesi ayarında çağdaş bir görünüm kazandırmaya çalışmış, Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren medreselerdeki dinî eğitim-öğretimden daha seviyeli ve çağdaş bir şekilde aydın din adamlarını yetiştirmek amacıyla, "*Ulûm-u Aliye-i Diniye*" şubesini daha geliştirilmiş bir programla Dârü'l-Fünun'un beş şubesi arasına koymuştur. Bu icraatıyla Emrullah

279 Emrullah, *İzahname*, s. 76-77.

280 Emrullah Efendi, *M. M. Z. C.*, (24 Mayıs 1326/15 Haziran 1326), c. 6, s. 64-66.

281 İdadî Müfredat programları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz : Yücel, a. g. e., s. 147-153; Ergin, a. g. e., c. III-IV, s. 930.

282 Bu hususta, çalışmamızın ilgili bölümü (Sultanîyeler)nde gerekli bilgi verilmiştir. Daha fazla bilgi için ayrıca bkz: "*M. U. Ne., Mekteb-i Sultanî Talimatnamesi*, İstanbul-1329; Sâti', "*Meşrutiyetten Sonra...*", s. 660-661; Âdil Türkoğlu, *Türkiye ve Fransa'da Lise Programlarının Karşılaştırılması Olarak İncelenmesi*, Ankara-1984, S. 33-51.

Efendi, medreselerdeki din ve ahlâk eğitimine alternatif getirmiş ve Dârü'l-Fünûnu da köhnelikten kurtarıp çağdaş bir yapıya kavuşturmuştur.²⁸³

Emrullah Efendi, Dârü'l-Fünun'a "Ulum-u Aliyye-i Diniye" şubesini açmakla, şimdiki İlähiyat Fakültelerinin de temelini o zaman atmış oluyordu. Zira bu bölüm, dinî dersler ağırlıklıydı. Ve tamamen temel din bilimlerini kapsıyordu. Böyle olmasıyla birlikte, din ve ahlâk öğretimini temel alan "Ahlâk-ı Şeri'ye ve Tasavvuf, Tarih-i Din-i İslam ve Tasavvuf, Mantık ve Ahlâk" adıyla müfredat programında dersler yer alıyordu.²⁸⁴

Emrullah Efendi'nin, eseri sayılabilecek Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati'ndeki ders programlarında "Malumat-ı Diniye (sunûf-u gayr-i müslime etfâline kendi usûl-ü dinîyeleri gösterilecektir) ibaresini özellikle kullanarak, müslüman olmayanlara bağnazca davranmayıp, islamın hoşgörüsünü bu programlara da yansıtması şâyân-ı dikkat ve takdirdir. Aynı zamanda bu durum, onun her fırsatta üzerinde durduğu Osmanlı birliğinin korunması ilkesi doğrultusunda atılabilecek müspet adımlardan en güzeli olsa gerek.²⁸⁵

Bütün bu güzelliklerden, muallimlerin şeref ve meziyetlerinden bahsederken, nazar-ı dikkatimizi, Emrullah Efendi'nin 1326 (1910) yılında Maarif Nazırı iken, mensubu bulunduğu Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti adına hazırlayarak Selanik'te tertip edilen kongre'ye sunduğu Nizamname'nin çoğu maddeleri üyeler arasında yardımlaşma, ahlâklı, namuslu ve âdil olmak gibi v.s. ile ilgili maddelere yer verilmiş, aynı Nizamname'nin 56. maddesinde ifade edilen; "Klüpler fırsat düştükçe köylülerin Meşrutiyet'e muhabbetini ve istibdad'a karşı nefret uyandıracak şekilde telkinlerde ve irşadlarda bulunmağa gayret edecek ve

²⁸³ Bu konuda geniş bilgi için, çalışmamızın "Emrullah Efendi'nin Dârü'l-Fünûn'la ilgili görüş ve uygulamaları" kısmına bakınız. Ayrıca, Bilsel, a. g. e., s. 24-31; Atay, a. g. e., s. 253-257; Sarıkaya, a. g. e., s. 71; Aynî, a. g. e., s. 12-80; Akyüz, a. g. e., s. 175-178; Koçer, a. g. e., s. 74; Ergün, a. g. e., s. 250-283; Emrullah, M. M. Z. C., c. 2, s. 95-96.

²⁸⁴ İlk ve Orta Öğretim müfredat programları ve bu konuda geniş bilgi için bkz: M.U.Ne., Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı, Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matbaa-i Amire, İstanbul-1329, s. 1-9; : M.U.Ne., Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı, Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1-10; Unat, Maarif Düstûru, c. 1, İstanbul-1927, s. 282, Md: 13; "Ders Programları", Sabah, 14 Ekim 1911, s. 3-4; Unat, a. g. e., s. 295, Md: 59; Yücel, a. g. e., s. 146, 147, 148, 149, 154; Vilâyât-ı Şâhânedede Bulunan Leyfî ve Nehrî Mekâtib-i İdadiye'ye Mahsus Ders Programları, İstanbul-1310; Unat, a. g. e., s. 392-394, Md: 56-64; M. U. Ne., İnas Sultanîsi Sunûf-u İptidaiye ve Tâliyesinin Ders Programları, İstanbul-1330.

²⁸⁵ Tedrisat-ı İptidaiye..., Md: 23.

hattâ vatanın selametine taalluk eden bu hususiçin arasına köylere heyetler göndereceklerdir.”²⁸⁶

²⁸⁶Emrullah (Maarif Nazırı), **Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Dördüncü Kongresi Nizamnâmesi**, Selânik-1326 (1910), Md: 56.

SONUÇ

“Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendi'nin Eğitim Felsefesi, Politikaları, ve Uygulamaları 1908-1914” konulu araştırmamızda ulaşılan sonuçları, aşağıdaki şekilde sunmaya çalıştık.

II.Meşrutiyet Dönemi'nde her alanda mütemadiyen çeşitli karmaşa ve kargaşalar yaşanmış, denemeler yapılmış; siyasî, kültürel ve ekonomik politikalar üretilmemiş, Devlet yapısında genel bir istikrarsızlık hüküm sürmüştür. Deneme-yanılma metodu ile Devlet çarkına sağlıklı bir yön verilememiş ve neticede millet, kendi kendisiyle baş başa bırakılmıştı.

Bütün bu olumsuz şartlar altında, II.Meşrutiyet Devri, Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerine göre çok daha kısa ve birçok problemlerle dolu olmasına rağmen, manevi gelişme ve fikir mahsulleri bakımından o zamana kadar görülmeyen bir zenginlik arz eder. Hattâ, Cumhuriyet Devri'nde gerçekleştirilen ıslahat ve yeniden yapılanmalar, bir ölçüde, II.Meşrutiyet Devri'nde başlatılan fikir tartışmalarının, deneme ve uygulamaların devamıdır.

Büyük bir karmaşa ve belirsizliğin yaşandığı bu dönemde Maarif Nazırlığı görevine getirilen Emrullah Efendi'nin Nazırlık zamanı, bir geçiş dönemini simgelemektedir. Modern ve çağdaş eğitim, bu dönemde yerleşmeye başladı ve bu arada Devlet, eğitimdeki görevinin şuuruna vardı. Önceki dönemlerde Devlet, maarif işlerine gerekli önemi ve hassasiyeti göstermekten uzak idi. Bahis konusu bu dönemin yedinci ve dokuzuncu Maarif Nazırı²⁸⁷ Emrullah Efendi'nin bu göreve gelmesi ile birlikte II. Meşrutiyet Dönemi eğitim düşüncesinde bir hareketlilik ve canlılık görülmeye başlamıştır. Bu canlılık ve hareketlilik uygulamalara da yansımıştır.

Emrullah Efendi, eğitim ıslahatlarını, Avrupa eğitim usûl ve yöntemlerine, özellikle Fransız sistemine benzer bir yapıya kavuşturmayı hedeflemiştir. Karşılaştırmalı eğitimcilerden Fransız eklektik filozofu ve mukayeseli eğitimci Victor Cousin'i örnek aldığını ifade ederek, Emrullah Efendi, ilk yenileştirme faaliyetlerinden olan, Tedrîsât-ı İptidâiye Kanun Lâyihası ve Esbâb-ı Mûcibe Mazbatasını Meclis-i Mebusan'a sunmuştur. Bu lâyiha ve mazbatada, Fransız

²⁸⁷ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, s. 20.

ihtilalinden ve ihtilalin hemen akabinde yapılan önemli ıslahatlardan biri olan *zorunlu ve parasız eğitim-öğretim*'den bahsetmiş, eğitimimizde Fransa'da yapılmış yeniliklerin örnek alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, Lâyiha'nın en önemli kısmı olan birinci fasılda, çocukların öğrenim gördükleri mekteplerin idarî giderleri ve muallimlerin ücretlerinin bizzat halk tarafından karşılanmayıp, genel vergi gelirleri içerisinde karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Zira bir çocuğun öğrenim görmesinde milletin bütün bireylerinin, ülkenin ve hükümetin yararı olduğuna göre, genel eğitim giderlerine de maddî imkânları ölçüsünde herkesin katkıda bulunması doğaldır.

1913'te Tedrîsat-ı İptidâiye Kanun-u Muvakkati (İlköğretim Geçici Kanunu) adıyla kanunlaşan Lâyihanın bu faslı ile Emrullah Efendi, çocuk üzerinde aile ve Devlet velâyetinin yani, çocuğun ilköğretim zorunluluğu konusunda orta yolu bulmuş oluyordu.

Emrullah Efendi, bu kanunla ilköğretim okullarının örgütsel yapısında önemli değişiklikler yapmıştır. Daha önce İptidai ve Rüşdî adlarıyla anılan okulları birleştirip, "Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye" adını vermiştir. Bu uygulamayla ilköğretim, 6 yıl olarak tespit edilmiş ve her biri 2 yıl süreli 3 devreye ayrılmıştır: Devre-i İptidaiye, Devre-i Vasatiye, Devre-i Âliye.

Emrullah Efendi, sözkonusu bu uygulamayı, öğretmen tasarrufu için yapmıştır.

Emrullah Efendi'nin girişimleriyle gerçekleşen önemli icraatlarından birisi de, ilköğretim programlarının yeniden şekillenmesidir. Programlara; Kıraat, Hat, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Hendese, Coğrafya, Osmanlı Tarihi, Dürûs-u Eşya, Malûmat-ı Tabîiye ve Tatbikatı, Hıfzıssıhha, Malûmat-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye, El İşleri ve Resim, Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, Talîm-i Askeri (erkek çocuklara), İdare-i Beytiye ve Dikiş (kız çocuklara) dersleri konuldu.

İlköğretim Kanun Lâyihasının ikinci maddesine koyduğu derslerin gerekçesi, kendi ifadesiyle; "Taze dimağı her sureti kabule müheyya olan çocuğu kendine yâr, ailesine vefakâr, vatanına fedakâr, devlete ve memleketin kanunlarına sadık, insanlığa muhabbetli, fazilete meftûn, hukuka hürmetkâr, sa'ye muktedir, teşebbüste müçtehit bir insan olmak üzere yetiştirmek, zihnini ve kalbini teşkil etmek..."

İşte bu ifadeler, Emrullah Efendi'nin Pedagojisinin bir özetidir.

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati, ilköğretim öncesi (okulöncesi-anaokulları) eğitimini de hükme bağlamış ve 1915 yılında "Ana Mektepleri Nizamnamesi" adıyla yayımlanmıştır.

Emrullah Efendi, orta öğretim alanında da yenilik ve ıslahat faaliyetlerinde bulunmuş, 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati ile, Rüşdiye okullarını ilkokullarla birleştirip onları orta öğretim kademesinden almıştır. Yine orta öğretimle ilgili olarak, 1869 Maarifi-i Umumiye Nizamnamesi doğrultusunda açılmayan Sultanî Mekteplerini on iki vilayet merkezinde açmıştır.

Emrullah Efendi, kendi kuramı "*Tûbâ Ağacı Nazariyesi*" adıyla bilinen nazarîye kapsamında Dârü'l-Fünûn'da köklü değişiklikler yapmış ve 1912'de "Dârü'l-Fünûn Nizamnamesi"ni yayımlamıştır.

Emrullah Efendi'nin yapmış olduğu ıslahat ve yenilik faaliyetlerinden öne çıkan bir kaç tanesi de; Maarif Merkez Teşkilatı'nı kurması, Evkaf Nezareti'ne bağlı bulunan ilkokulları Maarif Nezareti'nin bünyesine almasıdır.

Bunlardan da önemli değişiklik ve yenilikleri, eğitim-öğretim metodlarında görmekteyiz. Onun zamanında okullarda eğitim metodları ezbercilikten kurtarılmaya çalışılmış, (tekşifî ve a'yânî) gözleme ve araştırmaya dayalı kılınması sağlanmış, bir ölçüde, vatan millet ve sanat duyguları gelişmeye başlamıştır. Yine onun zamanında karma eğitim denemelerine girilmiş, yeni programlar yapılmış, bu programlarda resim ve elişî derslerine de yer verilmiştir.

Ayrıca Emrullah Efendi, eğitimde vatan duygusunun gelişmesi için de çabalar harcamıştır.

Emrullah Efendi, uhdesinde görev yapmakta olan öğretmenler arasında ciddî bir Tensikat hareketi başlatarak, öğretmenlik mesleğine lâayık olmayan çeşitli meslek erbabını (telgrafçı, zabıt kâtibi, tahrîrat kâtibi, hakim, karantina memuru v.s.) pedagojik formasyonlarının olmaması nedeniyle bu görevlerinden uzaklaştırmıştır. Taşralarda görev yapan öğretmenlerin ise, seviyelerini yükseltmek amacıyla onları İstanbul'a çağırıp -şimdiki deyimle- "*hizmetiçi eğitim kursu*"na tabi tutmuş, öğretmenliği diğer meslekler gibi profesyonel bir meslek şekline getirmek için çaba harcamış, Devlet'ten maaş alan bir memur haline koymuştur.

Emrullah Efendi, diğer taraftan genel eğitim öğretimdeki yenileştirme, ıslahat ve uygulamaları çerçevesinde ilk ve orta dereceli okullarda Din Eğitimine de ağırlıklı olarak yer vermiştir. Yine bu bağlamda Daru'l-Funun'daki ıslahat faaliyetlerinden önemli bir nokta da, Daru'l-Funun'a Ulum-u Aliye-i Diniye şubesi eklemiş ve bu şubenin ders programını medreselerden daha da uştun seviyeye yukselterek daha kuvvetli yüksek din adamı yetiştirme hususunda sanki Meşihat'a karşı rekabet²⁸⁸e girmişti.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'nda ilk ve orta dereceli okullar çoğalmış, taşraya yayılmış, Maarifin Merkez ve Taşra teşkilatını ağdaş hale getirmiş, daha doğrusu Tanzimat Devri'ne nazaran daha önemli icraatlara imza atılmıştır. Ne var ki, bu icraatlar ve uygulamalar esnasında bir takım eksiklikler, yanlışlıklar da olmuştur. Onun zamanında yapılan ve yapılmayanları irdeleyip değerlendirirken, dönemin genel karakteri, i ve dış olaylar, Osmanlı Devleti'nin malı ve siyası durumu, çeşitli akımlar ve eğitimcilerin bilgi ve tecrübeleri v.s. gibi etkenler göz önünde tutulmalıdır.

²⁸⁸ Unat, a. g. e., s. 80.

BİBLİYOGRAFYA

A- KİTAPLAR

- AKKUTAY, Ülker, **Enderûn Metebi**, Ankara-1984.
- AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul-1993.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara-1982.
- _____, **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri**, Ankara-1978.
- ALİ HAYRİ, **Medresetü’l-Vaizîn İlm-i Ruh Muallimi Maarif Nazarı Emrullah Efendi Hazretleri’nin Esnâ-yi Tadrîste Zaptolunan Takrîrleri**, İstanbul 1328 (1912).
- ALTINTAŞ, Hayranî, **İslam Ahlâkı**, Ankara-1996.
- ATAY, Hüseyin, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, Dergâh Yay. İstanbul-1983.
- ATILHAN, Cevat Rifat, **İttihat ve Terakkînin Sûikastleri**, Aykurt Neşriyatı, İzmir-1971.
- AYAS, Nevzat, **Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara-1948.
- AYKAÇ, Fazıl Ahmet, “Terbiye ve Ehemmiyeti” **Tanîn**, 19 Mart 1910.
- _____, “Terbiye ve Tadrîsat ” **Tanîn**, 30 Mart 1911.
- AYNÎ, Mehmet Ali, **Dârü’l-Fünûn Tarihi**, İstanbul-1927.
- AYTAÇ, Kemal, **Avrupa Eğitim Tarihi**, Ankara-1972.
- _____, **Çağdaş Eğitim Akımları**, A. Ü. D. T. C. F. Yay. Ankara 1976.
- AYTEKİN, Halil, **İttihat ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara - 1991.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Maarifte Bir Siyaset**, Hayat Kütüphanesi, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul-1335.
- _____, **Talîm ve Terbiyede İnkılâp**, M. E. B. Yay. Hız: Canım, Rıdvan-Yavaş Kınca, Remzi Kitabevi, İstanbul-1995.
- BERKER, Aziz, **Türkiye’de İlköğretim “Tanzimatın Arefesinde İlk İslahat Hareketleri ve Sonuçları”**, basım yeri ve tarihi yok.

- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul Matbaası, Doğu-Batı Yay. İstanbul.
- BİLGİN, Beyza, **Liselerde Din Dersleri**, Emel Matbaacılık, Ankara-16 Haziran 1980.
- BİLİM, Cahit Yalçın, **Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, (1839-1876), Eskişehir-1984.
- BİLSEL, Cemil, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, İstanbul-1943.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Türkiyede Eğitim Bilimleri Tarihi**, M. E. B., İstanbul - 1995.
- ÇANKAYA, Ali, **Atık Mekteb-i Mülkiye Mezunları -I.**
- DOĞAN, İsmail, **Tanzîmatın İki Ucu : Münîf Paşa ve Ali Suavî**, İz Yay. Ankara-1991.
- DOĞAN, Recai, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitimi-Öğretimi", **A.Ü.İ.F. Dergisi**, c. XXXVIII, Ayrıbasım, Ankara-1998.
- _____, **İslamcılarının Eğitim ve Öğretim Görüşleri**, Ankara-1999.
- DURU, Kâzım Nâmî, **Mekteplerde Ahlâkı Nasıl Telkîn Etmeli ?** Kanaat Matbaası, İstanbul-1925/1343.
- EMRULLAH, **Dârü'l-Fünûn Nizamnâmesi**, **Esbâb-ı Mûcibe**, İstanbul-1328(1912).
- EMRULLAH (Maarif Nazırı), **İttihat ve Terakkî Cemiyeti 4. Kongresi Nizamnâmesi**, Selânik-1326 (1910).
- ERGİN, Osman Nuri, **Türkiye Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, 2. Baskı, c.I-V.İstanbul-1977.
- ERGÜN, Mustafa, **II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yay. Ankara-1996.
- ERSOY, Mehmet Âkif, "Emrullah Efendi", **Kur'an-ı Kerîmden Âyetler**, Derleyen : Ömer Rıza Doğrul, Nakışlar Yay. İstanbul, (8 Nisan1326-1910).
- HOCA MUHYİDDİN, **Hürriyet Mücadeleleri Yahut Firak ve Menfâ Hatıraları**, İstanbul-1326 (1910).
- KORKUT, Hüseyin, **Türk Üniversiteleri ve Üniversite Araştırmaları**, Ankara – 1984.

- GÖKALP, Ziya, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, Hzr : Rıza Kardeş, M.E. B. İstanbul-1973.
- GÜNERGUN, Feza, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları - II**, İstanbul-1998.
- GÜNEŞ, Firdevs, **Yetişkin Eğitimi**, Ocak Yay. Ankara-1996.
- HANIOĞLU, M. Şükrü, **Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat İstanbul -1981.
- _____, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük**, c. I, İletişim Yay. İstanbul.
- HOCA MUHYİDDİN, **Hürriyet Mücadeleleri Yahut Fırak ve Menfa Hatıraları**, Dersaadet , İstanbul-1326 (1910).
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Dârü'l-Fünûn", **T. D. Vakfı İslam Ansiklopedisi**.
- KAFADAR, Osman, "Türk Aydınının Sâtı' Bey Hakkında Kimi Yanılgıları Üzerine Düşünceler" **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S. 46, Ankara-1997.
- _____, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vâdî Yay. Ankara-1997.
- KANSU, Nâfi Atûf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, II. Kitap, İstanbul-1932.
- KARABEKİR, Kâzım, **İttihat ve Terakkî Cemiyeti**, Emre Yay. İstanbul-1993.
- KAVCAR, Cahit, **II.Meşrutiyet Devri'nde Edebiyat ve Eğitim (1908-1923)**, A. Ü. Eğitim Fak. Yay. No : 41.
- KAZICI, Ziya, Emrullah Efendi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**.
- KILIÇ, Recep, **Ahlâkın Dinî Temeli**, Ankara - 1993.
- KOÇER, Hasan Ali, **Türkiyede Öğretmen Yetiştirme Problemi**, Ankara- (1848-1964).
- _____, **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, M.E.B. Yay. İstanbul-1992.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, İkinci Baskı, Ankara – 1991.
- KORKUT, Hüseyin, **Türk Üniversiteleri ve Üniversite Araştırmaları**, Ankara – 1984.
- KURAN, Ahmet Bedevî, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, İstanbul-1959.

- _____, **Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektup**, İstanbul, (Tarihsiz).
- _____, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakkî**, İstanbul-1948.
- _____, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul-1945.
- KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, M. E. B. Yay. İstanbul-1992.
- _____, **II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, M. E. B.Yay. İstanbul-1996.
- KUTAY, Cemal, **Türkiyede İhtilâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, İstanbul-1961.
- KUTLAY, Naci, **İttihat Terakkî ve Kürtler**, Beybun Yay. Ankara-1992.
- LAROS (El-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Esâsiyyü, (Heyet), Arapça Bilim,Kültür ve Eğitim Derneği Yayınları, (Basıldığı yer ve tarihi yok).
- MAHMUD CEVAD, **Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1338.
- MARDÎN, Şerif Ârif, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri**, Ankara-1964.
- _____, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay. İstanbul-1991.
- MEHMET RAUF, **İttihat ve Terakkî Cemiyeti Ne idi ?** İstanbul-1327 (1912).
- MEHMET ZİYA, **İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahut Tarih-i Mâtem**, 1328.
- MEHMET NİZAMÎ, "İlm-ü Terbiye ve Tadrîs, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin Dârü'l-Fünûn'da Takrîr Eyledikleri Usûl-ü Terbiye ve Tadrîs Notları" **Ümmet Dergisi**, İstanbul-1328.
- OSMAN NURÎ, **Maarifimizin Mihveri Ne olmalıdır ? (İş, İktisat, İhtisas)**, (Kurtuluş Matbaası-Tarihsiz).
- ÖZALP, Reşat-Ataünal, Aydoğan, **Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı**, M. E. B. İstanbul-1977.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 3, M. E. B. Yay. İstanbul-1946.
- SAMÎ, Şemsettin, **Kamûs-u Türkî**, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317.
- SARIKAYA, Yaşar, **Medreseler ve Modernleşme**, İz Yay. No: 204, İstanbul -1997.
- SELÇUK, Muallâ, **Çocuk Eğitiminde Dinî Motifler**, T. D. V. Yay. No : 50, Ankara-1990.

- SOMAR, Ziya, **Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi, Tevfik Nevzad- İzmir'in İlk Fikir –Hürriyet Kurbanı, Âhenk Matbaası, İzmir-1948.**
- ŞAHİN, İbrahim, **İzmirli Bir Şair Tevfik Nevzad, Akademi Kitabevi, İzmir-1993.**
- ŞERİF PAŞA, **İttihat ve Terakkînin Sahtekârlıklarına, Denâetlerine Bülend Bir Sadâ-yı Lanetimiz, Paris, (tarihsiz).**
- TEKELİ, İlhan-İlkin, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara-1993.**
- TİMUR, Taner, **“Osmanlı ve Batılılaşma” Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi, c.1.**
- TOSUN, Cemal, **Din ve Kimlik, Ankara-1993.**
- _____, **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, Ankara-1997.**
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler, c. III, (İttihat ve Terakkî), Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul-1989.**
- TURHAN, Mümtaz, **Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri, İstanbul-1954.**
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, c. XV, M. E. B.Yay. Ankara-1968.
- TÜRKOĞLU, Âdil, **Türkiye ve Fransa'da Lise Programlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, Ankara-1984.**
- UNAT, Faik Reşit, **Maarif Düstûru, c.1, İstanbul-1927.**
- _____, **Maarif Düstûru, “M. U. Ne. Mekâtib-i Husûsiye Talimatnâmesi”, İstanbul-1331(1915), Millî Matbaa -1927.**
- _____, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, Ankara-1964.**
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Eğitim Krizinin Kökleri ve Üniversiteler, Ayyıldız Matbaası A. Ş. Ankara-1970.**
- _____, **Siyasî Partiler ve Sosyalizm, İstanbul-1962.**
- _____, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul-1979.**
- Vilâyât-ı Şâhâne'de Bulunan Leyfî ve Niharî Mekâtib-i İdadiye'ye Mahsus Ders Programları, İstanbul-1310.**
- WILSON, H. E. - BAŞGÖZ, İ, **Türkiye Cumhuriyetinde Millî Eğitim ve Atatürk, Dost Yayınları, Ankara-1968.**

YÜCEL, Hasan Ali, **Türkiye’de Orta Öğretim**, T. C. Kültür Bakanlığı Ankara-1994.

B- GAZETE VE DERGİ YAZILARI

“Gece Dersleri”, **Tanîn**, 24 Ekim 1909.

“Dârü'l-Fünûn ve Mekteb-i Mülkiye Kütüphanesinin Resm-i Küşâdı”, **Sabah**, 4 Mart 1910.

“Dârü'l-Muallimîn Islahı”, **Sabah**, 20 Ekim 1913.

“Emrullah Efendi'nin Vefatı”, **Sabah**, 13 Ağustos 1914, S. 8945.

“Emrullah Efendi”, **Sabah**, 13 Ağustos 1914 (öldüğü gün).

Emrullah, “Patrikhanelerin Müstedyatı Tedrîsât Meselesi ve Tanîn Gazetesi”, **Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi**, 9 Ramazan 1329, S. 7, İstanbul 20 Ağustos 1327 (1911).

“Islahat-ı Mübremeden Umûr-u Maarif Hakkında Mühim Bir Lâyiha”, **Tanîn**, 4 Safer 1328/ 1 Şubat 325 / 14 Şubat Efrecî 1910.

“İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Fatih Gece Dersleri”, **Sabah**, 2 Mart 1910.

“Kadıköy Osmanlı İttihat Mektepleri”, **Sabah**, 21 Eylül / September 1911, S. 7904.

“Lisanımız ve Maarif Nezareti”, **Servet-i Fünûn**, 10 December 1908 / 29 Teşrinisânî 1322, S. 176.

“Maarif Encümenleri”, **Sabah**, 1 Nisan 1912, S. 8093.

“Maarif Havadisi”, **Sabah**, 15 Mart 1912, S. 8076.

“Maarif İçin” **Sabah**, 29 Şevval 1328 / 2 Nowember 1910, S. 7585.

“Maarif-i Umûmiye Nazırı Emrullah”, **Sabah**, 11 Mart 1912, S. 8072.

“Medresetü'l-Vaizîn'e Kabul Şartları”, **Sabah**, 13 Mayıs 1912, S. 8135.

“Mekteb-i Sultanî-i İnâs” **Sabah**, 3 Eylül 1911, S. 7886, “Sultanî ve İdâdî Mektepleri”, **Sabah**, 5 Şevval 1328, S. 7561.

“Nâil Bey'in İstifası”, **Sabah**, 23 , 27 Aralık 1909.

“Patrikhanelerin Mütâlebâtı Hakkında”, **Sabah**, 24 Kasım 1911, S. 7966.

“Rum Patrikhanesinin Tahrîratı-Bir Tahrîrat-ı Umûmiye”, **Tanîn**, 4 Şaban 1328, 27 Temmuz 1326, 9 Ağustos Efrecî 1910, S. 696.

“Şarkî Anadolu'da Mekâtib”, **Sabah**, 25 Aralık 1911, S. 7995.

“Tedrîsât-ı Âliye Kanunu”, **Sabah**, 1 Temmuz 1912, S.8184.

“Fransa Sefiri'nin Beyanâtı”, **Servet-i Fünûn**, 11 Ağustos 1324, S. 37.

AHMET HİLMÎ, “Maarif Nazırı Emrullah Efendi Hazretlerine Birinci Mektup”,
Yeni Tasvîr-i Efkâr, 20 Ocak 1910 .

AHMET İHSAN, “Maarif Umûru”, **Servet-i Fünûn**, 4 Teşrînisânî 1324, S. 155.

_____, “Maarif Umûru”, **Servet-i Fünûn**, 10 Şevval 1326 - (1910), S. 144.

AHMET MİTHAT, “Dârü'l-Muallimâtımız”, **Sabah**, 9 July 1910 / 2 Recep1328, S.
7442.

_____, “Kırk Bin İptidâi Muallimi”, **Sabah**, 28 July 1910/21 Recep 1328/
28 Temmuz 1910, S. 7490.

AHMET RASİM, “Maarif-i İptidâiye Meselesi”, **Sabah**, 20 Temmuz 1326/2
Ağustos 1910/26 Recep 1328, S. 7495.

AYNÎ, Mehmet Ali, “Dârü'l-Fünûn Dersleri”, Emrullah (İlm-ü Hikmet), **Sırât-ı
Müstakîm**, S. 1/14.

CELÂL SÂHİR, “İstibdat Sahneleri - Mektepler, Kitaplar, İmtihanlar”, **Servet-i
Fünûn**, 12 Eylül 1324, 30 Temmuz 1324, S. 100.

EDHEM NEJAT, “Gezinti”, **Sırât-ı Müstakîm**, S. 138, c. 6.

EMRULLAH (Kırkkilise Mebusu), “Patrikhanelerin Müstediyaı Tedrîsât Meselesi
ve Tanîn Gazetesi”, **Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi**, 9 Ramazan 1329, S.
7, İstanbul-20 Ağustos 1327 (1911).

_____, “Üsûl-ü Terbiye ve Tedrîs”, **Mir'ât-ı Maarif**, S. 3, 1324.

_____, “İdare-i Vilâyât”, **Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi**, c.1. ve 4.,
İstanbul-1327.

_____, (Selânik Maarif Müdürü), “Muallimliğin Şeref ve Meziyeti”,
Mecelle-i Muallimîn, cüz' : 2, yıl : 1, Vilâyet Matbaası, Selânik-1302
(1886).

_____, **Sabah**, 15 Şubat 1325 (28 Şubat 1910).

_____, “İlm-i Terbiye ve Tedrîs”, **Ümmet Dergisi**, 16 Cümâde'l-Ûlâ, 13
Mayıs 1328 (1912).

_____, “Terbiye ve Talîm”, **Mecelle-i Muallimîn**, cüz : 2, yıl : 1, Selânik-
1302. , “Terbiye ve Esasları”, **Sırât-ı Müstakîm**, S. 16.

- _____, "Vatan Hâdimlerini Lekelemek Gayretine Düşen Husamâya",
Servet-i Fünûn Gazetesi, S. 67, 1908 (1324).
- _____, "İlm-i Terbiye ve Tadrîs", **Ümmet**, S. 8.
- _____, "**İzâhnâme**", Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Konstantîniye,
İstanbul-1330.
- _____, "Tahsîs-i Umûmî", **Yeni Tasvîr-i Efkâr**, 17 Kânûnusânî 1910.
- _____, "Usûl-ü Terbiye ve Tadrîs", **Mir'ât-ı Maarif**, S. 3, 1324.
- _____, **Yeni Muhîtu'l-Maarif Gazetesi**, c. 1, S. 1-7, yıl : 1908-1911.
- ERGÜN, Mustafa, "Sâti' Bey : Hayatı ve Türk Eğitime Hizmetleri", **İnönü
Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1, Malatya-1987.
- _____, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler" **Atatürk
Araştırma Merkezi Dergisi**, c. VI, Mart 1990, S.17'den Ayırbaşım.
- _____, "Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah
Çalışmaları", **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi-II**, c. xxx, S. 1-2, Ocak 1979-Haziran
Ankara-1982.
- _____, "Emrullah Efendi : Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", **A. Ü. D. T. C.
F. Dergisi**, c. XXX / 1-2 Ankara-1982.
- GÖKALP, Ziya, "Maarif Meselesi", **Muallim**, c. 1, S. 12, 1 Temmuz 1333 (1917).
- _____, Ziya, "Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri -I", Hazırlayan : Rıza
Kardaş, (1000 Temel Eser :69, 1973).
- HÜSEYİN CAHİT, "Şâirin Yerine Âlim", **Tanîn**, 1 Rebûlâhîr 1328 (1912), S.
577.
- _____, "Köylüler İçin", **Tanîn**, 4 Cümâdelevvel, 1328, S. 609.
- _____, "Maarif İçin", **Tanîn**, 26 Rebûlevvel 1328, S. 573.
- _____, "Mektepler Meselesi", **Tanîn**, 13 Haziran 1909.
- _____, "Muallimler Ordusu", **Tanîn**, 1 Safer 1328, S. 518, 11
Şubat Efrecî 1910.
- _____, "Osmanlı Mekteplerinde Ecnebî Muallimler", **Tanîn**, S. 605,
29 Rebûlâhîr 1328,
- _____, "Patrikhane Mektepleri", **Tanîn**, S. 531, 14 Safer 1328 / 19
Şubat Efrecî 1910.

- _____, "Talebe-i Ulûm", **Tanîn**, S. 614, 9 Cümâde'l-Ûlâ 1328 (1912).
- "İstanbul Vilâyetinde Maarif", **Sabah**, S. 7995, 25 Aralık 1911.
- "Kadıköy Osmanlı İttihat Mektepleri", **Sabah**, S. 7904, 21 Eylül /September, 1911.
- KARDAŞ, Rıza, "Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve TûbâAğacı Nazariyesi-IV", **Türk Kültürü Dergisi**, S. 191, yıl : XVI, Ankara-1978.
- KELEKYAN, Diran, "Gençler", **Sabah**, S. 7475, 12 July 1910 / 5 Recep 1328.
- _____, "Herkes Kendi Yerine", **Sabah**, S. 7899, 16 Eylül 1911, 23 Ramazan 1329.
- _____, "İş Başında", **Sabah**, S. 7488, 19 Recep 1328 / 26 July 1910.
- _____, "Kiliseler Kanunu", **Sabah**, S. 7664, 1 July 1910 / 24 C.Âhir 1328.
- _____, "Leyli Mektepler - Taşralı Talebe", **Sabah**, S. 7588, 3 Zilkade 1328 / 5 Nowember 1910.
- _____, "Maarifimiz (Emrullah Efendi ile Mülâkat)", **Sabah**, S. 7341.
- _____, "Maarifte Gaye", **Sabah**, S. 7501, 3 Şaban 1328 / 8 Ağustos 1910.
- "Maarif Nazırı Emrullah", **Sabah**, 15 Şubat 1325 (28 Şubat 1910).
- "Maarifte Terakkiyat", **Sabah**, 12 Mart 1910;
- MAHMUD SADIK, "Kızların Talim ve Terbiyesi", **Sabah**, S. 7894, 11 Eylül 1911.
- _____, "Maarif Makinası Sağlam mı, Çürük mü ?" **Sabah**, 14 Ocak 1911.
- _____, "Maarif Tensikati", **Sabah**, S. 8084, 23 Mart 1912.
- _____, "Avrupa'ya Giden, Gelen Talebe", **Sabah**, S. 7899, 23 Ramazan 1329, 16 Eylül 1911, .
- _____, "Meşrutiyet Derslerine İhtiyaç", **Sabah**, S. 8100, 8 Nisan 1912.
- _____, "Maarif Nazırı İtimad İstiyor-Bir Sene mi İki Sene mi ?" **Sabah**, S. 7960, 18 Kasım (Nowember) 1911.
- "Mekteb-i Sultanî Meselesi", **Tasvîr-i Efkâr**, S. 325, 23 Nisan 1910.
- "Mekteb-i Sultanî Meselesi", **Tasvîr-i Efkâr**, S. 316, 16 Nisan 1910.
- "Mekteb-i Sultanî", **Sabah**, S. 7382, 10 Nisan 1910.
- "Mekteb-i Sultanî", **Sabah**, S. 7384, 12 Nisan 1910.

- “Mekteb-i Sultanî’de Bir Vak’a”, **Sabah**, S. 7356, 15 Mart 1910.
- “Mekteb-i Sultanî-i İnâs”, **Sabah**, -Piyango Biletleri-, S.7886. 3 Eylül 1911.
- “Memurîn Mekâtib-i Âliye’ye Devam Edemeyecek”, **Sabah**, S.7983, 13 Aralık 1911.
- Muallim Cevdet, **Tedrisât Mecmuası**, S.32, İstanbul-1332, Tedrisât-ı İptidâiye, **Mülkiye**, 1326.
- “Müsakkafat Yasası ve Nizamnâme”, **Sabah**, S. 7584, 28 Şevval 1328/1 Nowember 1910,
- NÂDÎ, Yunus, “Mekteb-i Sultanî Meselesi”, **Tasvîr-i Efkâr**, S. 312, 12 Nisan 1910.
- NÂTIK, Ali, “Tedrisât-ı İptidaiye - Mekâtib-i Hususiye”, **Servet-i Fünûn**, 21 Ağustos 1324.
- OKUMUŞ, Semi, “Mekteb-i Mülkiye’den Siyasal Bilgiler Fakültesine- (Türkçe)”, **Mekteb-i Mülkiye Dergisi**, yıl : 4, S. 7, Aralık -1997.
- OKYAR, Osman, “19.Yüzyıl Osmanlı Çağdaşlaşmasında Politikanın Yeri”, **Liberal Düşünce Dergisi**, c. 2, S. 7, Ankara - 1997.
- ORTAYLI, İlber, “Batılılaşma Sorunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi**, İletişim yay., c. 1.
- “Patrikhanelerin Mutalebatı Hakkında”, **Sabah**, S. 7966, 11 Teşrînisânî 1327, 24 Kasım 1911.
- SÂTI BEY, “Kiraz Ağacı”, **Sabah**, “Esaslı - Esassız Terbiye” 22-5-1914.
- SÂTI, “Terbiye-i Avâm İçin”, **Yeni Tasvîr-i Efkâr**, 30 Temmuz 1909.
- _____, “Tûbâ Ağacı Hakkında Bir İzah”, **Muallim**, S. 13, 1333.
- _____, “İslahata Nereden Başlamalı ?”, **Tanîn**, No : 957, 2 Mayıs 1911.
- _____, “Kiraz Ağacı”, **Terbiye Mecmuası**, S. 4 Sene : 11, Mayıs 1330.
- _____, “Lâyhalarım Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı”, İstanbul -1326, (1910).
- _____, “Maarif Nezaretinin Yeni Teşkilatı”, **Sabah**, S. 8124, 2 Mayıs 1912.
- _____, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, **Muallim**, İstanbul - 15 Şubat 1334.
- _____, “Riyâzât-ı Bedeniye”, **Tedrisât-ı İptidâiye Mecmuası**, S. 9, 15 Temmuz 1326.
- _____, “Tanzimatçılık Meselesi - I”, **İçtihad**, S. 64, 2 Mayıs 1329.
- _____, “Tanzimatçılık Meselesi - II”, **İçtihad**, S. 65, 3 Mayıs 1329.
- _____, “Tûbâ Ağacı Nazariyesi”, **Muallim**, S. 1-2, 1333.

ŞİNASÎ, “Yeni Kabine”, **Âhenk**, S. 41042, Muharrem 1328 / 1 Kânunusânî İzmir-1325.

TUNCOR, Ferit Ragıp, “Emrullah Efendi ve Muhîtu’l-Maarif-I”, **Öğretmen Dergisi -II**, yıl : 2, S. 19, Mayıs-1947.

_____, “Emrullah, Yeni Muhîtu’l-Maarif Gazetesi”, **Öğretmen-II**, c. 1, S. 1-7, yıl : 1908-1911.

_____, “Emrullah Efendi ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi”, **Öğretmen Dergisi**, c. 2, Yılı : 2, S. 21, 1949.

“Türk Bilgi Derneği”, **Bilgi Mecmuası**, İstanbul-Nisan 1330/1914.

“Yine Maarif, Yine Maarif !”, **Sabah**, S. 7582, 26 Şevval 1328, 30 Teşrînievvel 1910.

C- KANUNLAR, NİZAMNAMESLER VE MECLİS ZABITLARI

Dârü’l-Muallimât Programı, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1330 (1915).

Dârü’l-Muallimîn ve Dârü’l-Muallimât Nizamnâmesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1331(1915).

Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti, Devre: 1, İçtima Senesi : 4-5, c. 1, T. B. M. M. Basımevi, Ankara-1993.

Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti, c.1, 1327-1328, T. B. M. M. Basımevi Ankara-1993

Düstûr, Tertip : 2, c. 2.

Düstûr, Tertip: 2, c. 4.

Emrullah (Maarif Nazırı), **İttihat ve Terakkî Cemiyeti 4. Kongresi Nizamnamesi**, Selânik-1326 (1910).

Emrullah , **Dârü’l-Fünûn Nizamnâmesi**, **Esbâb-ı Mûcibe**, İstanbul-1328.

Emrullah Efendi, **M . M . Z . C.**, c. 6, T. B. M. M. Basımevi, Ankara -1986.

_____, **M. M. Z. C.**, 5 Teşrînisânî 1327, c. 6.

_____, **M. M. Z. C.**, 24 Mayıs 1326 -15 Haziran 1326, c. 6.

EKLER

**TEZ İLE İLGİLİ MUHTELİF YAZIŞMALAR VE EMRULLAH
EFENDİ'NİN ŞAHSI İLE İLGİLİ BELGELER**

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİYLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

SAYI : B.02.0.ARY.0.10. 492/07726
KONU :

İSTANBUL
13.10.1997

Sayın

Muhammer İpek
A.Ü. İlahiyat Fak.
06500-Besevler/ANKARA

İLGİ : a) 29/9/1997 tarihli form dilekçeniz.

b) Müracaatları Değerlendirme Komisyonu'nun 10.10.1997 tarih ve 139 sayılı kararı.

İlgi (a) da kayıtlı form dilekçenizde belirtilen «Emrullah Efendi'nin Eğitim Anlayışı» konulu Genel Müdürlüğümüz Osmanlı Arşivi'nde 1 yıl süreli araştırma talebiniz ilgi (b) de kayıtlı komisyon kararı ile uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi rica ederim.

~~Necati GÜLTEPE~~
Genel Müdür a.
Devlet Arşivleri
Genel Müdür Yardımcısı

Ek-1

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞI

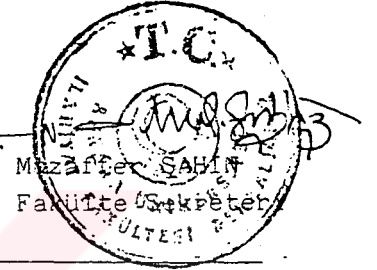
: B.30. 2.ANK.0.67.00.01 / F1- 5222

Ankara. 4 / 18 / 1998

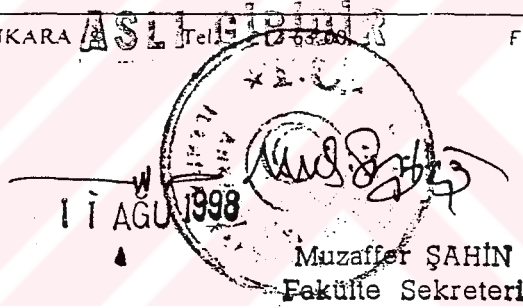
İLGİLİ MAKAMA

Fakültemiz Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Eğitim Görevlisi Muammer İPEK, "Emrullah Efendi'nin Eğitim Anlayışı" konulu doktora
tez çalışmalarını yürütmek üzere kütüphanenizden yararlanmak istemektedir.

Bu sebeple, adigeçenin yapacağı müracaatında yardımcı olunması hususunda
teşekkürlerinizi saygı ile arz ve rica ederim.

Adres : A. Ü. İlahiyat Fakültesi 06500 Beşevler / ANKARA Tel : 312 632 00 00 Faks : 213 00 03

Ek-2a

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞI

1 : B.30.2.ANK.0.67.00.01 / 71-5223

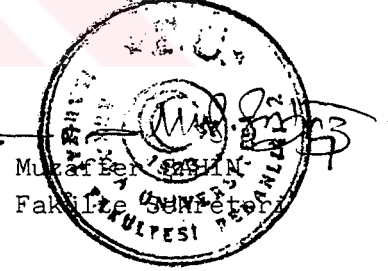
nu :

Ankara. 4 / 8 / 1998

TBMM Genel Sekreterliği
Kütüphane Müdürlüğüne
ANKARA

Fakültemiz Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
retim Görevlisi Muammer İPEK, "Emrullah Efendi'nin Eğitim Anlayışı" konulu doktora
lışmalarını yürütmek üzere kütüphanenizden yararlanmak istemektedir.

Bu sebeple, adigeçenin yapacağı müracaatında yardımcı olunması hususunda
saadelerinizi saygı ile arz ve rica ederim.

Ek-2b

Osmanlı Meclisi
Mebusanı

S. No. 86

Devre :	1	
İntihap döresi	Kurt Kütüğü	
Mebusan ismi	Emrullah Efendi	
Babasının adı	-	
Doğduğu yer ve tarihi	-	
Tahsil durumu	-	
İntihaptan evvel bulun- duğu iş veya memuriyeti	-	
Mazbatasının	Rey adedi	49
	Tarihi	8 Teşrinisani 1324
	Mecliste tas- dik tarihi	Kâmunusavel 1324
	Ayrılış ta- rihi	5 Kâmunusani 1327

Mevazenei Halife Em. Reisliğine intihap edilmiş, 1 Kâmunusani 325 tarihinde Maarif Nezaretine tayin, 6 Şubat 326 da istifa etmiş, Maarif Em. Reisi, 20 Kâmunusavel 327 de tekrar Maarif Nazırı olmuş tur.

Ek-2e : Emrullah Efendi'nin Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki sicil

özeti.

Vazifeye tayin tarihi	
Vazifeye mubaseret tarihi	3. Subat 1326
İsim, Őhret veya soyadı	Emrullah Efendi
Baba adı	
Doğum yeri ve yılı	
Vazifesi	Edine Mebusu
Maaş veya ücreti	(Kırk Kuruş)
Muhasebe defter ve sayfa numarası	(Kıkkareli)
Kadro defter ve sayfa numarası	12 1326 Subat
VUKUAT	13 1327 Mart
	14 " Nisan
	15 " Mayıs
	16 " 1. Haziran
	17 " 2. Haziran
	18 " 1. Temmuz
	19. Maarif Nazırı olmuştur
	23 1328 Temmuz
MULAHAZAT	

Ek-2f : Emrullah Efendi'nin Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki (şimdiki ismiyle, T.B.M.M. Arşiv bölümünde) Hizmet Belgesi.

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞI

1 : B. 30. 2. ANK. 0. 67. 00. 01 / 71- 5702

nu :

Ankara. 27/ 8 / 1998

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Arşiv Şube Müdürlüğüne

Fakültemiz Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi Muammer İPEK, "Emrullah Efendi'nin Eğitim Anlayışı" konulu doktora çalışmalarını yürütmek üzere kütüphane ve arşivlerinizden yararlanmak istemektedir.

Bu sebeple, adigeçenin yapacağı müracaatında yardımcı olunması hususunda ısaadelerinizi saygı ile arz ve rica ederim.

Ek-3 :

مردود جاگیر بر

بعده مکاتب طلبه له وظایف تازه ابراهیم بدولت اورا کرتنه و توفیق عظمی بنظر اولما و لایزال سکنه و عظمت مبارزه کجای سعادتی ایست

عظمت صوفیه همد او لایحه سر توار اولور له ۱۹ سالگی تا تجلی و در تکریم و مولی تذکره ضیاء خدیجه بنایینج بویارلماسدی از برصاف سیرری انکه

ه و تضمین اورا بایم کیرین بر دست قید یافت ایست که هر کس از دست ایدوب عظمی ضیاء طلب اللهای بر ظاهر تیر بوند نه مقدم عورت ایست و ایوم صیغه کلامه

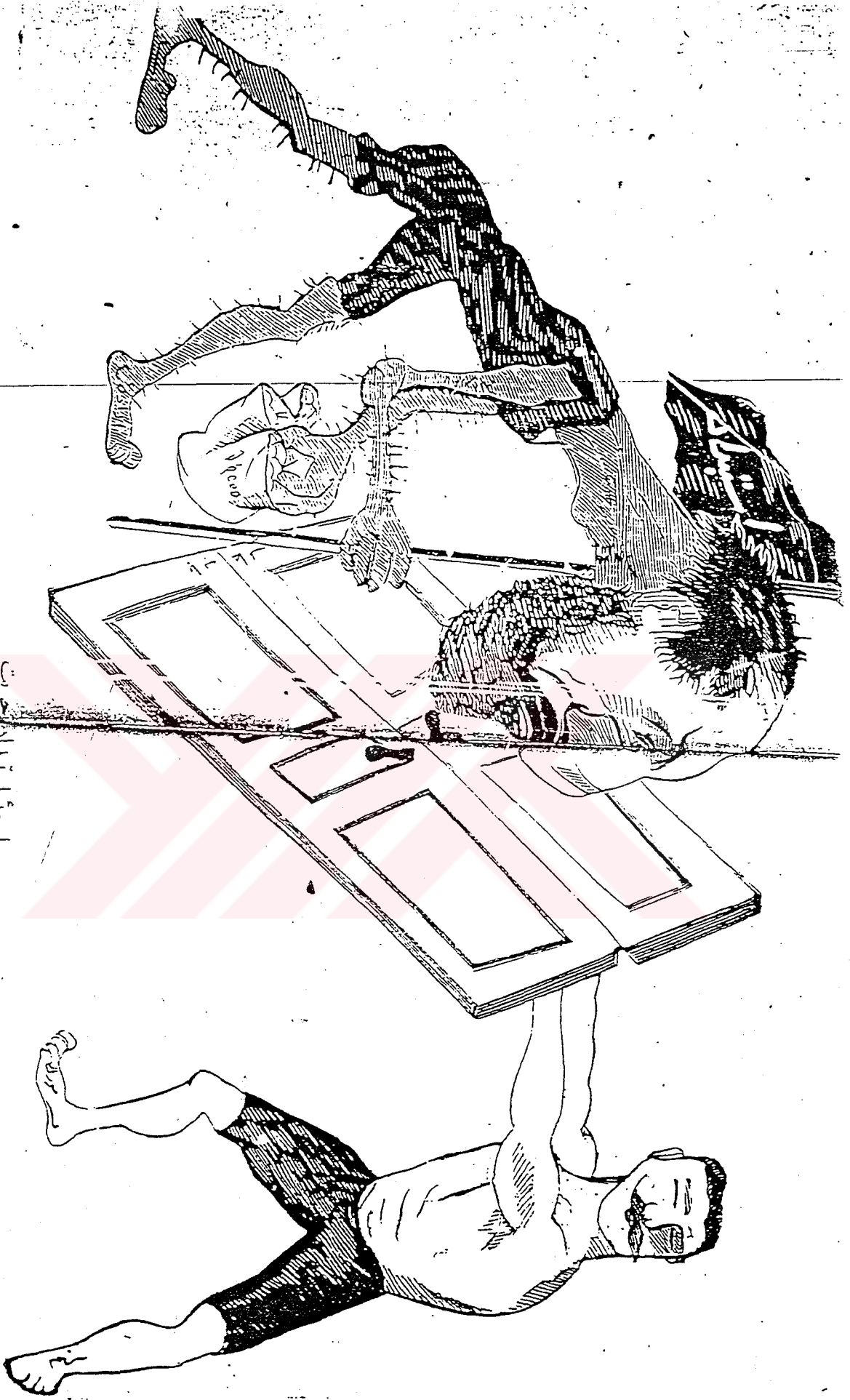
کفر قید اضطرار و بیانی ایلم اولور له ادرسه ایست که بیکی تیرینک نیک انکایا و سالی ذوقینده و ارباب رویت و ستمی ندر اولور یعنی کندی و سحر بویارلماسدی

عظمت یار سحر و سکنی اولور له خدمت سزاوار آخندیه یا معینی و بویارلماسدی اولور له صوفیه و سکران سوزنی اولور له اولور له سکران سوزنی اولور له صوفیه و سکران سوزنی اولور له

سوی ابراهیم سدی بیلدی بویارلماسدی و سکران سوزنی اولور له صوفیه و سکران سوزنی اولور له صوفیه و سکران سوزنی اولور له صوفیه و سکران سوزنی اولور له

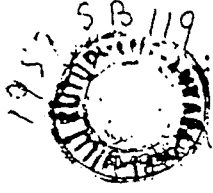
ظهورات تیرینده سکران خدمت نقد کجایه عظمی سحر ضیاء و کمال سحری سحر بویارلماسدی و سکران سوزنی اولور له صوفیه و سکران سوزنی اولور له

Ek-5 : Emrullah Efendi'nin 1500 kuruş maaşla Maarif Meclis üyeliğine tayini. BOA 316 S. 14, No : 47.

Ek-8 : İstibdat-Hürriyet mücadelesi ile ilgili karikatür. Kaynak :
El- Üfürük Mizah Dergisi, S. 1, yıl: 1, 9 Ağustos Cumartesi, s. 20-21.

نومرو ۱

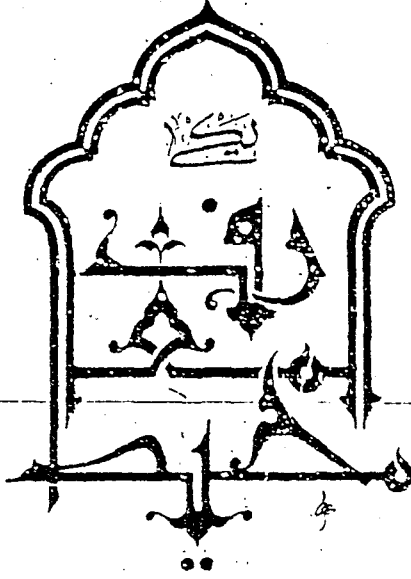
مدیر مسئولی

حریت مطبوعاتی

کالی

علی، ادبی، سیاسی، محدود و مباحث
جدیدیه صحیفه لری آجیتدر.

نسخه‌ی برعروشدرد
پرسته‌ک، آرونه‌سی پوسته اجزاتیله برابر
۲۵ عروشدرد

سرحدری :

فرق کالیسا، بیوتی

امرالله

یکی محیط‌المارف جمعیت، نابیه‌سنگ
واسطه نشراتیدر.

اداره‌نامه‌سی : نورده‌نابیه‌ده شرف‌زقانه‌نده
حریت مطبوعه‌سنده دائره مخصوصه‌درد.

ایکی حفته‌ده بر بچشده کونلری نشر اولتور.

غیرتسی

۲۳ ربیع‌الآخر ۱۳۲۹ ۱۴ نیسان ۱۳۲۷

« یکی محیط‌المارف » جیتنک ۲۱ دنون تانی ۱۳۲۶ تاریخنده بازیدده کتبخانه عمومی داترهمسنده اجراقطان رسم انتتاجی

Ek-9 : Emrullah Efendi'nin Başyazarlığını yaptığı "Yeni Muhîtu'l-Maarif" gazetesinin ilk kuruluş toplantı fotoğrafı. Şu anda bu fotoğraf, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Osmanlıca eski gazete ve dergileri okuma salonunun duvarındadır.

مقالة المخصوصه

في

بيان احوال تنسيقات المعهود

رايتنا في هذه الايام ، اجراء التنسيقات و
 في كل دوائر الحكومت . يتوارد خطرنا ،
 الاجراآت يجب يقع في وقت وصورت
 قطعياً ! واقما اجراء التنسيقات واجب ، في كل
 الذي يتجدد شكله . نحو دوائر الحكومات

ورغبتم دن ورفقای محترمه مزك ابراز

ايلدكزى توجه و صميمتم دن طولايى عرض

تشكرات مخصوصه ايدر و ايلك نسخه مزك

كورديكى رغبت فوق العاده يه تشكر ابو

نسخه مز اون التي صحيفه اوله رق نشر

ايتديكمزى عرض ايلرز .

Ek 10: Emrullah Efendi'nin "Maarifteki Tensikat"lar sırasında tarafgir davrandığı iddiası ile ilgili karikatür. Kaynak : El-Üfürük Mizah Dergisi, S.2, Yıl:2, 17 Eylül 1324 s.13(2)..

**EMRULLAH EFENDİ'NİN MECLİS-İ MEBUSANDA YAPTIĞI
KONUŞMALAR VE MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİNDEKİ
YER VE SAYFA NUMARALARI AŞAĞIYA ÇIKARILMIŞTIR :**

MMZC1. CİLT : (1 Teşrinisani 1325 Tarihli Birinci İnikaddan 13 Kânunusani 1325 Tarihli Otuzuncu İnikada kadar)

MMZC 1. CİLT : (1 Teşrinisani 1326 tarihli Birinci ictimadan 18 Kanunuevvel 1326 tarihli yirminci içtimaa kadar).

MMZC1. CİLT : : (2 Teşrinievvel 1327 (1911) tarili Birinci inikaddan 7 Teşrinisani 1327 (1911) tarihli onsekizinci inikada kadar).

MMZC1. CİLT : (5 Nisan 1328 / 1912 tarihli Birinci inikaddan 19 Haziran 1328 / 1912 tarihli yirmidördüncü inikada kadar).

SAYFA : 140, 141, 264, 360, 361, 19, 611, 614, 616, 657, 175, 579, 580, 582, 584, 585, 586, 147, 135, 16, 19, 128, 137, 608, 720, 563, 766, 148, 559, 325, 620, 59, 81, 213, 220, 231, 132, 597, 106, 9, 81, 178, 142, 264, 229, 67, 45, 633, 278, 147, 135.

MMZC 2. CİLT : (20 Kanunuevvel 1326 tarihli yirmibirinci inikad-dan kırkinci inikada kadar)

SAYFA : 579, 580, 582, 584, 585, 586, 375, 382, 283, 393, 394, 405, 23, 148, 530, 190.

MMZC 3. CİLT : (2 Şubat 1326 /1910 tarihli kırksirinci inikaddan 26 Şubat 1326 / 1910 tarihli ellialtıncı inikada kadar).

SAYFA : 313, 617, 402, 482, 623, 624, 290, 730, 501, 505, 509, 511, 527, 533, 536, 560, 570, 574, 579, 588, 589, 653, 658, 662, 215, 132, 649, 626.

MMZC 4 . CİLT : (16 mayıs 1325 tarihli seksenikinci inikaddan 11 Haziran 1325 tarihli yüzüncü inikada kadar).

SAYFA : 92, 605, 479, 163, 169, 172, 175, 176, 229, 244, 252, 381, 382, 391, 407, 408, 427, 519, 531, 55, 56, 70, 76,

MMZC 5 . CİLT : (26 Nisan 1326 tarihli 85inci inikaddan 22 Mayıs 1326 tarihli 104üncü inikada kadar)

Ek-11a : Emrullah Efendi'nin Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda yaptığı konuşmaların M. M. Z. C. ve M. A. Z. C.'deki yerleri.

SAYFA : 255, 365, 369, 371, 372, 377, 400, 403, 405, 407, 283, 285, 85, 152, 458, 460,

MMZC 6 . CİLT : (16 Nisan 1327/1911 tarihli 87inci inikaddan 7 Mayıs 1327 / 1911 tarihli 102inci inikada kadar).

MMZC 6 . CİLT : (18 Temmuz 1325 tarihli 121inci inikiddan 8 Ağustos 1325 tarihli 140ıncı inikada kadar).

SAYFA : 530, 534, 587, 589, 590, 591, 32, 37, 41, 43, 44, 53, 57, 65, 69, 73, 74, 75, 77, 78, 82, 86, 88, 93, 112, 113, 117, 124, 132, 134, 140, 144, 159, 160, 162, 164, 166, 167, 170, 171, 173, 175, 180, 186, 204, 208, 209, 214, 215, 216, 224, 225, 239, 269, 281, 289, 294, 301, 312, 313, 324, 388, 389, 385.

MECLİS-İ AYAN ZABIT CERİDESİ :

1. cilt : (1 Teşrinisani 1325/1909 tarili birinci inikaddan 1 Mayıs 1326 / 1910 tarihli 68inci inikada kadar)

Sayfa numaraları : 443, 445, 446, 454, 456, 459, 461, 464, 467 , 470, 478, 480, 485, 488, 637, 642, 400.

Meclis-i Mebusan Levâiyih ve Tekaâif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbatabaları sene 1328 / 1912. sayfa 426- 448'da, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin Meclis-i Mebusana 1326 / 1327 yılında sunduğu Tedrisat-ı İptidaiyye Kanun Lâyihası ve Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası bulunmaktadır.

Ek-11b : Emrullah Efendi'nin Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda yaptığı konuşmaların M. M. Z. C. ve M. A. Z. C.' deki yerleri.

TEZ ÖZETİ

(İpek, Muammer, Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendi'nin Eğitim Felsefesi, Politikaları ve Uygulamaları 1908-1914), Doktora Tezi, Danışman : Prof. Dr. Cemal TOSUN, 204s.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti önderliğinde 3 Temmuz 1908'de gerçekleştirilen Devrim, siyasî hareketlilikle birlikte bir çok eğitim sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların çözümü için strateji belirlenmesi gerekiyordu. Islahat stratejileri tespîtinde Partinin eğitim felsefesi ve politikası gözöününde bulundurulacaktı. Çünkü mevcut hızlı siyasî yaşam, eğitim kurumlarını da etkilemiş, hattâ yüksek öğretim öğrencileri arasında zaman zaman kargaşalara yol açmıştı.

Memleket bu durumda iken İstanbul'da 31 Mart 1909'da meydana gelen olay Selânik ve Edirne'den gelen Hareket Ordusu tarafından bastırıldıktan sonra İttihat ve Terakkî Cemiyeti, memleket işleriyle özellikle de maarif işleriyle ve sosyal konularla daha yakından ve daha kapsamlı bir biçimde uğraşmaya başladı. Nütekim 18 Teşrinievvel 1326 (1910) tarihinde İttihatçıların Selânik'te 13 gün devam eden kongresinde alınan bir dizi kararın eğitime âit kısmı Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından hazırlanmıştır.

Kongre'nin sonuç bildirgesinin özeti durumunda olan beşinci maddede; "Cemiyet mev'izalarıyla, ilmî müesseseleriyle, faydalı neşriyat ve teşebbüsleriyle milletin siyasî ve içtimaî terbiyesine hizmette ve intihabâtta Efkâr-ı Umûmiye'ye rehberlikte devam eder..." denilmektedir.

Cemiyet, bu kongrede, memleketin siyasî, içtimaî ve eğitim-öğretim sorunlarına topyekûn çözüm yolları aramış, çeşitli stratejiler belirlemiştir. Maarif sorunu, en başta çözüm bekleyen sorunlardan bir tanesi idi. Dönemin Maarif Nazırı, maarif sistemine 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle verilen şeklini bütünüyle ele alıp, topyekûn bir düzenlemeyi öngören bir "Maarif-i Umûmiye Kanûn Tasarısı" hazırlamıştır.

ABSTRACT

İPEK, Muammer, "As A Minister of Education Emrullah Efendi's Philosophy of Education His Educational Politics and Practicies 1908 - 1914", Ph. D.thesis , Adviser, Prof. Dr. Cemal TOSUN, Ankara University, The Faculty of Divinity, 204p.

With the leading of The Commite of the Union and Progress, the 23 July 1908 Revolution made the emergence of alot of problem of education, at same time a number of poltical movement started.

The Commite of the Union and Progress interested in the educational problems, especially after the 31 March 1909 Political Movement. On 18 October 1910 in Salonica the Commite assemled a congress. In this congress Emrullah Efendi, as a leading figure in the Commite prepeared a programme, including education.

After this Congress, Emrullah Efendi, focused on the education as the Minister of Education.

Emrullah's main theory on educational reform was "Tûbâ Ağacı Nazariyesi" (The Theory of Tûbâ Tree). According to this theory the educational reforms must be started from the top, i.e. the high education. But under the progress of oppositional movement he had to start the educational reforms from the primary education.

For this reform, he prepeared "The Draft Law of Primary Education".

He convedted the high schools (İdadis) into "Sultani" (Modern High School).

On the other hand, he reformed the primary schools in Western line.